

Fale Alea 'o Tonga

**KO E MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E
HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA**

FIKA	18
'Aho	Tu'apulelulu 1 Siulai, 2021

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

'Eiki Tokoni Palēmia & 'Eiki Minisitā Fonua &

Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafofonga & Kasitomu mo e

Tānaki Pa'anga Hu Mai

Tevita Lavemaau

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala MEIDECC

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Siaosi Sovaleni

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

'Akosita Lavulavu

'Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone

Sāmiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofofonga

Vātau Hui

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi

Lord Nuku

'Eiki Minisitā Mo'ui

'Amelia Tu'ipulotu

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki & Fakalalakala Faka'ekonomika

Tatafu Moeaki

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'i'āfītu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Siaosi Vailahi Pōhiva

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Sēmisi Kioa Lafu Sika

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Māteni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Losaline Mā'asi

Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu

Sione Vuna Fa'otusia

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Sēmisi Taelangi Fakahau

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Penisimani 'Epenisa Fifita

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Light of Life Taka

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Dr. Saia Ma'u Piukala

**FALE ALEA
'O TONGA**

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA
18/2021
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O
TONGA**

*'Aho: Tu'apulelulu 1 'o Siulai, 2021
Taimi: 10.00 am*

Fika 01		Lotu
Fika 02		Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03		Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04		LIPOOTI 'O E NGĀUE MEI HE KOMITI KAKATO
	4.1	Lao Fika 5/2021: Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tanaki Pa'anga Hu Mai 2021.
	4.2	Tu'utu'uni Fika 1/2021: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2020
	4.3	Tu'utu'uni Fika 2/2021: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tute Kasitomu 2020
	4.4	Tu'utu'uni Fika 3/2021: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tute 'Ekisia 2020
	4.5	Tu'utu'uni Fika 5/2021: Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Fika 2) ki he Tute Kasitomu 2020
	4.6	Tu'utu'uni Fika 6/2021: Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Fika 2) ki he Tukupau 'Ekisia 2020
	4.7	Tu'utu'uni Fika 7/2021: Tu'utu'uni Lao (Fakatonutonu) ki hono Pule'i 'o e Tute mo e 'Ekisia 2020

	4.8	Tu'utu'uni Fika 10/2021: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Ngaahi Totongi) ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo'ui 2020
	4.9	Tu'utu'uni Fika 11/2021: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Fika 2) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2020
	4.10	Tu'utu'uni Fika 12/2021: Ngaahi Tu'utu'uni ki he Tute (PACER PLUS) 2020.
	4.11	Tu'utu'uni Fika 13/2021: Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Fika 3) ki he Tute Kasitomu 2020
	4.12	Fakamatala Fakata'u 'a e 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale ki he 2019/2020
Fika 05		LIPOOTI KOMITI:
	5.1	Lipooti Fika 2/2021 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga <ul style="list-style-type: none"> • Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga 2019/2020 • Palani Ngāue Fakaangaanga 'a e 'Atita Seniale 2021/2022
Fika 06		KOMITI KAKATO:
	6.1	Potungae ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 2019/2020
	6.2	Potungae Fefakatau'aki mo e Ngaahi Fakalalakaka
	6.3	2018/2019
	6.4	Potungae Fefakatau'aki mo e Langa Fakalalakaka Faka'ekonomika 2019/2020
	6.5	Potungae Fakamaau'anga 2019/2020
	6.6	Potungae Tamate Afi & Me'a Fakafokifa 'a Tonga 2019/2020
		Komisoni 'Uhila 2019/2020

Fika 07		NGAAHI LIPOOTI ‘A‘AHI FAKA-FALE ALEA:
	7.1	Tongatapu 2
	7.2	Tongatapu 3
	7.3	Tongatapu 4
	7.4	Tongatapu 5
	7.5	Tongatapu 6
	7.6	Tongatapu 8
	7.7	Tongatapu 9
	7.8	Tongatapu 10
	7.9	‘Eua 11
	7.10	Vava‘u 14
	7.11	Vava‘u 15
Fika 08		Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Lotu	3
Tongatapu 10	5
Vava'u 14.....	5
Fika 08	5
Fale Alea 'o Tonga	9
Lotu	9
Me'a e 'Eiki Tokoni Sea	9
Kole tokoni ki he pule'anga ki he famili ne vela honau fale 'i Muitoa.	10
Tali 'e he Minisita Pa'anga e kole ke tokoni ke langa e fale ma'a e famili ne vela honau fale. 11	
Ke taki 5 afe Hou'eiki Nopele mei he'enau pa'anga fakavahenga ke tokoni'i famili ne vela honau fale.	12
Kei mate 'uhila 'i Koulo mo Holopeka	13
Maau e ngaue 'a e pule'anga ke tokoni ki he fale ne vela pea mo e ngaue ki he 'uhila.	13
Lipooti Sea Komiti Kakato ki he Fale Alea.	13
Paloti'i lau tu'o ua Lao Fika 5/2021 ki hono hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai 2021	14
Lau tu'o tolu pea paloti'i 'o tali Lao Fika 5/2021 ki hono hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai 2021	15
Paloti'i lau tu'o ua Tu'utu'uni Fika 1/2021 Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Toutai Kolo Matātahi 2020.	15
Paloti'i lau tu'o tolu Tu'utu'uni Fika 1/2021 Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Toutai Kolo Matātahi 2020 pea tali.	15
Paloti'i lau tu'o 2 Tu'utu'uni Fika 2/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute, Kasitomu 2020.	16
Lau tu'o tolu Tu'utu'uni Fika 2/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute, Kasitomu 2020 'o paloti'i pea tali.	16
Paloti'i lau tu'o 2 Tu'utu'uni Fika 3/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute 'Ekisia 2020 17	
Lau tu'o tolu mo paloti'i Tu'utu'uni Fika 3/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute 'Ekisia 2020.	17
Paloti'i lau tu'o 2 Tu'utu'uni Fika 5/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2020.	18
Lau tu'o 3 mo paloti'i Tu'utu'uni Fika 5/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2020.	18
Paloti'i lau tu'o ua Tu'utu'uni Fika 6/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukupau 'Ekisia 2020.	18
Lau tu'o tolu pea paloti Tu'utu'uni Fika 6/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukupau 'Ekisia 2020.	19
Paloti'i lau tu'o ua Tu'utu'uni Fika 7/2021 Tu'utu'uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule'i 'a e Tute mo e 'Ekisia 2020	19

Lau tu’o tolu pea paloti’i Tu’utu’uni Fika 7/2021 Tu’utu’uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule’i ‘a e Tute mo e ‘Ekisia 2020	20
Paloti’i lau tu’o 2, Tu’utu’uni Fika 10/2021, Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Totongi ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo’uí 2020	20
Lau tu’o 3 pea paloti’i, Tu’utu’uni Fika 10/2021, Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Totongi ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo’uí 2020	21
Paloti’i lau tu’o ua Tu’utu’uni Fika 11/2021, Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) (Fika.2) ki he Toutai (Kolo Matātahi) 2020.....	22
Lau tu’o tolu pea paloti’i Tu’utu’uni Fika 11/2021, Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) (Fika.2) ki he Toutai (Kolo Matātahi) 2020	22
Paloti’i lau tu’o ua Tu’utu’uni Fika 12/2021, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Tute, <i>Pacer Plus</i> 2020.	23
Lau tu’o 3 Tu’utu’uni Fika 12/2021, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Tute, <i>Pacer Plus</i> 2020.....	23
Lau tu’o 2 Tu’utu’uni Fika 13/2021 Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 3 ki he Tute Kasitomu 2020	24
Lau tu’o 3 Tu’utu’uni Fika 13/2021 Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 3 ki he Tute Kasitomu 2020	24
Fakamatala Fakata’u ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale ki he 2019/2020	25
Hulu ‘aki e 8 miliona e tanaki pa’anga he ta’u fakapa’anga 2019/2020 mei he taketi.	26
Fakamalo’ia Fakafofonga Ongu Niua hono fokotu’u e va’a e Fale Pa’anga ‘i he Ongu Niua	28
Me’a Minisita Pa’anga ‘o tali ki he kole fakama’ala’ala ki he polokalama no peseti ‘e 1	30
Kole fakama’ala’ala pē ‘oku vahevahe he ngaahi ‘ofisi vahenga fili ‘a e ‘inasi no peseti 1	31
Lau ‘o e Lipooti mei he Komiti Pa’anga	31
Fakama’ala’ala ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Komiti Pa’anga ki he Lipooti mei he Komiti	32
Pāloti ki he Lipooti mei he Komiti Pa’anga	34
Me’a Minisita MEIDECC ki he tokoni ki he famili ne vela honau fale	35
Tokoni fe’unga mo e 5 kilu Nu’usila ki ha ngaahi tangikē vai ki Niuafo’ou	36
Me’a Ha’apai 12 ‘oku tu’unga tatau ‘a Niuafo’ou mo Mo’unga’one pehē ki Lofanga he palopalema ‘a e ma’u’anga vai	36
Fehu’i ki he tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e taketi ke a’u ki he 50% hono ngāue’aki ‘a e sola he 2020	41
Fakalōloa ki he 2030 ‘a e taketi ke 50% e ma’u’anga ivi ‘oku malava ke fakafo’ou ‘i Tonga ni	41
Fakama’ala’ala Minisita MEIDECC ki he tu’unga ai ngāue ki he ma’u’anga ivi ‘oku malava ke fakafo’ou	42
Me’a Tongatapu 5 ke tokangaekina he pule’anga ‘a e tu’unga malu e ni’ihi ‘oku nau hiko ‘a e veve.....	46
Lipooti 2018/19 mo e 2019/20 ‘a e Potungau Fefakatau’aki.....	48
Tokanga Tongatapu 4 ki he mo’ua 6 kilu tupu e kautaha uta hina ki he pule’anga	50
Fiema’u ke ‘oua toe fakahoko ngaahi polokalama ‘ikai ke fakakaukau’i lelei.....	52

Fokotu’u fai ha ngaue fakalao ki ha taha te ne ngaue hala’aki pa’anga ‘a e fonua.	52
‘Oku maau pe tokangaekina pa’anga ‘a e potungaue pea tali mo e fakamatala pa’anga ‘osi ‘atita’i.....	53
Totonu ke fakakaukau’i kau taki ne fokotu’u e polokalama ‘o mole ai e pa’anga ‘a e fonua.	53
Ne ‘osi ta’ofi pe polokalama tokoni ki he fanga ki’i falekoloa sosaieti he 2019.....	54
Tokanga ki hono lesisita ‘o ha tokotaha ko ha Talekita ‘o ha kautaha ‘ikai ha’ane ‘ilo ki ai.	55
‘Osi maau pe ngaahi falekoloa sosaieti ‘e 12 ke fokotu’u ‘i Ha’apai.....	57
Fiema’u e fakahū taimi totonu mai e ngaahi lipooti ka ‘oku ‘asi e fakalalakaka.	62
Paloti Lipooti Potungaue Fefakatau’aki 2018/19 mo e 2019/20.....	63
Kelesi.....	64

Fale Alea 'o Tonga

Taimi: 1005-1010

Sātini Le'ō: Me'a mai e 'Eiki Tokoni Sea 'o e Fale Alea.

'Eiki Tokoni Sea: Kātaki kae hua mai 'a e lotu 'a e 'Eiki.

Lotu

(Kau kotoa e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'i hono hiva 'i 'a e lotu 'a e 'Eiki)

'Eiki Tokoni Sea: Kalake kātaki kae ui e Fale.

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Tokoni e Fale Alea, tapu mo e 'Eiki Minisitā Pa'anga mo e Hou'eiki 'o e Kapineti, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nōpele 'Ene 'Afio, pea tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai kae 'atā ke fakahoko 'a e ui 'o e Fale ki he 'aho ni 'aho Tu'apulelulu ko e 'aho 1 'o Siulai 2021.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Tokoni Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga mo e Palani Fakafonua, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Minisitā mo e Ako Ngāue, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi mo e Takimamata, 'Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngoue Me'atokoni Ngaahi Vao'akau mo e Toutai, 'Eiki Minisitā Polisi mo e Ngāue Tāmate Afi, 'Eiki Minisitā 'o e Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki mo e Fakalalakaka Faka'ekonōmika, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Fusitu'a, Siaosi Vailahi Pohiva, Semisi Kioa Lafu Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Sione Vuna Fa'otusia, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau...

<007>

Taimi: 1010-1015

Kalake Tēpile : Veivosa *Light of Life* Taka, Saia Ma'u Piukala. 'Eiki Sea kole ke u toe fakaonga mu'a. 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni, Vao'akau & Toutai, 'Eiki Nōpele Fusitu'a, Mateni Tapueluelu. Sea ko e ngata'anga ia e taliui.

Ko e poaki kei poaki mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, poaki mai 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata. Kei hoko atu e poaki 'a 'Eiki Nōpele Vaha'i, pea 'oku poaki mai mo Sione Vuna Fa'otusia. Ko Semisi Tauelangi Fakahau poaki he houa pongipongi. Kei hoko atu mo e poaki 'a Saia Ma'u Piukala. Ko e ni'ihī e Hou'eiki Mēmipa 'oku 'ikai tali honau ui, 'i ai e tui 'oku nau me'a tōmui mai pē. Mālō 'Eiki Sea.

Me'a e 'Eiki Tokoni Sea

'Eiki Tokoni Sea. Mālō Kalake. Tapu ki he 'Afio 'a e 'Otua 'i hotau lotolotonga, tapu mo e Hau e Fonua - Tupou VI ko e Tu'i 'o Tonga, tapu mo e Ta'ahine Kuini - Nanasipau'u kae 'uma'ā e Fale 'o Ha'a Moheo. A'u atu mu'a e aofaki e fakatapu ki he ngaahi tu'unga kotoa pē kuo

totonu ke fai hono fakatapua he Pule'anga mo e Lotu, kau hūfanga atu 'i he talamalu e fonua kae fakahoko mu'a e ngāue 'a e Fale Aleá 'i he 'aho 1 'o Siulai, 2021.

Tau fakafeta'i ki he 'Otua 'oku laumālie pē Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā, laumālie e Hou'eiki Fakafofonga Nōpele, laumālie pē mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí kae kamata e ngāue 'o e 'aho ko eni. Kimu'a ke tau hoko atu Hou'eiki, 'oku fai 'a e fakamālō he ko e kamata'anga foki eni 'o e ta'u fakapa'anga ko eni, kuo tau māvae atu mo e ta'u fakapa'anga motu'a 'aneafi, ka 'oku fai 'a e fakamālō ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga, kau ngāue ki he ngaahi 'aho mai ko eni uike ni nau ngāue 'aho mo e po'uli ke fakakakato 'a e ngaahi ngāue totongi atu e ngaahi me'a 'oku fiema'u ke totongi fakatatau ki he Lao, pea a'u mai pē ki 'anepō mahalo mo e 'aho ni hangē pē ko e angamaheni, hili ia pea te nau toki teuteu atu he ngaahi 'aho ko eni ka hoko mai, ki hono tuku atu e pa'anga ki he'etau patiseti fo'ou ta'u fakapa'anga fo'ou tau angamaheni pē ki ai. Mahalo pē ki he uike kaha'u, ngaahi hoko mai ko ia kuo kamata ke tuku atu 'a e ngaahi totongi ki he ta'u fakapa'anga fo'ou. 'Oku fai e fakamālō atu ai Hou'eiki Pule'anga he fakahoko fatiorgia.

Ko e me'a pē taha 'oku ou fie lave atu ki ai, na'e 'ai pē ke u toki fakahoko atu, na'a ku lele mai pē 'aenuhu talitali ki he 'Eiki Palēmia, pea 'oku te'eki ai ke me'a mai. Pea 'oku ou hanga atu pē 'oku fongofonga ola mai pē Hou'eiki Pule'anga, pea fakataha pē mo e ki'i faingamālie ko eni 'oku ou lolotonga to'o fatorgia atu mei 'olunga ni tataki e Falé ni. 'Oku ou ngāue'aki e faingamālie ko ia ke 'oatu e ki'i fakahoha'a nounou pē ko eni fakatangi atu Hou'eiki Pule'anga. Lele atu 'aneefiafi hili e ngāue, mau ngāue pē foki mo e Fale Aleá ke fakakakato e ngaahi fiema'u 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga ki he ngaahi me'a 'a e Fale Alea fekau'aki fakapa'anga. Foki atu 'aneefiafi teuteu ki he ma'u e ki'i me'atokoni fakahoko mai 'e he hoá 'asinga ko e *Social Media* 'oku nau felongoaki pē ai mo e si'i kāinga mei motu. Fakahoko mai e ki'i laita mo e ki'i ongoongo fekau'aki mo e motu'a 'ofisakolo, kāinga pē ki'i kolo ko MUITOA.

<008>

Taimi: 1015-1020

Kole tokoni ki he pule'anga ki he famili ne vela honau fale 'i MUITOA.

'Eiki Tokoni Sea: Pea 'oku fakahoko mai pea kou hanga hifo ko e si'i fine'eiki uitou mahalo ki he valungofulu tupu lahi pē hivangofulu mo hono ngaahi 'ata ko hono si'i palepalé vela 'osi 'osi. Pea ko e fakahā mai e ngaahi fanga ki'i la'itā kuo 'ikai toe lava e maama ia Hou'eiki he 'oku fu'u faka'ofa 'aupito. Pea u fekau leva fetu'utaki atu ai leva pē he telefoni talanoa mo e motu'a 'Ofisakolo 'i MUITOÁ mahino pē ko e hā e ngaahi tokoni 'e ala fai ia fiema'u ia ke fakahoko. Pea fakakakato ia ka kou lele mai pē he pongipongi ni mo 'eku fakakaukau hake pē pea u ha'u 'o tali ki he me'a mai e Palēmia ke fakahoko ki ai ka ko 'eku fakahoko atu pē ko e fakatangi Hou'eiki Pule'anga ko eni ko e ta'u fakapa'anga fo'ou eni ko e finemotu'a ta'u 90 tupu nofo pē mo hono ongo ki'i mokopuna mo hona ongo hoa mo 'ena fānau ko e ki'i fāмили 'oku nau toko hiva pea ko eni kuo vela 'osi 'osi 'a e ki'i palepale ia 'oku nau si'i fokoutua ai. Pea kou me'a pē ia 'oku 'alu hake he'eku fakakaukau ko e fakatangi atu Hou'eiki na'a lava ha tokoni ko eni 'a e Pule'anga ta'u fakapa'anga fo'ou ko eni 'i he ngaahi fanga ki'i langa pē ko eni 'oku tau angamaheni ki ai kuo fakakakatō fanga ki'i fale afā na'a lava 'o langa atu ha ki'i palepale ke, 'oku tokoni pē kāinga tokoni pē kāinga angamaheni pē ia e Tonga ko e tokoni'i he taimi faingata'a pehe ni ka ko e fakatangi eni ki he taimi lōloa kuo pau pē ke 'i ai ha ki'i palepale fāмили ko eni ko e toko hiva. Ka ko e vivili tahá ko e si'i fine'eiki ta'u, si'i tokoto pē 'oku hiki takai holo na'a lava Hou'eiki Pule'anga ke si'i, ha ki'i matapā he ko 'eku lave'i pē ko e fanga ki'i fale ko eni afā kakatō 'oku 'i he fitu mano tupu ka kou tui mahalo ka langa ki

Ha'apai mahalo pē na'a 'i he hiva mano pē taha kilu ko e 'uhinga ko e fetuku holo ha ki'i matapā pehē ke si'i langa atu ha ki'i palepale.

Kou lave'i pē au ia lahi pē kakai faingata'a'ia pehe ni ia lahi 'aupito pē ia ka he 'ikai tau lava tautolu 'o fakakakato ka 'o kapau te tau fakahoko ha tokoni ki ha faingata'a'ia pehe ni ko e fakakoloa ia pea ko ia 'a e fakatangi atu Hou'eiki Pule'anga he kou lave'i 'oku 'amanaki ke me'a atu e 'Eiki Minisitā Ngoue mo e Toutai 'osi fakahoko mai ki he kāinga ko en Pukotala mau ki'i kāinga ko ia mahalo ki he 'aho 19 pē ko e 'aho 20 'o e māhina ni 'oku fakahoko e fu'u 'ofa ia 'e taha ko e foaki ia e tokoni ki he kāinga ko ia pea kou tui ko e mui'ifonua ia 'e taha Kauvai. Pea ka hili ia kuo tau lava atu ki he mui'ifonua 'e taha ki Mui'ifonua kuo fakava'e ha ki'i palepale pē kuo lava fakakakato ha ki'i fale ki he si'i faingata'a'ia ko eni ko e me'a fakafiefia ia talitali lelei mai kimoutolu mei Kauvai fakahoko e fanga ki'i polokalama ko ia. Ko ia pē fakatangi atu kou tui te'eki ke me'a mai e Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga 'a e fakatangi 'oku fai atu he na'a fai hono tokangaekina 'a e fakatangi 'oku fai me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Tali 'e he Minisita Pa'anga e kole ke tokoni ke langa e fale ma'a e famili ne vela honau fale.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, fakatapu ki he, Tu'ivakanō mo Hou'eiki kae 'uma'a e Fakafofonga 'o e Kakai pehē ki he Hou'eiki Minisitā. 'Eiki Sea ko e ongoongo fakaloloma ia 'oku tau fanongo ki ai he pongipongi ni ka ko e ongoongo fakafiefia 'aupito 'ikai ke mole ha mo'ui 'Eiki Sea. 'Oku tali lelei e kole ia 'Eiki Sea ke fai ha tokoni 'a e Pule'anga. Hangē pē kuo ke mea'i ko e tokolahi ko eni ko e toko hiva ko e polokalama tokoni ko eni e fanga ki'i fale afā 'oku fakafuofua ia ki he valu mano 'a ia 'e tākaki atu ki ai pea mo hono feleti ki Ha'apai. Ka 'oku 'i ai 'a e *option* 'e taha 'oku fai ki ai e sio Sea 'e lava 'e he Pule'anga ke hū atu e koloa kapau 'e tokoni mai e *community* ia ke nau fai e langá mo 'ai ha ki'i palani ko e valu mano ia 'e lava pē loki tolu ai pē loki fā. Ko e founa ia ke lava 'o 'o feau 'a e fiema'u 'a e ki'i fāmili ko eni ka 'oku tali lelei e kolé ia 'Eiki Sea pea tuku ke fai ha ngāue ki ai 'a e Pule'anga he 'i he 'i he vave tahá 'e lava 'o fakakakato e tokoni ki he ki'i fāmili ko eni.

<009>

Taimi: 1020-1025

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku 'i ai pē founa ngāue 'oku fai 'a ia ko e fakafou mai pē tohi pea fakafou mai e tohi 'omai mei he 'ofisakoló kau ai mo e tokotaha 'o'ona e 'apí 'o 'omai ki he, fakatu'asila mai ki he Minisitā ko eni e *MEIDECC*. Ko ia 'oku ne tokanga'i 'a e ngaahi, ngaahi fakatamaki, fakatamakí pea toki tatau mai pē ki he motu'á ni ke muimui'i 'oku lava 'o fakahoko e ngāue ko eni. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō 'Eiki Minisitā Pa'anga pea ko e laumālie pe ia 'o e kolé. Ko e me'a 'oku tō mai 'oku mau fakafeta'i. Ko e hā pē me'a ko ena founa 'oku fokotu'u mai he Pule'angá ka ko e fai ha tokoni lava lelei. Ko e ngaahi me'a ko ena 'oku ke me'a mai 'akí ko e koloa ia ka tō mai pē ha ki'i naunau 'i he mahu'inga pē ko ē kae ala mai e *community* ia 'o fakahoko. Ko u tui ko e me'a eni ia 'oku loto e tokotaha kotoa pē ia ke tokoni ai he 'e ala pē ki'i kaingá ia 'o fakahoko. Ka ko e fakafeta'i e hono tali lelei e fakahoha'á toki fai e fakakakato atu e ngaahi me'a 'oku ke me'a mai ki ai pea 'oku 'oatu e fakamālō lahi ki he Minisitā Pa'anga mo e Pule'angá. Me'a mai Fakafofonga Nōpele 'o Vava'ú.

Ke taki 5 afe Hou'eiki Nopele mei he'enau pa'anga fakavahenga ke tokoni'i famili ne vela honau fale.

Lord Tu'i'āfitu: Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Aleá. Kuo ongo 'aupito ki he tēpile 'a e Hou'eiki ko e 'uhingá ko e fatongia fakatalutalu e tukufakaholó tau tauhi hotau kakai. Tuku he 'Ene 'Afió pea ne falala kia kitautolu ko e kau tauhi fonua 'a hono fonuá. Laumālie lelei e 'Eiki Nōpele Fika 1 'o Tongatapú pea ko ia 'oku tataki ko e 'ulumotu'a ia Hou'eiki Nōpele Fale Alea 'o Tongá fakatukufakaholo.

'Oku laumālie lelei ke pehē ko e pa'anga faka-Nōpele ko eni 'a e me'a'ofa 'a e Fale Aleá 'e taki 5 afe ai 'a e Nōpele kotoa pē ke tokonia 'a e faingata'a 'oku tō. Kapau 'e fakafaingamālie 'Eiki Minisitā Pa'angá kapau 'e laumālie 'a e Fale ni 'i he ta'u fakapa'anga fo'ou ke mau ki'i tokoni atu, ko e ki'i tulutā pē fonu ai pē ipú ki ho kainga 'i Kauvai, Ha'anó. Pea 'oku monū'ia tō tonu mai pē mo e tafe mai 'a e laumālie 'o e Konifelenisi 97 'oku 'i ai pē ki'i toenga taele'i mahoa'a 'a e fefine Salepitá pea neongo 'ene si'i ka ko e si'i kae hā. Pehē fie tokoni atu ki he me'a 'oku fai he Feitu'una laumālie lelei e 'Eiki Nōpele Fika 1 'o Tongatapú ki he tēpile ni ke fai ha tokoni kae toki fai hono fakakakató ko e hā e tu'utu'uni 'a e Fale Aleá pea mo e 'Eiki Minisitā Pa'angá. Leveleva e fakahoha'á Sea mālō.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō 'aupito 'Eiki Nōpele pea ko e fepoupouaki ia mo e mahu'inga 'etau ngāué. Ko ia he'ikai ke kovi ko e hangē ko e tokoni mei he Minisitā mei he Pule'angá mo e, ke tokoni ke langa e ki'i palepale lelei pea fokotu'u ai mo hano fanga ki'i tangikē vai ko e ngaahi me'á ia ka te tau toki fakakakato e ngāue ko iá. Ko ia Hou'eiki ka tau afe hifo ki he'etau ...

Veivosa Taka: Sea. Ki'i ...

'Eiki Tokoni Sea: *Oh* ki'i me'a mai.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Seá. Tapu pea mo e Fale Alea 'o Tonga. 'Eiki Sea ko u fakamālō atu he faingamālie kuo fakakakato 'o 'omi ia ma'a e motu'á ni. Sea ko u fakamālō atu he laumālie lelei kuo ma'u 'e he kau Hou'eiki kae 'uma'ā e Hou'eiki Pule'angá. 'Oku talifaki atu pē motu'á ni ki he ngaahi me'a 'e fiema'ú he ko u tui ne fakahoko mai 'a e faingata'a ko eni 'aneefiafi. Pea ko u tui Sea 'oku tau fiefia kotoa ai e kainga Ha'apai pehē ki Ha'apai 12. 'Eiki

Sea ko e ki'i me'a kehe pē eni ia. Ko e kainga ko eni 'o Foá mo e kainga 'o Kouló ko e uike eni ia 'e 1 mo e kongá 'ikai pē toe mo'ui e 'uhilá. Pea neongo 'oku 'ikai ke 'i heni e 'Eiki Palēmiá ka ko e Minisitā eni e *MEIDECC* he ko e palopalema fakaenatula. 'Eiki Sea pea ko u tui na'e fai e talanoa mo kinautolu pea 'oku nau pehē 'e lava ange 'a e kau folaú he 'aho ni he vaka tahí mo e ki'i koloá pea 'oku nau pehē 'e toki lava ange ki'i kau ngāué ia 'i he 'aho Falaité. Pea ko e ki'i fakatangi atu pē kuo 'osi mea'i pē 'Eiki Sea ko e tu'unga e 'uhilá 'oku faingata'a 'aupito 'i he kainga ko eni. Pea 'oku toe pā mai mo e fo'i uaea ia ko e laine lahi.

<002>

Taimi: 1025-1030

Kei mate ‘uhila ‘i Koulo mo Holopeka

Veivosa Taka: Sea ‘oku vela, ‘a ia na’e vela ia ‘i Koulo, pea ko e kamata faka’osi’osi ‘oku toe vela mai ‘a Ha’apai *High* ia, ‘a Ha’apai *High* ‘alu ai ki falemahaki. Pea ‘oku ou tui ko e palopalema ko eni ‘e ki’i lōloa, ka ko e kole ange pē ki he Minisitā *MEIDECC* ke fakamolemole ke ki’i muimui’i atu angé he ‘oku ki’i tuai ‘a e fetukutuku hake he ko e talu eni e fetu’utaki mai, pea ko e ‘uhinga ia Sea ‘oku ki’i fai ai ‘a e fakahoha’a ke ‘ofa mai ‘o ki’i tokoni he ‘oku ongo, he ko e fanga ki’i putu ‘Eiki Sea, ko e taau pē ‘oku ‘i ai e ngaahi *stand by* misini *generator*, ka he ‘ikai ke nau lava ‘enautolu ‘o fakalele ha toe me’a.

‘A ia ko e ki’i fakahoha’a pē ia ‘Eiki Sea ‘oku fakahoko, ka ‘oku pou pou atu ki he me’a ‘oku fakahoko mai mei he Feitu’u na mālō.

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō ‘aupito Fakafofonga hangē pē ko e lave tau fepoupouaki pē ko ena ‘oku mahino pē te tau toki fetu’utaki ke tali fakahoko e ki’i ngāue ko eni ‘a e motu’a, ka ko ena ‘oku fakahoko atu ‘e he Pule’anga, ko ena ‘oku me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘oku ‘i ai ha me’a ki he ‘uhila.

Maau e ngaue ‘a e pule’anga ke tokoni ki he fale ne vela pea mo e ngaue ki he ‘uhila.

‘Eiki Minisitā *MEIDECC*: Tapu atu Sea pea ‘oku ou fakatapu atu ki he Hou’eiki ‘o e Fale, ‘e Sea ko e ki’i me’a ko ena ko ē he fale vela ‘oku ‘i ai pē ki’i tokoni fakavavevave ki ai, ka ko eni ‘oku ‘osi fetu’utaki pē ki he *NEMO* na’a lava ke nau fengāue’aki mo e Kolosi Kula ke ‘oatu ha ki’i teniti mo e fanga ki’i me’a ngaahi kai mo e fanga ki’i me’a ko ia na’a lava tokoni atu he ‘oku ki’i tokolahi e nofo ‘i he ‘api, na’a lava ‘o 2 e teniti, ko ia mahalo ‘oku nau fanongo mai pē he letiōō ki he me’a.

Ko e ki’i me’a ko eni, ‘oku ou toki lave’i e me’a ai e ki’i palopalema ko eni, ka ‘oku sai pē ke fai ha sio ki ai ‘e lava pē ‘o fai ha tokoni vave ki ai, mālō.

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā tokoni lahi ia ki he fanongo mai ‘a e kāinga pea ‘oku ou tui mahalo ko e Kolosi Kula, ha mou me’a mai ‘a Sione Taumoefolau ke fakaava atu ‘etau *store* ‘i Ha’ano koe’uhi ke, na’a ‘oku ‘i ai ha motu’i vala ai, ki’i sipi kafu ko e ha e me’a ‘e ala tokoni atu ke a’u atu kae toki fakakakato atu hangē ‘oku me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā he ‘oku ‘i ai pē foki ‘a e va’a *store* ‘a e Kolosi Kula ‘oku tu’u ‘i Ha’ano, na’a ku ‘oange honau kekelekele ta’etotongi ke tu’u ai pea ‘oku ou tui ko hono ‘aonga eni.

Kae kehe tau afe mai Hou’eiki ki he ‘etau ‘asenita ko e fika 4 ko e lipooti mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato.

Lipooti Sea Komiti Kakato ki he Fale Alea.

Lord Tu’i’āfitu: Tapu mo e ‘afio ‘a e ‘Otua Māfimafi ‘i hotau lotolotonga, pea fakatapu makehe pē ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea Le’ole’o ‘o e Fale Alea ‘o Tonga, fakatapu heni ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapineti pehē ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele, mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. ‘Oatu mu’a ‘a e talafakatapu kae fakakakato ‘a e tu’utu’uni na’e tukuhifo ‘e he Fale Alea ke fai hono fakakakato ki he mahu’inga ‘o e lao mo e ngaahi tu’utu’uni.

Sea, kuo kakato e ngāue 'a e Komiti Kakato, ki he kongā 'o e 'asenita hangē ko ia 'oku me'a 'aki 'e he Feitu'u na fika 4.1, pea 'oku tali ai e Lao Fika 5/2021, Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai 2021, kuo tali ia 'e he Komiti Kakato, pea 'oku fokotu'u atu ia ki he Feitu'u na.

'Oku tali ai mo e ngaahi tu'utu'uni, he 'asenita hono fakafika ho'o 'asenita 4.2, 'a e Tu'utu'uni Fika 1/2021, Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Toutai Kolo, Matatahi 2020, tali mo ia, fokotu'u atu mo ia fai ha ngāue ki ai 'a e Feitu'u na. 'Oku tali pea mo e Tu'utu'uni Fika 2/2021, Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu 2020 fokotu'u atu mo ia.

Tu'utu'uni fika 3/2021, Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute 'Ekisia 2020, tali mo ia, fokotu'u atu. Tu'utu'uni Fika 5/2021, Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2020, tali mo ia, fokotu'u atu. Tu'utu'uni Fika 6/2021, Tu'utu'uni Fakatonutonu fika 2 ki he Tukupau 'Ekisia 2020, tali mo ia, fokotu'u atu. Pea mo e Tu'utu'uni Fika 7/2021, Tu'utu'uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule'i 'o e Tute mo e 'Ekisia, tali mo ia fokotu'u atu. Tu'utu'uni Fika 10/2021, Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu, Ngaahi Totongi ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo'ui 2020, tali pea mo e Fakatonutonu 'oku fokotu'u atu Sea. Ko e Tu'utu'uni Fika 11/2021 Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Toutai, Kolo Matātahi, 2020, tali mo ia.

<005>

Taimi: 1030-1035

Lord Tu'i'āfitu: Pea ko e Tu'utu'uni Fika 12/2021 Ngaahi Tu'utu'uni ki he *Pacer Plus* 2020, tali mo e fakatonutonu, mo e Tu'utu'uni hono 13/2012 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 3 ki he Kasitomu 2021 fokotu'u atu Sea. 'I ai mo e Fakamatala Fakata'u 2019/2020 Fakamatala Fakata'u 'o e 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale 2019/2020 tali mo ia Sea ko e lava kakato ia 'o e fatongia kuo fakakakato 'i he Komiti Kakato ko u fokotu'u atu mālō.

'Eiki Tokoni Sea: Fakamālō lahi ki he 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato 'i he ngāue lahi fakahoko he Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Komiti Kakato 'etau ngaahi ngāue ko eni, ka ko u kole mu'a Hou'eiki ke tau fakakakato ia.

Paloti'i lau tu'o ua Lao Fika 5/2021 ki hono hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai 2021

4.1 Ko ia 'oku loto ke tali lau tu'o ua Lao Fika 5/2021 Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai 2021 kātaki fakahā'aki hiki hono nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue mo e Toutai, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto ki ai e toko 17.

'Eiki Tokoni Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai kātaki fakahā hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Lau tu'o tolu.

Lau tu' o tolu pea paloti' i ' o tali Lao Fika 5/2021 ki hono hono Pule' i ' o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa' anga Hū Mai 2021

Kalake Tēpile: Lao ki hono Pule' i ' o e Ngaahi Tānaki Pa' anga Hū mai 2021. Ko e Lao ke Fakatahataha' i mo Fakalelei' i ' a e Lao ki hono Pule' i ' o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa' anga Hū Mai. ' Oku Tu' utu' uni ' e he Tu' i mo e Fale Alea ' o Tonga he Fakataha Alea ' o e Pule' anga ' o pehē.

Konga 1: Talateu

Kupu 1: Hingoa Nounou mo e Kamata Ngāue' aki.

(1) ' E ui ' a e Lao ni ko e Lao ki hono Pule' i ' o e Ngāue Tānaki Pa' anga Hū Mai 2021.

' Eiki Tokoni Sea: Ko ia ' oku loto ke tali hono lau tu' o tolu Lao Fika 5/2021 Lao ki hono Pule' i Ngaahi Ngāue Tānaki Pa' anga Hū Mai 2021 kātaki fakahā' aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: ' Eiki Sea ' oku loto ki ai ' a Siao Si Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma' asi, Penisimani ' Epenisa Fifita, Mo' ale Finau, ' Eiki Minisitā Mo' ui, ' Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ' Eiki Minisitā e *MEIDECC*, ' Eiki Minisitā Pa' anga, ' Eiki Minisitā Lao, ' Eiki Minisitā Ngoue, ' Eiki Minisitā Polisi, ' Eiki Minisitā Fefakatau' aki, Veivosa Taka, ' Eiki Nōpele Tu' ivakanō, ' Eiki Nōpele Tu' i' āfitu. ' Oku loto kotoa ki ai e Hou' eiki ko e toko 17.

Paloti' i lau tu' o ua Tu' utu' uni Fika 1/2021 Ngaahi Tu' utu' uni Fakatonutonu ki he Toutai Kolo Matātahi 2020.

' Eiki Tokoni Sea: Tali ia. Hoko atu Kalake ki he 4.2. Ko ia ' oku loto ke tali ' a e Tu' utu' uni Fika 1/2021 Ngaahi Tu' utu' uni Fakatonutonu ki he Toutai Kolo Matātahi 2020, kātaki fakahā' aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: ' Eiki Sea ' oku loto ki ai ' a Siao Si Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma' asi, Penisimani ' Epenisa Fifita, Mo' ale Finau, ' Eiki Minisitā Mo' ui, ' Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ' Eiki Minisitā e *MEIDECC*, ' Eiki Minisitā Pa' anga, ' Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone, ' Eiki Minisitā Ngoue, ' Eiki Minisitā Polisi, ' Eiki Minisitā Fefakatau' aki, Veivosa Taka, ' Eiki Nōpele Tu' ivakanō, ' Eiki Nōpele Tu' i' āfitu. Loto kotoa ki ai e Hou' eiki toko 17.

Paloti' i lau tu' o tolu Tu' utu' uni Fika 1/2021 Ngaahi Tu' utu' uni Fakatonutonu ki he Toutai Kolo Matātahi 2020 pea tali.

' Eiki Tokoni Sea: Mālō lau tu' o tolu.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu' utu' uni Fakatonutonu ki he Toutai Kolo Matātahi 2020. Lao ki hono Pule' i ' o e Toutai 2002. ' I hono Ngāue' aki ' o e Ngaahi Mafai kuo Foaki ' e he Kupu 15(1) mo e Kupu 101(2) kongā (b) ' o e Lao ki hono Pule' i ' o e Toutai 2012. ' Oku fa' u ai ' e he Minisitā ' oku ne Tokangaekina ' o e Toutai ' i he loto ki ai ' a e Kapineti mo e Ngaahi Tu' utu' uni ko eni.

1. Hingoa Nounou mo e 'UHINGA' i Lea
(1) 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Toutai Kolo Matātahi 2020.

'Eiki Tokoni Sea: Ko ia 'oku loto ke tali 'a e lau tu'o tolu Tu'utu'uni Fika 1/2021 Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Toutai Kolo Matātahi 2020 kātaki fakahā'aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siao Si Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC...

<007>

Taimi: 1035-1040

Kalake Tēpile : ... 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, Veivosa Taka, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'ifitu. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko 17.

Paloti'i lau tu'o 2 Tu'utu'uni Fika 2/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute, Kasitomu 2020.

'Eiki Tokoni Sea : Mālō Hou'eiki tali ia. Hoko atu ki he 4.3 Ko ia 'oku loto ke tali lau tu'o 2 Tu'utu'uni Fika 2/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute, Kasitomu 2020 kātaki 'o fakahā 'aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile : Sea loto ki ai 'a Siao Si Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'ifitu. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko 17.

Lau tu'o tolu Tu'utu'uni Fika 2/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute, Kasitomu 2020 'o paloti'i pea tali.

'Eiki Tokoni Sea : Mālō lau tu'o 3.

Tu'utu'uni Fika 2/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu 2020. Lao ki he Tute 2007.

'I hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 3 'o e Lao ki he Tute 2007, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina e tākaki Tukupau mo e Tute 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1 . 'E ui 'a e Tu'utu'uni ko eni ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu 2020.

'Eiki Tokoni Sea : Ko ia 'oku loto ke tali lau tu'o 3 Tu'utu'uni Fika 2/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu 2020 kātaki 'o fakahā 'aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, Veivosa Taka, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Eiki Sea 'oku loto ki ai e toko 16.

'Eiki Tokoni Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ki ai kātaki 'o fakahā e hiki hono nima.

Kalake Tēpile : 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

Paloti'i lau tu'o 2 Tu'utu'uni Fika 3/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute 'Ekisia 2020

'Eiki Tokoni Sea : Mālō tali ia. Hoko atu. Ko ia 'oku loto ke tali hono lau tu'o 2 Tu'utu'uni Fika 3/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute 'Ekisia 2020 kātaki 'o fakahā 'aki e hiki ho nima.

Kalake Tēpile : Sea loto ki ai 'a Mateni Tapueluelu, Semisi Sika, Siaso Pohiva, Losaline Ma'asi, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ngoue, Veivosa Taka, 'Eiki Nōpele Tuivakano, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto kotoa ki ai 'a e toko 16.

'Eiki Tokoni Sea : Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai kātaki 'o fakahā 'aki e hiki ho nima.

Kalake Tepile : 'Ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

Lau tu'o tolu mo paloti'i Tu'utu'uni Fika 3/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute 'Ekisia 2020.

'Eiki Tokoni Sea : Lau tu'o 3.

Kalake Tēpile : Tu'utu'uni Fika 3/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau 'Ekisia 2020 - Lao ki he Tute 'Ekisia 2007.

'I hono ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 3 'o e Lao ki he Tute 'Ekisia 2007, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e tātaki pa'anga hū mai mo e Kasitomu, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1. 'E ui 'a e Tu'utu'uni ko eni ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau 'Ekisia 2020.

'Eiki Tokoni Sea : Ko ia 'oku loto ke tali lau tu'o 3 Tu'utu'uni Fika 3/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute 'Ekisia 2020 kātaki 'o fakahā 'aki e hiki ho nima.

Kalake Tēpile : Sea loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani 'Epenisa Fifita, 'Eiki Minisitā Mo'ui, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao,

Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko 17.

Paloti'i lau tu'o 2 Tu'utu'uni Fika 5/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2020

'Eiki Tokoni Sea : Mālō Hou'eiki tali ia tau hoko atu. Ko ia 'oku loto ke tali lau tu'o 2 Tu'utu'uni Fika 5/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2020 kātaki 'o fakahā 'aki e hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, 'Eiki Nōpele Tuivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko 17 eni.

Lau tu'o 3 mo paloti'i Tu'utu'uni Fika 5/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2020.

'Eiki Tokoni Sea : Mālō lau tu'o 3.

Kalake Tēpile : Tu'utu'uni Fika 5/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2020 – Lao ki he Tute 2007.

<008>

Taimi: 1040-1045

Kalake Tēpile: 'I hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki he Kupu 3 'o e Lao ki he Tute 2007 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Tānaki Pa'anga Hū Mai mo e Tute 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'a e ngaahi tu'utu'uni ko 'eni.

Kupu 1 'E ui 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2020.

'Eiki Tokoni Sea: Ko ia 'oku loto ke tali e lau tu'o tolu Tu'utu'uni Fika 5/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2020 kātaki fakahā 'aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, Veivosa Taka, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko 17.

Paloti'i lau tu'o ua Tu'utu'uni Fika 6/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tutekahu 'Ekisia 2020

'Eiki Tokoni Sea: Mālō. Hoko, ko ia 'oku loto ke tali Tu'utu'uni Fika 6/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tutekahu 'Ekisia 2020 kātaki fakahā 'aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani ‘Epenisa Fifita, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’i’afitu. 'Eiki Minisitā Mo'ui. ‘Oku loto ki ai e toko 16.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai kātaki fakahā ‘aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

Lau tu’o tolu pea paloti Tu’utu’uni Fika 6/2021 Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukahau ‘Ekisia 2020

‘Eiki Tokoni Sea: Lau tu’o tolu.

Kalake Tēpile: Tu’utu’uni Fika 6/2021

Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukahau ‘Ekisia 2020.

Lao ki he Tukahau ‘Ekisia 2007.

‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 3 ‘o e Lao ki he Tukahau ‘Ekisia 2007 ‘oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Tānaki Pa’anga Hū Mai mo e Kasitonu ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko ‘eni.

Kupu 1 ‘E ui ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko eni ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukahau ‘Ekisia 2020.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko ia ‘oku loto ke tali lau tu’o tolu Tu’utu’uni Fika 6/2021 Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukahau ‘Ekisia 2020 kātaki fakahā ‘aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā ‘o e Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’i’afitu, 'Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, Loto ki ai e toko 16.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki ai kātaki fakahā hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

Paloti’i lau tu’o ua Tu’utu’uni Fika 7/2021 Tu’utu’uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule’i ‘a e Tute mo e ‘Ekisia 2020

‘Eiki Tokoni Sea: Tali ia hoko, tu’utu’uni hoko, ko ia ‘oku loto ke tali lau tu’o ua Tu’utu’uni Fika 7/2021 Tu’utu’uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule’i ‘a e Tute mo e ‘Ekisia 2020 kātaki fakahā hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘oku loto kotoa ki ai e Hou’eiki toko 17.

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō. Lau tu’o tolu.

Lau tu’o tolu pea paloti’i Tu’utu’uni Fika 7/2021 Tu’utu’uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule’i ‘a e Tute mo e ‘Ekisia 2020

Kalake Tēpile: Tu’utu’uni Fika 7/2021 Tu’utu’uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule’i ‘o e Tute mo e ‘Ekisia 2020.

Lao ki hono Pule’i ‘o e Tute mo e ‘Ekisia 2007.

‘I hono ngāue’aki ‘o e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 45 ‘o e Lao ki he Pule’i ‘o e Tute mo e ‘Ekisia 2007 ‘oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Tānaki Pa’anga Hū Mai mo e Tute ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘a e tu’utu’uni ko eni.

Kupu 1 ‘E ui ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko eni ko e Tu’utu’uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule’i ‘o e Tute mo e ‘Ekisia 2020.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko ia ‘oku loto ke tali lau tu’o tolu Tu’utu’uni Fika 7/2021 Tu’utu’uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule’i ‘o e Tute mo e ‘Ekisia 2020 kātaki fakahā ‘aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, loto kotoa ki ai e Hou’eiki toko 17.

‘Eiki Tokoni Sea: Tali ia tau hoko atu.

<009>

Taimi: 1045-1050

Paloti’i lau tu’o 2, Tu’utu’uni Fika 10/2021, Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Totongi ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo’uí 2020

‘Eiki Tokoni Sea: ... Ko ia ‘oku loto ke tali e lau tu’o 2, Tu’utu’uni Fika 10/2021, Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Totongi ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo’uí 2020 mo hono ngaahi fakatonutonu kātaki fakahā ‘aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō. Loto ki ai e toko 10.

Eiki Tokoni Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai kātaki fakahā ‘aki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivosa Taka. ‘Ikai ke loto ki ai e toko 7.

Eiki Tokoni Sea: Lau tu’o 3.

**Lau tu’o 3 pea paloti’i, Tu’utu’uni Fika 10/2021, Ngaahi Tu’utu’uni
(Fakatonutonu) ki he Ngaahi Totongi ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo’uí 2020**

Kalake Tēpile:

TU’UTU’UNI FIKA 10/2021

**NGAAHI TU’UTU’UNI (FAKATONUTONU)
(NGAAHI TOTONGI) KI HE NGAAHI
NGĀUE KI HE MO’UI 2020**

LAO KI HE NGAAHI NGĀUE KI HE MO’UI 1991

*‘I HONO NGĀUE’AKI ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘i he kupu 11 ‘o e Lao ki he
Ngaahi Ngāue ki he Mo’ui 1991, ‘oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘o e Mo’uí, ‘i he
Loto ki ai ‘a e Kapinetí, ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko ‘ení –*

1 Hingoa nounou mo e ‘UHINGA’i lea

- (1) ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ni ko e Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) (Ngaahi Totongi) ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo’uí 2020.

Eiki Tokoni Sea: Ko ia ‘oku loto ke tali hono lau tu’o 3 Tu’utu’uni Fika 10/2021, Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Totongi ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo’uí 2020 mo hono ngaahi fakatonutonu kātaki fakahā ‘aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai e ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā e MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. Loto ki ai ‘a e toko 10.

Eiki Tokoni Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai kātaki fakahā ‘aki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau mo Veivosa Taka. ‘Ikai ke loto ki ai e toko 7.

**Paloti'i lau tu'o ua Tu'utu'uni Fika 11/2021, Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu)
(Fika.2) ki he Toutai (Kolo Matātahi) 2020**

Eiki Tokoni Sea: Mālō. Tali ia. Tau hoko atu, ko ia 'oku loto ke tali Tu'utu'uni Fika 11/2021, Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika.2) ki he Toutai (Kolo Matātahi) 2020 kātaki fakahā 'aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, Veivosa Taka, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto kotoa e Hou'eikí ko e toko 17.

Eiki Tokoni Sea: Lau tu'o 3.

**Lau tu'o tolu pea paloti'i Tu'utu'uni Fika 11/2021, Ngaahi Tu'utu'uni
(Fakatonutonu) (Fika.2) ki he Toutai (Kolo Matātahi) 2020**

Kalake Tēpile:

TU'UTU'UNI FIKA 11/2021

**NGAAHI TU'UTU'UNI (FAKATONUTONU) (FIKA.2)
KI HE TOUTAI (KOLO MATATAHI) 2020**

LAO KI HE PULE'I 'O E TOUTAI 2002

*'I HONO NGAUE'AKI 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'i he kupu 15 mo e
101(2)(b) 'o e Lao ki he Pule'i 'o e Toutai, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne
Tokangaekina 'a e Toutai 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni –*

1 Hingoa Nounou mo e 'UHINGA'I LEA

- (1) 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika.2) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2020.

Eiki Tokoni Sea: Ko ia 'oku loto ke tali lau tu'o 3 Tu'utu'uni Fika 11/2021, Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika.2) ki he Toutai (Kolo Matātahi) 2020 kātaki fakahā 'aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani 'Epenisa Fifita, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto ki ai e toko 16.

<002>

Taimi: 1050-1055

‘Eiki Tokoni Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai fakahā’aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

Paloti’i lau tu’o ua Tu’utu’uni Fika 12/2021, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Tute, *Pacer Plus 2020.*

‘Eiki Tokoni Sea: Tali ia. Tau hoko atu. Ko ia ‘oku loto ke tali Tu’utu’uni fika 12/2021, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Tute, *Pacer Plus 2020* mo hono ngaahi fakatonutonu, kātaki ‘o fakahā’aki ‘a e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Fefakatu’aki, Veivosa Taka, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, mo ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. ‘Eiki Sea ‘oku loto kotoa ki ai e Hou’eiki, toko hongofulu ma fitu (17)

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō, lau tu’o 3.

Lau tu’o 3 Tu’utu’uni Fika 12/2021, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Tute, *Pacer Plus 2020.*

Kalake Tēpile:

**Tu’utu’uni Fika 12/2021.
NGAAHI TU’UTU’UNI KI HE TUTE *PACER PLUS 2020.***

LAO KI HE TUTE 2007.

‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he kupu 25 ‘o e Lao ki he Tute, 2027 ‘oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Tānaki Pa’anga Hū Mai mo e Tute ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘a e ngaahi Tu’utu’uni ko eni.

KONGA 1: TALATEU

1. HINGOA NOUNOU

- (1) ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni ko e Ngaahi Tu’utu’uni ki he Tute *Pacer Plus, 2020.*

‘Eiki Tokoni Sea: Ko ia ‘oku loto ke tali ‘a e lau tu’o 3 Tu’utu’uni Fika 14/2, 2021, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Tute *Pacer Plus 2020*, kātaki ‘o fakahā’aki ‘a e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Fefakatu’aki, Veivosa Taka, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. ‘Eiki Sea ‘oku loto kotoa ki ai e Hou’eiki, toko hongofulu ma nima (15) ‘Eiki Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai, kātaki ‘o fakahā’aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ha fakahāloto pehē ‘Eiki Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Tali ia, tau hoko atu. Ko ia ‘oku loto ke tali lau tu’o ua, Tu’utu’uni Fika 13/2021, Tu’utu’uni Fakatonutonu fika 3 ki he Tute Kasitomu 2020, kātaki fakahā’aki ‘a e hiki hono nima.

Lau tu’o 2 Tu’utu’uni Fika 13/2021 Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 3 ki he Tute Kasitomu 2020

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Fefakatu’aki, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. ‘oku loto ki ai e toko hongofulu ma nima (15) ‘Eiki Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki ai kātaki fakahā ‘aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ha fakahaloto pehē ‘Eiki Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Lau tu’o 3.

Lau tu’o 3 Tu’utu’uni Fika 13/2021 Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 3 ki he Tute Kasitomu 2020

Kalake Tēpile: (Lau...)

TU’UTU’UNI FIKA 13/2021

TU’UTU’UNI (FAKATONUTONU) (FIKA 3) KI HE TUTE KASITOMU 2020.

LAO KI HE TUTE 2007

‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he kupu 3 ‘o e Lao ki he Tute 2007, ‘oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e tānaki pa’anga hū mai mo e tute ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni.

1. HINGOA NOUNOU.

- (1) ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni ko e Tu’utu’uni (Fakatonutonu) (fika 3) ki he Tute Kasitomu 2020.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko ia ‘oku loto ke tali lau tu’o 3 Tu’utu’uni fika 13/2021, Tu’utu’uni Fakatonutonu fika 3 ki he Tute Kasitomu 2020, kātaki ‘o fakahā’aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki

Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Fefakatu’aki, Veivoasa Taka, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. ‘oku loto kotoa ki ai e Hou’eiki, toko hongofulu ma nima (17).

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō tali ia. Fakamālō atu Hou’eiki ko e lava ia ‘a e Lao mo e ngaahi Tu’utu’uni ne fakahoko ki ai e ngāue ‘a e Komiti Kakato kuo fakakakato ia ‘e he Fale Alea. Tau hoko atu ki he 4.12, Fakamatala Fakata’u ia ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale ki he 2019/2020.

Ko ia ‘oku ke loto ke tali kātaki ‘o fakahā’aki ‘a e hiki hono nima.

Fakamatala Fakata’u ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale ki he 2019/2020

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Fefakatu’aki, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, Veivososa Taka. ‘Eiki Sea ‘oku loto kotoa ki ai e Hou’eiki, toko hongofulu ma fitu (17).

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō. Tali ia.

<005>

Taimi: 1055-1100

‘Eiki Tokoni Sea: Lava ia ‘asenita fika 4. Ko ‘etau hoko atu Hou’eiki fika 5 ‘etau ‘asenita. Lipooti ia mei he Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakapa’anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa’anga ‘a e Pule’anga kole atu ki he Kalake ke lau mai e lipooti ko ia.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea kole mu’a mai ha ki’i miniti ‘e 5.

‘Eiki Tokoni Sea: ‘Io me’a mai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea pea mo e Hou’eiki Fale Alea kae fakafongā’i atu ‘a e fakamālō ko eni ‘Eiki Sea. ‘Uluaki ko e houngā’ia ‘a e motu’a ni ko e ‘uhinga koe laumālie lelei e Fale kae tali e Lao ko eni ki he Pule’i e Me’a Fakapa’anga mo e Tānaki Pa’anga. Ko e lao ko eni Sea ko e ta’u ‘aki eni ‘e 6 ‘a e fefokifoki’aki ‘a e lao ko eni pea mo hono *update* ‘i he taumu’a pē ‘e taha ke fakalelei’i mo fakafaingofua, vave ange ‘a e founga ngāue ki hono tānaki ‘a e pa’anga ‘a e fonua ‘i he tukuhau. Ko e pongipongi ni ‘oku ‘i ai e fiefia he motu’a ni kae ‘uma’ā ‘a e potungāue. Kau foki e lao ia ko eni ‘Eiki Sea ‘i he ngaahi taula pē ko e ngaahi *anchor*. ‘A ia ‘oku fiema’u ia he ngaahi sino fengāue’aki pea mo e Pule’anga ke fai mo tali he Pule’anga kae ‘atā mai ‘a e ngaahi pa’ana tokoni ‘a e fonua ‘i he *budget support*, ‘ikai ko ia pē Sea ‘oku ‘i ai mo e ngaahi lao ‘oku makatu’unga kuo ‘osi tali ka kuo pau ke tali e tefito’i lao kae toki lava ‘o fakamānava’i. ‘A ia ‘oku tatau ia he *consumption tax* pea mo e *income tax*. ‘Ikai ke ngata foki ai ko e ngaahi tu’utu’uni ngāue ko eni mou mea’i pē ko e lahi e ngaahi tu’utu’uni tali he pongipongi ni felāve’i pē ia pea mo e tānaki pa’anga ‘i he tukuhau pea mo e *excise* pea mo e fakafō’ou e founga ngāue ‘i he kamata ko eni ‘etau hoko atu ki he lakanga hono fakahoko ‘a e aleapau pea mo e ngaahi fonua kaungā’api ‘i he *Pacer Plus* pea ‘oku ‘i ai fiefia mo fakamālō atu ki he Hou’eiki ‘i he fakakakato ‘a e ngāue ko eni he ‘aho ni.

Hulu 'aki e 8 miliona e tanaki pa'anga he ta'u fakapa'anga 2019/2020 mei he taketi.

Ko hono 2 'Eiki Sea na'e ma'u 'a e *email* he pongipongi ni mei he Pule Tānaki Pa'anga Tukupau pea mo e Pa'anga Hū Mai ko eni he Tute mo e Tukupau 'o fakahoko mai he motu'a ni ko e tāketi ko eni 'a e potungāue ki he ta'u fakapa'anga kuo 'osi ko e 230 miliona 230 miliona, ko e pa'anga na'e lava he potungāue 'o tānaki fakatatau ki he lekooti 'a e potungāue na'a nau lava 'o tānaki 'a e 238 miliona. 'A ia 'oku hulu'aki ia 'a e pa'anga 'e 8 miliona 'i he 'Esitimetri Fakaangaanga na'a tau tali 'i he ta'u fakapa'anga ko ia 2021. 'Oku 'i ai 'a e hounga'ia 'i he motu'a ni fakafongā'i atu 'a e fakamālō ki he *CEO* Kelemete Vahe pea pehē ki he toenga 'o e kau 'ofisa ma'olunga kotoa pē pea mo e tokotaha kotoa pē 'i he potungāue 'i he ola lelei pea mo e ngāue 'osi kia velenga 'o a'usia e taumu'a ngāue ki he ta'u ni pea 'oku 'i ai mo e 'amanaki lelei pē foki ko e 'uhinga ko e ngaahi tāketi kuo fokotu'utu'u ki he ta'u fakapa'anga hoko.

'Eiki Sea na'e tali ai pē he Hou'eiki Kapineti 'aneafi ko hono faka'atā ko ē 'o e koloa kiki, 'isa 'a e koloa me'akai pea mei hono tukuhau'i pea mo hono tute pea ko hono *CT* na'e ngata ia 'aneafi 'aho 30 'o Sune ka ko e 'uhinga 'oku kei pulonga pē fonua 'Eiki Sea 'i he faingata'a ko eni mo e fu'u kaupeau 'o e Koviti-19. Ko ia na'e tali lelei pē he Hou'eiki Kapineti ke toe fakalōloa 'a e 'ofa ko eni 'Eiki Sea ki he 'aho 31 ko eni 'o Tisema kae toki vakai ai.

Kau foki heni 'Eiki Sea pea mo e ngaahi koloa ko ē 'oku fakahaisini 'a ia 'oku 'atā 'a e ngaahi koloa ko eni mei he monū'ia ko eni, neongo 'oku tafe ia kitu'a 'a e ivi pa'anga 'a e fonua 'i hono faka'atā ko eni Sea, ka 'oku, ko e 'uhinga ko e tu'unga faingata'a 'oku 'i ai 'a e fonua Sea, ka 'oku hoko e matapā ia ko eni 'Eiki Sea ke ne faka'ai'ai 'a e kāinga Tonga kotoa pē 'i he ngaahi tapa kehekehe, 'Amelika, Nu'usila mo 'Aositelēlia ke nau fetuku mai 'a e ngaahi 'ofa ki he ...

<007>

Taimi: 110-1105

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...ngaahi famili 'ikai ke ngata pe 'i Tongatapu ni ka e pehē foki ki he 'otu motu pea 'oku hounga ia ki he pule'anga 'a e fengaue'aki ko ia.

Pongipongi ni pe 'Eiki Sea 'oku tau mavae mo e ta'u fakapa'anga motu'a pea u pongipongia atu ki Fale Pa'anga he 'osi si'i pe, haafe 9 hangē ko ia 'oku longonoa 'a e fu'u fale 'a *Saint George* pea u pehē 'oku 'i ai ha me'a oku hoko, na'e toki tuku atu pe 'a e kau ngaue mahalo kuo 'osi 'a e taimi *curfew* mahalo ko e feinga ke fakama'opo'opo 'a e ngaahi fiema'u 'a e ngaahi potungāue koe'uhiā ko hono tapuni 'a e ta'u fakapa'anga pea hangē pe ko e ngaahi *briefing* na'a ku 'oatu kimu'a 'oku fai pe 'e he potungāue hono lelei taha hono leva'i 'a e tu'unga fakapa'anga 'a e fonua ke feau 'a e ngaahi fiema'u 'a e ngaahi potungāue neongo 'a e hoko 'a e 12 'oku kei lelei ange pe 'oange 'a e vausia ka 'oku tau tui 'e lava kotoa pe 'Eiki Sea kau ai mo ho'o Fale 'Eiki, 'Eiki Sea kei kole mai pe 'e he Kalake Pule ke kei fakahū ange pe 'ene ngaahi vausia pea ko u tali faka-kava tonga mai pe 'a'aku 'Eiki Sea, ko 'eku 'io 'oku 'uhinga ko 'ene 'osi, 'oku 'osi. Pea 'i he pongipongi ni mo 'apongipongi 'e kei ava pe 'a e Fale Pa'anga 'i Tongatapu ni pea pehē ki he ngaahi 'otu motu' ka ko e tanaki pe 'a e ngaahi sieke he'ikai ke to e totongi atu ha ngaahi silini *cash* pea mei he ngaahi va'a kotoa pe 'a e Fale Pa'anga 'i he 'aho ni, 'apongipongi, Monite. 'E toki ava pe 'a e ngaahi totongi he Tusite uike kaha'u 'i he totongi hake he *cash*. Ko e ngaahi sieke ke *pick up* 'oku 'atā pe 'a e Fale Pa'anga

‘i he ngaahi ‘aho atu ko ‘eni ko ‘eni ki he ngaahi kautaha pea mo e kakai ke nau lava mai ‘o *pick* ‘enau ngaahi sieke.

‘Eiki Sea ko u fiefia pe ke fakahoko atu heni ke me’a ‘i he Hou’eiki ‘oku kamata ‘i he ‘aho ni ‘i he vahefonua Tokelau ‘i Niuatoputapu mo Niuafo’ou hono to e fakaava ia ‘a e Va’a ‘o e Fale Pa’anga pe ko e *Sub-Treasury* ‘i Niuatoputapu mo Niuafo’ou hili ia hono tapuni he ta’u ‘e hongofulu tupu ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ‘osi maau ki ai ‘a e kau ngaue mo e ngaahi naunau kotoa pe malava ke fakahoko ‘a e sevesi mahu’inga ko ‘eni ma’ae kakai ‘o e fonua tautautefito ki he kau ngaue fakapule’anga.

‘Ikai ngata pe ai Sea ko e ongo Va’a ko ‘eni ‘i Tokelau ‘oku ne to e fakahoko mo e ngaue faka-agent pe fakafongia ma’a e pangikē Fakalalakaka. Ko hono fakaava ko eni ‘oku kau pe ia he feinga ‘a e potungae mo e pule’anga ke a’u atu hono ngaahi nima ngaue he tapa kotoa pe ‘o e fonua. Pea ‘e faingofua ki he kakai ‘o e fonua ke nau fengae’aki pea mo e kupu ko ‘eni tautefito ki he ngaahi me’a fakapa’anga a’u ai ki he ongo polokalama no ko ē ‘oku fakalele mo pule’i mei Fale Pa’anga ‘a ia ko e polokalama *Gita* pea pehē ki he polokalama tokoni fakapatonu ma’a e hou’eiki fafine. ‘Oku toe fakalahi ‘Eiki Sea mo e ‘inasi ‘a e ongo Niua ko e pa’anga na’e ‘omai ia, toenga mai pea mei he polokalama na’e fakahoko ‘i he fakaakeake ko ē ‘a e *tsunami* na’e fakapatonu pe ia ki he ongo Niua pea ‘oku ‘osi taimi ngaue ki he polokalama ko ‘eni pea ‘oku toe ai ‘a e meimei pa’anga ‘e 9 mano pea ‘oku to e fakafoki pe ‘a e silini ko ‘eni ki he ongo Niua ‘o *top-up* ‘aki ‘a e pa’anga tokoni no ki he kakai fefine ‘a ē ‘oku peseti ‘e 1.

Ko e vaka e ‘oku tukuange he ‘aho ni pea mea’i pe hou’eiki ‘a e patiseti ‘oku tau tali pea ‘oku ou fakamālō atu ai pea ko e tu’u ki he kaha’u mo e fongonga ‘oku tau fai pea ‘oku tui ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea ‘i he laumalie tatau pe ‘oku fakahoko ‘aki ‘a e fua fatongia ‘i he ta’u kuo tau situ’a mei ai ‘oku ‘i ai ‘eku talamonū atu ki he ngaahi kupu felave’i mo fengae’aki pea ‘oku ou tui kapau te tau kei fakahoko ‘etau fua fatongia ‘i he laumalie ko ia pea mo e kaveinga folau kuo fokotu’u ma’a e patiseti ‘o e ta’u ni, “Ko e Kelesi pe ‘oku tau mo’ui ai tu’unga ‘i he’etau tui,”. Pea ‘oku ou tui te ma’u ha ola ‘oku fakafiefia pea ‘i he taimi tatau pē ‘oku malava he Pule’anga ‘o fakahoko e ngaahi ngāue kehekehe ke langa hake ai hotau fonua ni pea hiliō ‘aki ‘Eiki Sea ke kei malu’i ai pē ‘a Tonga ke hao mei he ngaahi nunu’a pea mo e a’u mai ‘a e mahaki ko eni ‘a e Kōviti 19 neongo kuo tau onгона ‘i he ongoongo ‘a e ‘a e ngaahi ola ‘oku hoko ‘i hotau kaungā’apí ko Fisi pea ko u fakamālō lahi ki he ‘Eiki Minisitā Mo’ui ‘i hono pea mo ‘ene timí kae ‘uma’ā e Komiti ‘a e Pule’anga ki he Ngaahi Fakatamaki Fakenatula ‘i hono leva’i mo hono taulama tau halafononga ki he toenga ‘o e ta’u ni, mālō ‘aupito ‘Eiki Sea e ma’u faingamālie.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ki’i fakahoha’a atu mu’a Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō ‘e Minisitā kātaki ko ‘etau taimí ko e ki’i taimi pē eni ka aú ke u fakamālō’ia e ‘Eiki Minisitā ka tau mālōlō pea tau toki hū mai pea ke toki ‘oatu ai ha faingamālie.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Mālō.

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā e lipooti lelei kuo fakahoko mai ki he Fale Alea ‘o Tonga pea ko u tui ‘oku kau, fiefia ‘a e tokotaha kotoa pē ko e ngāue lelei kotoa pē tau fiefia kotoa ai pea ‘oku ‘ikai ko ha me’a si’i ke fai hono fakamālō’ia ‘a e ngāue lahi fakahoko he Feitu’una kae ‘uma’ā foki ho’o kau ngāue pea ko u tui ‘oku ma’ala’ala lelei pē ngaahi me’a

kotoa pē kuo ke me'a mai 'aki ki he Hou'eiki 'o e Falé kae 'uma'a e Hou'eiki mo e kakai 'o e fonua 'oku nau me'a mai. Ko ia 'oku 'oatu 'a e fakamālō lahi 'Eiki Minisitā he ngāue lahi ko ia fakakātoa mo e talamonū atu ke hoko atu e ngāue he ta'u fakapa'anga fo'ou ko eni ke kei foaki ivi hifo e 'Otua Mafimafi 'o fakaivia e Feitu'una kae 'uma'a e kau ngāue he ngāue lahi 'oku fakahoko. Hou'eiki tau toki hoko atu ka tau ki'i mālōlō ai miniti 'e 15.

(Pea na'e ki'i mālōlō ai)

<009>

Taimi: 1130-1135

Sātini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Tokoni Sea 'o e Fale Alea.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Tokoni Sea Fale Alea, Lord Tu'iha'angana ki hono me'a'anga)

'Eiki Tokoni Sea: Mālō Hou'eiki na'a tau kimu'a he mālōlō na'e kole mai he 'Eiki Minisitā Potungāue Fakalotofonua faingamālie, me'a mai.

Fakamalo'ia Fakafofonga Ongō Niua hono fokotu'u e va'a e Fale Pa'anga 'i he Ongō Niua

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Mālō 'aupito Sea. Tapu pea mo e Feitu'una 'Eiki Sea, tapu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'a e Hou'eiki Minisitā mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Fale 'Eiki ni kae tuku mu'a ke u fakamālō'ia e 'ofa kuo 'oange ki he ongo motu ko eni Sea. Pea ko hono mo'oni 'oku mau hounga'ia 'i he fokotu'utu'u fo'ou pea mo e fakahoko fatongia ko eni he 'oku toe vave ange ai 'a e ngāue 'i motu. Ko e taimi ko ia na'e kei ngāue'aki e Pangikē Fakalalakaka na'e pau ke 'alu mei he Potungāue Pa'anga ki he Pangikē Fakalalakaka toe foki mai ki he Potungāue Pa'anga pea ko e ngaahi fo'i *process* ko ē ngāue na'e toe fu'u lahi ange pea lōloa. Ko e fo'i hikilā ko eni 'oku fai he ta'u ko eni 'oku mau fiefia lahi 'aupito ai pea 'oku ta'imālie ai e ongo vahefonua fakamālō lahi pē ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga koe'uhí ko e fepoupou'aki pea mo e tokoni 'oku fai 'o lavemonū ai e kāinga mei Tokelau Mama'o. 'Ikai ko ia pē Sea ka 'oku mau fiefiá koe'uhí ko eni 'oku mahino 'oku fakaivia ko e toenga pa'anga pē ia na'e tonu pē ke 'ave pea ma'a e kāinga ka koe'uhí kuo fai pē fakakaukau pea mo e femahino'aki pea mo e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'omi mu'a ia ke si'i fakaivia 'aki e kakai fefine. Ko e 'apí, ko e 'api 'a fefine. Pea ko e tu'unga ko ē 'oku 'i ai ko ē 'a e si'i tu'unga 'a e si'i ngaahi fa'ē 'i motu ko 'enau me'a pē 'oku ma'ú ko e lālanga. Pea ko u tui ko e peseti 'e taha ko eni te ne fakaivia 'aki 'a kinautolu koe'uhí ko e fua fatongia 'oku fai 'i motu. 'Ikai ko ia pē ka na'a ku fakatalanoa pea mo e Minisitā ko ia 'o e ngaahi 'o e Fefakatau'aki pea 'oku kau ai pē mo nautolu 'i he ō 'o 'ofisi ki ai fokotu'u mo nautolu 'i Niua. 'A ia ko e ngaahi fakalalakaka lahi 'aupito eni 'oku lavemonū ai e vahefonua pea ko u fakamālō'ia pē au 'i he Fale 'Eiki ni he ko u tui si'i fanongo mai e kāinga mei motu he 'oku nau nofo pē 'o fakaongo pē ki ha fa'ahinga monū mo ha koloa lelei 'e 'oange ma'a nautolu pea ko ia ai 'oku 'uhinga ai e fakamālō ko eni koe'uhí 'oku mau lavemonū pea ko e ongoongo ko ē 'oku 'omai mei ai 'oku huufi he 'aho ni 'a e Fale Pa'anga 'i Niuatoputapu pea pehē pē mo Niuafo'ou. Pea 'ikai ko ia pē 'e ma'u ai, ma'u ai 'a e ngaahi ngāue 'a e ni'ihí 'i Niua ko u tui ko hono 'aonga ia pea ko e ...

<009>

Taimi: 1135-1140

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ... fakalakalaka ia ‘o e ngāue pea ko e a’u ko ē ‘a e ngāue ki ai pea ‘oku ta’imālie ai pē kaingá. Ko hono fakakātoá fakamālō lahi he ngaahi ngāue kotoa pē ‘Eiki Minisitā Pa’anga kae ‘uma’ā e Pule’anga ko ení pea mo e fua fatongia ‘oku fai mau ta’imālie ai mo e kaingá. Mālō e ma’u faingamālie Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō ‘Eiki Minisitā. Fiefia ia e ongonā mai e ongo Niuá tau fiefia kotoa ai ‘epoki fo’ou ko iá. Me’a mai Ha’apai 12.

Mo’ale Finau: Tapu atu ki he Feitu’una ‘Eiki Sea. Mālō mu’a e fua e fatongia mahu’inga hotau fonuá. Tapu atu ki he Hou’eikí. ‘Eiki Sea ko u tu’u pē au ke u kaungā kau atu pē he fakamālō’ia ‘a e kongā ‘o e lipooti na’e ‘omai he Minisitā Pa’angá fekau’aki pea mo e tānaki. ‘Eiki Sea ‘oku ou tui ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha taha he Fale ni mo e fonuá ni te ne ta’ema’u e ongo fakamālō. He ko e, ko e langa e fonuá kiate au ‘oku hilifaki ‘i he uma ‘o e kau tānaki. Tau kolea pē ki he ‘Otua Mafimafi fakaiivia kinautolu si’i fānau si’otau fanga tokoua ‘oku nau ‘alu ‘i he ngaahi tapa kehekehe ‘o e fonuá ‘i he ngaahi ngāue’anga ‘i he ngaahi pisinisi mo e a’u pē ki he ngaahi me’a fakatautaha ‘enau feinga’i ‘i he founa fakalao ke tānaki e fu’u pa’anga 200 tupu miliona ko ení ko e, ko ‘etau fakafalalá ‘oku ‘i ai. Ko ia ‘oku ‘oatu pē ‘a e kaungā fakamālō ki heni. Fakataunge pē ‘Eiki Sea te tau hanga ‘o fakamoleki lelei’i ‘a e fu’u tānaki feilaulau kuo fakahokó. ‘Oku ou tui Sea ‘oku ‘i he laumālie ‘o e CEO pea mo e ni’ihi ko ení he ‘oku ‘i ai pē hono lea ‘ona ‘Eiki Sea ‘o e kau tānaki pa’anga ‘i māmani. ‘Oku nau ‘alu ‘o tānaki pea ‘oku nau fakatetu’a honau lotó mo honau ‘atamaí ki he peni kotoa pē ke fakatafe lelei. Pea ko ia ‘oku ‘oatu ‘a e talamonū pea mo e, ki he Pule’anga ko ení ki hono fakahoko ‘a e feilaulau ko iá.

Ko u mālie’ia ‘Eiki Sea he Fakafofonga mei Niuá, ‘Eiki Minisitā ko ení ‘o e MIA. Me’apango pē ‘Eiki Sea ‘oku te’eki ai ke tau ngāue’aki e tekinolosiá ‘i he fanga ki’i feitu’u iiki ‘i he ngaahi motu ‘o e Pasifikí ‘oku ngāue’aki pē *skype*. ‘Oku hanga he fanga ki’i motu iiki ‘Eiki Sea ‘o, ‘o ‘ai ‘enau senití ki he ngaahi me’a ka ‘oku ‘alu pē he tekinolosiá he TV ‘asi mai pē tokotaha ia mei he ki’i motú pea lea atu e pulé mei Tongá ni, ‘alu ki pangikē ‘o toho e siliní, ngaahi me’a pehē. Ka neongo ia ‘Eiki Sea fakamālō atu pē kuo lava ‘o ‘ave me’a ko ení ki he motu ko ení.

Ko e ki’i kole pē ení ‘Eiki Sea ki he Minisitā ‘oku fiefia e motu’á ni ‘i he nō peseti ‘e 1 ki he lālanga. Ne toki ma’u mai e ki’i tala ‘Eiki Sea pea mei Ha’apai ne nau ō atu nautolu ki he Pangikē Fakalakalaka kuo talaange kuo ‘osi e peseti ‘e 1 ia ko ē ‘a e lālangá. Ko e peseti pē ‘e 1 ‘a e toutai mo e ngoué. Ka ko e mahalo ‘Eiki Sea hangē ko e me’a na’a ke me’a ki ai ‘aneuhú ko e fo’i ta’u fakapa’anga ia ngata ko ē ‘aneafi. ‘Osi ia. Ko u tui au kuo kamata fo’ou ‘i he ‘aho 1 e peseti ‘e 1 pea ko ia ko u fakahā heni ki he kainga Ha’apai mou fanongo mai, mou toe ō hifo ki he Pangikē Fakalakalaka ‘o vakai’i he ‘e kamata fo’ou ‘etau peseti ‘e 1 ‘o kau ai e lālangá. Pea ko u kole pē ki he Minisitā Leipá ‘oku ne vakai mai mei he faha’i ko ē hangē ke ne ki’i fakatonutonu mai, na’e ‘osi e peseti ‘e 1 ‘aneafi. Ka ‘i he ‘aho ni mou ō ki he Pangikē Fakalakalaka ko e peseti ‘e 1 fo’ou ki he lālangá. Ko ia ‘Eiki Sea ko u ‘oatu pē ki’i me’a ko iá kapau ‘oku, Minisitā kapau ‘oku tonu ‘eku fakaleá pea kapau ‘oku hala pe ia pea, ko ia pē Sea mālō.

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō, mālō ‘aupito.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ka u ki’i tokoni atu pē Sea. Ko u fakamālō lahi ki he ‘Eiki, ki he Fakafofonga 12 ‘o Ha’apai ‘i he founa fakatekinolosiá ko ení ‘oku ne me’a’aki. Kuo ‘osi a’u pē ia ki Niuā na’a pehē ko Ha’apai pē. ‘Osi a’u pē netí ia ki Niuā pea ‘oku mau ‘osi paepae pē mo mautolu ia. Ko e Facebook mo e me’á, ‘oua na’a mou pehē ‘oku

ta'elave 'a Niua, kau 'a Niua ia ai. Ko e *internet* pea ko e paepae, paepae katoa. Paepae 'a Ha'apai, Vava'u 'o a'u ki Niua. Pae ena pae eni.

Pea ko e me'a 'e taha Sea 'oku hangē kiate au 'oku feinga 'a Ha'apai ke nau fakatatau mai ki he peseti 'e 1. Ko e peseti 'e 1 ko eni he ko e pa'anga ia na'e 'ofa'aki ki Niua ma'a e *tsunami*. Tuku ai ke mau 'uluaki kamata mautolu he na'e tuku pē pa'angá 'i Pangikē Fakalalakala. Talitali si'i 'a Ha'apai ka mau kamata 'a Niua ke mahino 'oku lele pea toki vakai mai 'a Ha'apai Minisitā Pa'anga mo e Minisitā Leipa koe'uhí ka mau 'uluaki lele. Ka mau ki'i 'ai'ai pē 'a Niua ke ki'i lele atu ia ke 'oleva ke tō atu ha konga lahi he kuo lahi e fa'a li'aki 'a Niua. Mālō Sea. ...

<002>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Tokoni Sea: ... Mālō 'Eiki Minisitā e me'a mai, 'oua te mou fa'a fakatatau ki Niua,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Fakatapu atu pea mo e Feitu'una Sea mo e Fale 'Eiki, fakahoha'a atu pē ke tokoni ki he fehu'i na'e 'omai.

'Uluaki pē ko e tokoni 'a e Potungāue 'Eiki Sea 'oku fakafofonga'i 'a e Pule'anga 'oku tufa atu ki he ngaahi pisinisi pea mo kinautolu ko ia 'oku nau feinga seniti 'oku 'ikai ko e nō, ko e totongi faka-Pilitania ko e *grant*, ko e tokoni. Ka ko e ngaahi totongi nō ko ē fakafou atu 'i he Pangikē Fakalalakala 'a ia na'e lele mai'aki ai 'a e peseti 'e 1 na'e lele mai ko ia ia ka na'e fai e ngāue fakafou'ou ki ai 'a e Pule'anga, pea mo e Pangikē pea 'oku ou kole atu mahalo 'e tonu ange ke fakaiiki atu 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'a 'ene kamata fo'ou 'i he ta'u ni, mālō.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō Hou'eiki, Minisitā Pa'anga.

Me'a Minisita Pa'anga 'o tali ki he kole fakama'ala'ala ki he polokalama no peseti 'e 1

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Sea pea mo e Hou'eiki e Fale Alea Sea, ko e peseti 'e 1 ko eni ki he 'a ia 'oku 2 'a e ki'i *scheme* ko eni ki he, 'a ē 'oku fakahoko mei Fale Pa'anga, 'a ia ko e 'uluaki ko e 3 miliona e na'e vahe'i ko e tokoni'i e kau ngoue, tali fakalukufua pē ia kau ki ai mo e hou'eiki fafine, 'a ia ko e tokoni ia kia *Gita*, ko e peseti 'e 1 pē mo ia. Pea ko e 'uhinga ko eni e hoko mai e Kōviti pea na'e toe fokotu'u leva 'o 2 e *scheme* ko ia 'o 'ave seniti ki ai ke tokoni'i e hou'eiki fafine, pea ko e *scheme* ko ia ko e hou'eiki fafine pē ia ki he'enau ngaahi fiema'u 'a e hou'eiki fafine he ngāue ki he'enau ngaahi me'a fakafefine.

Pea ko e founa ngāue 'oku fengāue'aki pē ai 'a e 'Ofisi ko ē 'o e Vāhenga Fili, pea mo e Fale Pa'anga 'o tatau pē ia 'i Tongatapu ni pea pehē ki he 'otumotu, 'a ia 'oku lava pē 'o fai e fengāue'aki mo Fale Pa'anga toki fakafou mai ai ki he, ki Nuku'alofa ni 'o fai hono fakakakato e ngaahi fiema'u ko ia pea 'oku lava pē ia 'o totongi hangatonu pē mei heni ki he ngaahi *account* taautaha ko ē 'a e fa'ahinga 'oku nau kole mai. Silini foki ko eni 'Eiki Sea 'oku vilovilo pē, 'a ia ko e ta mai fakafoki mai pē seniti ko eni 'oku 'atā e seniti ko ia ke nō atu ia ki ha taha, ko e taumu'a ia. 'A ia ko e, ko *Gita* ko e pa'anga 'e 3 miliona, pea ko e hou'eiki fafine ko e pa'anga 'e 3 miliona 'Eiki Sea, mālō.

Kole fakama'ala'ala pē 'oku vahevahe he ngaahi 'ofisi vahenga fili 'a e 'inasi no peseti 1

Mo'ale Finau: Sea 'a ia ko 'eku ki'i fehu'i pē au ki he Minisitā 'oku mahino mai 'Eiki Sea ko e 'Ofisi Fai'anga Fili 'e fou ai e peseti 'e 1 kakai fefine, pea 'oku 'ikai ke mahino mai pē na'e, pē 'oku 'osi vahevahe ke mahino ki he fai'anga fili 'oku 'i ai 'ene fo'i 'inasi he 'osi hono lī, ko e 'uhinga ke o atu, ta ko e 'uhinga ia ne o atu 'eku kau fefine ia hoku vāhenga 'oku hala au ia he 'inasi ko ia 'i he anga ko ē 'o e me'a 'oku fakahā mai 'e he Minisitā, 'e o ki he fai'anga fili. 'Oku ou kole ki he Minisitā ke fakamahino mai angé pē na'e 'osi 'i ai ha vahevahe pehē pē 'ikai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Osi, mālō Sea, tapu pea mo e Sea mo e Fale, 'osi vahevahe 17 pē ia, 'a ia ko e 17 'a ia ko e Vāhenga Fili ia 'e 17, pea ko e 'osi pē 'inasi ko ē ki he Vāhenga Fili ko ia, pea kuo 'osi ia, kae 'oleva ke nau tā fakafoki mai, pea ko e founa ia 'oku ngāue'aki, mālō.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō Hou'eiki mahalo 'oku mahino ia ka tau afe mai ā ki he 'etau 'asenita. Ko e fika 5, kalake kātaki 'o lau mai e lipooti 'a e Komiti Pa'anga.

Lau 'o e Lipooti mei he Komiti Pa'anga

Kalake Tēpile:

'Aho 10 Sune 2021

'Eiki Sea,
Fale Alea 'o Tonga,
Nuku'alofa.

'Eiki Sea,

Fekau'aki: Lipooti Fika 2/2021 e Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'anga.

'Oku ou faka'apa'apa mo fakahoko atu ki he Feitu'una 'a e lipooti fika 2/2021 e Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'anga ke me'a ki ai 'a e Feitu'una mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga.

'Oku fekau'aki 'a e lipooti ko eni mo e lipooti 'e 2.

- 1) Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga, 2019/2020
- 2) Palani Ngāue Fakaanga 'a e 'Atita Seniale 2021/2022.

Faka'apa'apa atu,
Semisi Kioa Lafu Sika (Fakamo'oni)
**Sea Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga
mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'anga.**

'Eiki Tokoni Sea: Mālō, 'Eiki Sea 'a e Komiti Pa'anga, ki'i fakama'ala'ala mai ange pē ho'o lipooti ...

Fakama'ala'ala 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Pa'anga ki he Lipooti mei he Komiti

Semisi Sika: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea pea pehē foki ki he Hou'eiki ...

<005>

Taimi: 1145-1150

Semisi Sika: ...Fale kae fakahoko atu e lipooti e ola e ngāue 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga pea mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'anga ki he ongo lipooti ko eni 'e ua. 'A ia ko e Fakamatala 'a e Pule'anga 2019/2020 'a ia na'e fakahū mai he Potungāue Pa'anga pea pehē foki ki he Palani Fakaangaanga Fakata'u 'a e 'Atita Seniale 2021/2022 'a ia na'e fakahū mai mei he 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale.

Ko e ngaahi ngāue eni 'a e komiti. Ko e 'uluaki ko e Fakamatala Pa'anga ko eni 'o e 2019/2020 'i he fakamatala fika 3 2021/2020 'i he 'aho 9 'o Sune 2021. Na'e fakahoko ai 'a e fakataha 'a e komiti pea mo e Potungāue Pa'anga na'e 'omai ai 'a e ngaahi fakamatala fakama'ala'ala ko eni pea mei he Potungāue Pa'anga.

Ko e ngaahi makatu'unga 'i hono fakahū mai 'o e Fakamatala Fakapa'anga.

1. 'Oku fakahū mai 'a e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'anga 2019/2020 fakatatau ki he kupu 35(1) mo e kupu 35(5) ki he Lao ki hono Pule'i 'o e Pa'anga 'a e Pule'anga.

Ke fakatokanga 'i 'e he komiti na'e liliu 'a e sīpinga fakatauhi tohi ki hono lipooti 'o e fakamatala pa'anga 'o e Pule'anga mei he tauhitohi fakafuofua 'o e ngaahi koloa mo e mo'ua 'a e Pule'anga 'a ia ko e *cash modify basis* ki he tauhi fehū'aki 'a e pa'anga. 'A ia ko e founa fo'ou ia 'oku kamata'aki hono faka'aonga'i ko e *cash basis*.

Makatu'unga 'i he liliu 'a e sipinga tauhi tohi ko eni 'oku 'i ai leva 'a e liliu ki he founa 'e 'oatu ai 'a e fakamatala pa'anga.

'A ia ko e ongo fakamatala fakapa'anga eni 'e ua. Ko e ongo fakamatala fakapa'anga ko eni ko e fehū'aki 'a e pa'anga hū mai mo e hū atu pea mo e fakamatala fakafehoanaki 'a e pa'anga totonu na'e ngāue'aki mo e pa'anga na'e 'i he Patiseti.

Ko e tu'unga ko ē 'oku 'i ai 'a e fakamatala fakapa'anga 'i he fakamatala fakapa'anga 2019/2020. Na'e hulu 'a e pa'anga 'a e pa'anga ngāue ko ē 'a e Pule'anga 'i he 2019/ 2020 'aki 'a e pa'anga 'e 16.2 miliona.

Ko e pa'anga hū mai na'e tānaki na'e fe'unga ia mo e pa'anga 'e 350 miliona ko e 363 miliona na'e Patiseti ke tānaki 'i he ta'u fakapa'anga ko eni. Ko e tokoni fakapa'anga mei he ngaahi hoa ngāue, ka ko e pa'anga ki he Patiseti fakalotofonua na'e fe'unga ia mo e pa'anga 'e 37 miliona.

Ko e pa'anga hū atu 'a e Pule'anga na'e 392 miliona. Ko e pa'anga 'i he ngaahi pangikē 'oku fe'unga ia mo e pa'anga 'e 231 miliona. Ko e pa'anga ki he ngaahi koloa 'a e Pule'anga 'oku fakafuofua ia ko e 259 miliona. Ko e mahu'inga fakapa'anga 'a e ngaahi koloa 'a e Pule'anga pē ko e *fiscal asset* 'oku 289.2 miliona. Ko e *invest* 'a e Pule'anga na'e 187.6 miliona. Ko e palani ki he ngaahi 'akauni ki he ngaahi pa'anga mei muli pē ko e *Development fund balance* ko e 119 miliona.

Ko e ngaahi nō 'a e Pule'anga. Ko e kotoa 'o e totongi nō 'i he faka'osi 'o e ta'u fakapa'anga na'e fe'unga ia pea mo e pa'anga 'e 72 miliona. Ko e pa'anga nō 'i he *Tonga Development Bank* ko e pa'anga 'e 13.3 miliona. 'A ia ko e poini 'e 7 miliona 'i ai na'e vakai'i pē 'ikai toe lava ia 'o totongi fakafoki ki he Pule'anga pea na'e tāpuni 'a e ngaahi 'akauni nō ko eni pē *write off*. Ko e lahi taha e ngaahi nō ko eni mei he *TDB* ko e ngoue, sekitoa ngoue 'a ia ko e pa'anga ia 'e 5.6 miliona. Ko e palanisi 'oku toe 'i he pangikē pa'anga 'e 4.84 miliona.

Ko e tala fakakaukau 'a e 'Atita Seniale na'e 'ikai fakamo'oni kakato 'a e 'Atita Seniale 'i he fakamatala fakapa'anga. Na'e makatu'unga eni 'i he ngaahi 'uhinga 'e tolu.

1. Pa'anga mo e ngaahi tatau pehē ko e ngaahi kehekehe na'e 'i ai na'e 'ikai lava 'o fakamā'opo'opo fakataha 'i ke tatau 'a e tauhi tohi mo e pa'anga 'i he pangikē na'e hoko 'i he ngaahi 'akauni ki he ngaahi pa'anga tokoni mei muli. Na'e pehē 'e he Potungāue Pa'anga 'oku fai 'a e ngāue ki hono fakamā'opo'opo 'o e faikehekehe ko eni 'o kau ai 'a hono fakahoko 'a e ngāue ko eni fakauike ua pea malava ai ke tātāpuni mo fakamā'opo'opo totonu 'a e kehekehe ko eni mo hono ngaahi fakatonutonu.
2. Ko e kelekele mo e ngaahi fale, ngaahi misini lalahi mo e ngaahi me'angāue. Neongo 'a e ngaahi me'a angamaheni 'eni 'i he ngaahi ta'u fakapa'anga

<007>

Taimi: 1150-1155

Semisi Sika: ... kuohili 'i he tala fakakaukau 'a e 'Atita Seniale ka 'oku tokanga makehe ai 'a e Potungāue Pa'anga ki hono ngāue'i 'a e taumu'a ko eni. Kuo tali 'e he Kapineti 'a e Tu'utu'uni Ngāue ki hono fakamahu'inga'i 'a e ngaahi koloa 'a e Pule'angá 'a ia 'oku kau ki he ngaahi ngāue 'oku fakahoko ki hono fakalelei'i 'a hono pule'i e pa'anga 'o e fonua.

3. Faka'osi, ko e ngaahi toenga nō te'eki toho mai. Na'e makatu'unga eni 'i he taimi 'a ia na'e te'eki ke ma'u 'a e ngaahi fakapapau faka'atita, kimu'a 'i hono teuteu'i 'o e Fakamatala Pa'anga, koe'uhi ko e ngaahi *project* lalahi na'e kei fakahoko 'i he lolotonga 'o e ta'ú ka 'oku fakahoko 'e he Pule'angá 'a hono fakamā'opo'opo. Na'e fakatokanga'i 'e he Komiti kuo liliu 'a e sipinga tauhi tohi, pea 'i ai hono ngaahi liliu ki he founga ngāue, founga hono 'omai 'aki 'a e ngaahi Fakamatala Pa'anga.

Na'e fakatokanga'i foki mo e ngaahi fokotu'u 'a e 'Atita Seniale ke fakahoko 'e he Potungāue Pa'anga 'enau ngaahi ngāue ki ai 'o makatu'unga 'i he ngaahi 'uhinga lalahi 'e 3. Na'e 'ikai foaki ai 'e he 'Atita 'a 'ene fakamo'oni kakato ki he Fakamatala Pa'anga ki he Ta'u Fakapa'anga 2019/2020.

Ko e konga hono 2 'o e Lipooti 'a ia ko e Lipooti Fakaangaanga Fakata'u ko ia 'a e 'Atita Seniale 2021/2022. 'I he fakataha fika 3 'a e Komiti 'aho 9 'o Sune na'e 'omai ai 'e he 'Atita Seniale 'a e ngaahi fakamatala fakama'ala'ala ko eni. 'Oku fakahū mai 'a e palani koe'uhi ko e fakatau ki he Kupu 22 'o e Lao 'Atita 2007, ko e ngaahi ngāue eni 'oku 'amanaki ke fakahoko.

'Uluaki 'i hono fakahoko mai 'e he Sea 'o e Fale Alea 'e fiema'u ke 'atita'i 'a e pa'anga Tokoni Faka-Vāhenga Fili *Constituency Fund* pea mo e ngaahi 'Ofisi Vāhenga Fili *Constituency Office* pea 'e lipooti mai ia ki Fale Alea.

Hoko, 'e 'atiata'i 'a e ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga *Public Enterprises* 'e 3. 'A ia ko e Kautaha *FISA*, Kautaha Fetu'utaki 'a Tonga *TCC* pea ko Kautaha 'Uhila 'a Tonga *Tonga Power Limited*. 'E 'atita'i mo e ngaahi Potungāue 'a e Pule'anga 'i Tongatapu ni pea mo e 'otu motu foki. 'Oku kau atu pea mo hono 'atita'i mo e Polokalama Tokoni ko ia 'a e Pule'anga 'Aositelelia pē ko e *DFAT*. Toe fakahū atu foki pea mo hono 'atita'i angamaheni 'o e 'ofisi neongo 'oku tu'uma'u pē 'a e patiseti, pea mo e ngaahi 'atita ko eni, 'i he 'osi ko ia 'a e ta'u.

Na'e fakatokanga'i foki 'e he Komiti 'a e fiema'u ke toe vakai'i 'a e ngaahi Tu'utu'uni fakapa'anga *Financial Instructions* fekau'aki mo e Pa'anga Tokoni faka-Vāhenga Fili tautautefito ki he ngaahi fakamole faka'aho, koe'uhi ko e palopalema 'o e tuai 'a e ngāue ki hono ngaahi totongi ko ia, he 'oku fou kotoa mai pē ia ki he 'Ofisi 'o e Fale Alea.

Ko ia ai Sea 'oku 'oatu 'a e fokotu'u mei he Komiti Pa'anga ke tali 'a e Lipooti Fika 2/2021 'a e Komiti, ke tali 'a e Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga 2019/ 2020 pea ke tali 'a e Palani Fakaangaanga Fakata'u 'a e Ofisi 'Atita Seniale 2021/2022, mālō.

'Eiki Tokoni Sea : Fakamālō ki he Fakafofonga Tongatapu 2 ko e Sea ia 'etau Komiti Pa'anga 'i he fakama'ala'ala mo e fakamatala ki he ngāue na'e fakahoko. Hou'eiki kapau 'oku mou fiemālie pe, 'oku mahino 'aupito 'a e fakama'ala'ala 'a e Sea pea te tau pālōti, pea kapau 'oku ai ha taha 'oku fiema'u 'e 'i ai ha me'a 'e tokanga ki ai.

Mo'ale Finau : Fokotu'u atu Sea.

'Eiki Tokoni Sea : Fokotu'u pea poupu ko ia 'oku loto ke tali Lipooti 'a e Komiti Pa'anga Fika 2 kātaki fakahā 'aki 'a e hiki hono nima.

Pālōti ki he Lipooti mei he Komiti Pa'anga

Kalake Tēpile : Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosā Taka, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto ki ai 'a e toko 15 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ki ai, kātaki 'o fakahā 'aki e hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Sea : Mālō Hou'eiki tali ia. Ko e lava ia 'etau 'asenita fo'ou na'e hū mai ki he Fale Alea, 'a ia ko e toe pē 'etau ngaahi ngāue ko eni he Komiti Kakato mea'i pē 'e he 'Eiki Sea e Komiti Kakato. Ko e 'uhinga ko 'etau taimi, tau mālōlō ai ka tau toki hoko atu he taimi 2:00. Tolo'i e Fale Alea ki he taimi 2:00 'aefiafi.

(Pea na'e mālōlō ai pē 'a e Fale Alea)

<008>

Taimi: 1400-1405

Sātini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Tokoni Sea 'o e Fale Alea.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Tokoni Sea Fale Alea, Lord Tu'iha'angana ki hono me'a'anga)

'Eiki Tokoni Sea: Mālō mu'a e laumālie Hou'eiki ki he ho'atāa ni kimu'a ke tau hoko atu 'etau ngāue kole pē faingamālie Minisitā MEIDECC toki, me'a 'oku tokanga ki ai ka tau toki hoko atu.

Me'a Minisita MEIDECC ki he tokoni ki he famili ne vela honau fale

'Eiki Minisitā MEIDECC: Tapu ki he Sea pea kou fakatapu atu ki he Fale 'Eiki kae 'atā mo e motu'a ni Sea ke ki'i *update* atu pē tu'unga e me'a na'e tokanga ki ai 'a e Feitu'una 'i he kamata 'etau Fale Alea 'i he 'aho ni.

Ko e tu'unga he taimi ni ko e ngāue kuo fai he Kolosi Kula pea mo e *NEMO* 'oku kuo maa'u 'a e ngaahi tokoni ngaahi me'a tokoni fakavavevave kau ai 'a e teniti 'e ua ko e ngaahi me'a ko e *hygiene kits* kau ai e koa kaukau, kilimi mo e 'ū me'a ko iá. Kau ki ai pea mo e maama sola ke nau ngāue'aki 'i he po'uli he taimi ni kau ai 'a e fanga ki'i me'angāue pē 'o kau ai 'a e sāvolo ko e kane fanga ki'i me'a kātoa ko ia 'o kau ki ai pea mo e tangikē vai fanga ki'i tangikē vai ikiiki pē taki lita pē 'e 20.

Na'e hoko e fakatu'utāmaki na'e 'i ai e ki'i lavea na'e hoko ki he fine'eikí 'ikai ko ha lavea lahi pea mo e tokotaha ko ē na'a ne fakahaofi mai ia mei falé nau 'osi 'i Pangai nautolu 'o fai e ngāue ki ai pea sio ki ai e kau toketā.

Ko e vaka ko ē na'a nau ōmai ai 'oku ngāue'aki ai pē vaka ko ia ke fetukutuku fakavavevave 'a e 'ū me'a 'a e ngaahi me'a tokoni fakavavevave ko eni ke fai mo a'u ki ai. Pea tokoni leva ki ai 'a e 'a e 'ū naunau ko ē nau fakamatala atu 'oku 'i he koniteina pē ia ko ē 'i Ha'ano 'oku 'i ai foki 'a e ngaahi koniteina na'e na'e tuku talifaki holo pē he 'ū motu pea 'oku kau ai 'a e koniteina 'i Ha'ano pea 'oku faingamālie 'aupito 'a e koniteina ko ia pea mo e 'ū me'a ko ē 'oku 'i ai ke tokoni ki he ki'i fakatamaki ko eni 'oku hoko.

Pea mo e fakamālō atu ai pē ki he Feitu'una Sea ho'o lisi pa'anga 'e taha he ta'u 'a e ki'i konga kelekele ko eni 'oku tuku ai 'a e koniteina mo e 'ofa kuo ke fai pea ko e, ko eni 'oku 'aonga ki he kāingá 'i he ngaahi fakatamaki fakavavevave kātoa ko ia 'a eni 'oku hoko ko eni.

<009>

Taimi: 1405-1410

'Eiki Minisitā MEIDECC: Ko e ki'i me'a pē 'e taha ke *update* atu Sea na'e 'i ai foki 'a e *study* na'e fai na'e 'osi 'i he 2018. Ko e *study* eni ia ki Niuá, ki Niuafou. Mou mea'i pē 'emoutolu, moutolu ko ē 'oku mou 'osi me'a ki Niuá. Ko Niuatoputapu ia 'oku faingamālie 'a e waitupú. Ko e 'ave ko ē 'a e vai inú 'i he 'ū tangikē ko e taki taha pē ngaahi 'apí ia kuo 'osi fe'unga ia. Ko e waitupu ko ē 'i Niuatoputapú sai 'aupito ia pea 'oku lele lelei pē 'a e vai.

Ko Niuafou 'oku kehe ia. Ko e *study* ko ē na'e fai ko ē ki Niuá na'e 'i ai e ngaahi *option* na'e fai e sio ki ai 'a Niuafou'ou pē 'e, pe ko hono fakalahi pē ngaahi tu'unga vai ko ē ngaahi tangikē vai 'a e 'ū 'apí. Pea na'e kau ki he 'ū *option* ko ē na'e fai e sio ki ai ke ngāue'aki ke pamu 'o liliu e vai ko eni 'i he vai, vai lahi, vai lahi. Na'e fai pē 'a e, 'oku lolotonga fai pē ngāue ia ki he *option* ko ē fokotu'u ki he kaha'ú ko e *option* ia 'oku tonu ke fai e ngāue lahi ia ki ai neongo 'oku lau miliona hono ngaahi fakamolé.

Tokoni fe'unga mo e 5 kilu Nu'usila ki ha ngaahi tangikē vai ki Niuafu'ou

Ka kuo me'a'ofa mai 'aki pea ko u loto pē au ke u fakahā heni, me'a'ofa mai 'aki 'e he Pule'anga Nu'usilá e pa'anga 'e 5 kilu Nu'usila ke tokoni pe ia ke fakalahi 'a e tangikē 'o Niuafu'ou 'ata'atā pē. 'E hiki leva e tangikē ia pea mei lita 'e 5000 ki he lita 'e 1 mano Sea. 'A ia 'e lava 'o taki 2 kae 'alu atu e 'ū tangikē ko ení 'oku ki'i lalahi ange ia ke, ke ngāue'aki ke tokoni ki he nofo 'a e kaingá. Pea 'oku ou loto pē au ke fakahā ko e, mo e fakamālō pē ki he Hai Komisiona Nu'usilá pea mo e Pule'anga Nu'usilá 'enau 'ofa ko ení. 'A ia na'a nau 'osi fakapapu'i mai 'enautolu ia faka'ofisiale 'oku nau tali 'a e kole ko eni ke fakahoko ki heni.

'A ia ko 'ene tu'unga leva ko iá 'oku tonu ke, ko 'ene tō pē 'uhá ia 'o fonu 'a e ngaahi tangikē ko eni e taki 2 pē taki 3 ko ení kuo tu'unga lelei leva he taimi ni. Ka 'e kei fai pē 'a e ngāue ki hono ngāue'aki ko eni 'o e, 'a e vai lahi ki he 'enau ngaahi ngāue faka'ahó. Pea ko e ki'i *update* pe ia 'e 2 Sea ko u, nau faka'amu pē ke ki'i fakahoko atu ki he Feitu'una kae 'uma'ā e Fale ni mo mea'i pē 'e he kakai 'o e fonuá. Mālō 'aupito.

Eiki Tokoni Sea: Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā pea ko u fakafofonga'i atu ai pē kaingá he fakamālō loto houna mo'oni ki he tokoni vave mo e, kuo fakahoko ki he faingata'a ne fakahoko atu 'aneuhú. Pea hangē pē ko e me'a na'e 'osi fakahoko mai he 'Eiki Minisitā Pa'angá pea nau 'osi talanoa pē ki ai kuo pau pē ke mau fakataha fakalelei mo e kaingá fakahoko e ngaahi me'a fokotu'utu'u ko eni 'oku 'omai he Pule'angá ngāue'aki ke mau femahino'aki. Pea kuo pau pē ke mau ngāue'i mau *accountable* ki he pa'anga 'a e Pule'angá fokotu'utu'u e founa ngāue 'e fakahoko 'aki e ngāue ko ení. Pe ko e hā e founa ngāue fakapotopotó he, 'oku kaingá foki mahalo ko e ki'i fāmilī pe ia 'e 3 mahalo kakai lalahi 'oku toko 6 pē ia. Ka 'oku mahino pe te nau lava 'o fakahoko lelei e fatongiá pea toki fakalele pē au mo e ngaahi founa kehekehe ka kuo pau pē ke fakahoko he founa ngāue 'a e Pule'angá pea lekooti pea lipooti ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga ka ko u fakamālō ki he ngaahi 'ofa kotoa pē mo e tokoni kuo fakahoko maí. Mālō. Fakafofonga Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Tapu atu ki he Feitu'una 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko u tu'u hake pē au ke u fakahā atu pē 'a e fiefia he motu'á ni ki he tokanga vave e tokangaekina vave 'o e fiema'u 'a e kakai e fonuá. Ko e taimi 'Eiki Sea 'oku 'asi ai 'a e tokanga pehé ni tatau pē pe ko hai 'oku Pule'angá 'oku 'i ai 'a e, 'oku 'i ai e fakatu'amelie ki he kaha'ú 'o kapau 'oku pehē, 'e pehē 'etau fonongá pea ko e fakamālō.

Me'a Ha'apai 12 'oku tu'unga tatau 'a Niuafu'ou mo Mo'unga'one pehē ki Lofanga he palopalema 'a e ma'u'anga vai

Ko e me'a pē ko u fie tānaki atu 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e motu 'e 2 'i Ha'apai 'oku tatau hono natula mo Niuafu'ou 'i he vai. Ko Mo'unga'one pea mo Lofanga. 'A ia 'i he laumālie ko iá ko u tui 'e tali pē 'e he 'Eiki Minisitā. Ko Mo'unga'one 'oku fe'unga honau filitá 'enau filita vai 'anautolu. 'Osi mahino 'oku lipooti mai pē 'e he 'ofisa koló pea 'oku faitotonu e 'ofisa koló 'Eiki Sea 'o Mo'unga'one. 'Oku 'ikai ke ne hanga 'e ia 'o talamai ke loi mai 'oku ta'efe'unga.

'Oku ne fakahā totonu mai pē he 'oku 'uhingá he 'oku tō totonu foki he kainga Ha'apai 'Eiki Sea 'a 'etau fa'a ako'i ko ē ke nau faitotonu 'oua 'e siokita, vahevahe ke taau. Pea ko e taha ia e me'a 'oku ou fakatoka pē 'i hoku lotó he taimi lahi 'i he ki'i vaha'a taimi ko eni 'oku ou

ngāue he Fale Aleá 'Eiki Sea fekau'aki pea mo e vāhenga ko ení. Mahalo ne mea'i pē he Feitu'una taimi na'a tau ō atu ai fai 'etau 'a'ahí na'e kau ia 'i he ngaahi tefito'i *principle* mo e ngaahi tefito'i mo'oni na'a tau fakatō ki he kaingá pea na'e tali he kaingá.

Ko ia ai ko e fakakaukau 'oku 'oatú 'Eiki Sea ko Mo'unga'one pea mo, ko Mo'unga'oné fe'unga e filítá. 'Oku toko si'i pē ki'i kaingá ia. Ko Lofanga 'oku fiema'u ia ke 'i ai ha'anau vai ke vili. 'Oku nau kole hangatonu pē nautolu hanau ki'i vai ke vili 'uhingá ke lava ke 'i ai 'enau fanga ki'i *bathroom*. Mahalo 'oku mea'i pē he Feitu'una 'Eiki Sea na'e fai e feinga pē 'a e kaingá ia he ta'u kuo'osí 'o ma'u ...

<002>

Taimi: 1410-1415

Mo'ale Finau: ... 'a e naunau ko ē ki he 'enau *bathroom* ke hiki'i 'a e levolo 'o e *standard* 'o 'enau *living* ko ē 'anautolu 'enautolu pē, ka ko e palopalema 'oku 'ikai ke 'i ai ha vai ia ke taki, pea ne fai 'a e fekumi 'a e kāinga 'o ma'u 'a e ki'i tafa'aki, 'i he tafa'aki fakanoate ko ē 'o Lofanga na'e 'i ai e pālangi na'e 'i Ha'apai na'a ne hanga 'o tuhu'i 'oku 'i ai, 'e lava 'a e vai 'o pā ai, ko ia 'oku ou kole pē au ki he Minisitā 'i he *climate fund* 'a e Pule'anga na'a lava ke tokoni'i mu'a e ki'i motu ko eni ke vili ha'anau ki'i vai ke tokoni, tokangaekina 'enau fiema'u. Ko e kole atu pē ia Sea. Mālō.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō 'aupito 'oku ou tui pē 'oku ongo atu ki he 'Eiki Minisitā, fakatokanga'i foki Fakafofonga Ha'apai 12 ko 'etau Minisitā eni, ko e Minisitā Kauvai Ha'ano eni na'a tau, ko ena ko e 'ū me'a ia 'oku, pau pē kuo ne 'osi me'a mai ia ki he malimali ko eni 'a Tongatapu 5 kuo ne mea'i lelei 'ena, mo 'etau kongá ko ia. Pea ko ena 'oku ou tui pē 'oku a'u atu ki ai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā MEIDECC: Mālō 'Eiki Sea, ko 'eku toki fanongo eni 'Eiki Sea ki he fiema'u ko eni, 'i ai pē ki'i founa 'oku mea'i pē 'e he Fakafofonga ko ene 'alu ange ke tau sio ki ai ke fai mo 'ai he 'oku lahi, 'oku lahi pē 'a e, ko e lahi foki e seniti ia 'oku ma'u ki he 'ū me'a pehē ni 'oku homo ngofua mai ia mei he ngaahi Pule'anga, 'oku si'isi'i 'a e ngaahi tokoni pehē ni ia 'oku ngāue'aki 'etau seniti tukuhau, ka 'oku 'ofa 'a e ngaahi, 'a e ngaahi Pule'anga ia he ngaahi kole pehē, 'oku kau pē foki 'a e vāhenga ni ia 'a e ongo Vāhenga Ha'apai neongo ko e motu kotoa pē ia 'oku meimei palopalema tatau Sea, 'oku kovi e vaitupu, ka 'oku kau pē ongo vāhenga ia ko eni he tufa tangikē *normal* ko eni 'oku fakahoko. Na'e 'uhinga pē ki'i me'a ia ki Niua he 'oku ki'i makehe 'ene, kae 'asinga ai 'ene mama'o meia tautolu pea mo toe ki'i faingata'a 'oku 'ikai ke, 'enau nofo 'oku 'ikai ke, 'ikai ke toe 'i ai ha fa'ahinga me'a ia te nau ala fai ko e feime'atokoni, ngāue faka'aho kotoa pē 'oku ngāue 'aki pē ki'i fo'i tangikē lita 'e 5 afe ko ē na'e 'oatu.

Ka 'oku ou, ka 'oku mahino 'aupito 'a e fiema'u ko eni Sea, ke toki me'a ange pē Fakafofonga ia ke fai ha sio ki ai. 'Oku ou fie fakahoko atu pē Sea 'a e ki'i fakamālō makehe ko e *NGO* foki 'ikai ko ha kongá 'o e Pule'anga kia Sione Taumoe'olau pea mo e Kolosi Kula, he fengāue'aki vave fakataha mo e *NEMO* ke fakahoko e ki'i ngāue ko eni 'i Ha'apai. Mālō 'aupito.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō 'aupito Mālō 'aupito Hou'eiki 'oku ou tui te tau foki mai ki he 'etau 'asenita, kae hoko atu 'etau ngāue. Kole ki he 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato ke hoko atu a 'etau ngāue ki he Komiti Kakato. Liliu 'a e Fale Alea 'o Komiti Kakato.

(Me'a mai Sea 'o e Komiti Kakato ki hono me'a'anga, *Lord Tu'i'āfitu*)

Sea Komiti Kakato: Tapu mo e 'afio 'a e Ta'ehāmai 'i hotau lotolotonga, hūfanga atu ai pē he talafakatapu ne kamata'aki 'e he 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea 'o Tonga, talitali lelei e 'Eiki Minisitā Pa'anga kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti pehē ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakai, mo e Hou'eiki.

Sea 'oku ou lave'i hifo ko e me'a na'e tokanga ki ai 'a Ha'apai 12 'oku 'i he'ene lipooti 'oku te'eki ai ke tau a'u ki he lipooti 'a e ngaahi 'a'ahi faka-Fale Alea, ka kuo lipooti ia 'i loto 'i he taimi 'o e Fale Alea, ka na'e tonu ke taimi he 'oku ou lave'i he'eku laulau hifo 'anepō 'oku 'i loto kotoa 'oku te'eki ai ke lipooti 'ene 'a'ahi faka-Fale Alea.

Lord Tu'ihā'angana: Sea 'oku ke mo'oni pē ka 'oku mau hu ai leva 'emau ki'i taimi ko eni 'oku mau faifatongia ai mei he tatakī 'o e Fale Alea, lele ai leva 'a Ha'apai. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Sai pē he taumaiā ko ha fonua kehe ko Tonga ni pē. Ka 'oku sai ai leva ko ena kuo lava ia he 'ikai ke ke toe me'a koe 'i ho'o lipooti fekau'aki mo e vai ko ē na'e vili kuo ma'u ia ki Lofanga.

Ko ia ai Hou'eiki ko e 'ai pē ke tau 'ā'ā he 'oku 'uho'uha pea kuo ha'u e taimi ia pea 'e hifo 'a e la'āá mo e 'aho, ka tau hoko mu'a ki he'etau 'asenita. Na'e 'osi ho'omou feme'a'aki 'aneafi na'e te'eki ai ke kakato 'i he 'asenita fika 6, 6.1, 'a ia ko e Lipooti Fakata'u ia 'a e Potungāue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga. Tau fakafeta'i pē 'oku 'i heni pē 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'oku ou lave'i pē mahalo 'oku toe me'a atu 'a e 'Eiki Palēmia ko ia 'oku 'i he Poate ko eni, ka 'oku sai pē kae hoko atu e feme'a'aki.

Hou'eiki 'oku 'i ai ha me'a 'oku toe hoko atu ai e feme'a'aki, he ko 'aneafi na'e tuku tāla'a pē ho'omou feme'a'aki ...

<005>

Taimi: 1415-1420

Sea Komiti Kakato: ...ka nau fakahoha'a atu pē 'oku kei taimi lahi 'atā ke mou feme'a'aki me'a mai Tongatapu Fika 1.

Siaosi Pohiva: Mālō tapu pea mo e Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki, te u hoko atu pē mu'a 'i he ki'i fakahoha'a na'a ku fai 'aneafi 'i he lipooti ko eni. Sea te u hoko ki he peesi 32 faai atu ai kimui ko e ola ngaahi ola 'oku 'i ai e ngaahi ola 'e 54. 'A ia ko e ngaahi tāketi ia 'i he palani ko ē *corporate plan* ko ia 'a e palani ngāue 2019/2020. 'I he fō'i ola ko ia 'e 54 Sea ko e fō'i ola 'e 5 na'e 'ikai ke a'u ke ma'u ē, ko e fō'i ola leva ai 'e 49 na'e peseti 'e 100. 'A ia tau pehē pē 'oku peseti 'e hivangofulu tupu lahi 'a e ngaahi ola na'e 'osi ma'u pē na'e *achieve* ko hono fakalea ia 'e taha fakapilitānia na'e a'usia.

Ko e me'a 'oku hoha'a ai e motu'a ni Sea ko e fehanganagai 'a e ola ia ko ia pea mo e ngaahi fakamatala pa'anga ko ē 'oku .. ngaahi tānaki pa'anga ko ē ngaahi pisinisi meimei ko e me'afua ia te ne hanga 'o fua tonu 'a e ola 'o e ngāue 'e Sea 'a ia 'oku hā he peesi 21 pea mo e ki'i fakamatala ko ena ki he ngaahi faingata'a pē ko e ngaahi palopalema 'oku hā ia 'i he peesi 27. Ko ia Sea ko e ki'i me'a pē ia 'oku hoha'a ki ai 'a e motu'a ni, hangē 'oku fehanganagai 'a e

ngaahi tāketi mo e ngaahi ola 'oku hā he ngaahi peesi ko ē pea mo e ngaahi fakamatala 'oku 'asi 'i he peesi 27 pea mo e peesi 21. Ko e me'a pē 'oku hoha'a ai 'a e motu'a ni he laulau hifo 'a e ki'i lipooti ko eni faka'amu pē ke fai ha fakamatala ki ai 'a e Palēmia ha'ana 'a e potungāue ko eni Sea.

'Oku ou tui pē 'oku mahino Sea 'a e me'a 'oku fakahoha'a ki ai 'a e motu'a ni ko e ngaahi ola ko ena 'oku 'asi 'i ai 'a e ola ai 'e nimangofulu tupu pē ko e *outcome* pea 'oku fakatatau ko ē ki he ngaahi tāketi ko e fo'i tāketi pē 'i he nimangofulu tupu ko ia 'oku 'i ai e fo'i fā pe ai na'e te'eki ai ke *achieve* peseti 'e 85 e taha pea 85 'e ua 90 e taha mo e me'a ko ē ki he tāketi ko ē ki he pa'anga fakalukufua, ka ko e... ko ia. 'A ia ko e toenga leva kuo 'osi talamai kuo a'usia *achieve* pē ko e peseti 'e hivangofulu tupu ē 'o e ngaahi ola 'oku *achieve* pea 'oku hangē 'oku ki'i fehanganhagai pea mo e ngaahi fika ko ē 'oku 'asi hē mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō Fakafofonga talitali lelei 'a e 'Eiki Palēmia 'o Tonga tau lave'i pē 'oku vave me'a hake 'a e 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, me'a mai koe.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu mo e Feitu'una Sea, tapu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Nōpele, Hou'eiki Fakafofonga e Kakai kae 'atā pē ke tokoni atu pē mei he tēpile ko eni 'a e Pule'anga. 'Uluaki pē ko e fakamālō pē ki he fehu'i, ka ko e fakatonutonu pē Sea ke tafe lelei mai pē mei mu'a 'e tonu ange 'e ne kamata mai mei he peesi 17 ko e ngaahi ola nounou, pea mo e ola lōloa, ka ko e me'a mahu'inga heni Sea ke 'uluaki fakatokanga'i ko e lipooti eni 'a e ngāue 'o e 2019 'o ngata mai ki he 30 'o Sune 2020, hangē pē 'oku mea'i ko e kuata fakamuimui e ta'u ko eni ne tō ai e faingata'a he fonua, pea ne lahi e ngaahi pisinisi tautautefito ki he ngaahi pisinisi tefito 'a e Pule'anga 'oku fiema'u ke nau ngāue tu'a taimi pea tukuange mo 'enau ngaahi taumu'a tupulaki fakapa'anga ki he tafa'aki ko eni.

Ko e peesi 17 'oku ne 'omai ai e ngaahi ola 'a ia ko e ngaahi makatu'unga eni 'a e ngāue ko ē 'a e potungāue ke ne hanga 'o fakapapau'i 'oku muimui ofi e ngaahi kautaha 'a e Pule'anga. 'A ia 'oku hangē pē ko e tokanga 'a e Fakafofonga 'oku mo'oni 'e ne tokanga, ka ko e anga ena e fakafuofua koe'uhí ke lava ke 'ilo 'e he Pule'anga 'a e anga, pau ke 'i ai e ngaahi lipooti ke fakamatala mai, pea 'oku meimei 'oku peseti 'e 83 'i ai 'a e fakamatala pa'anga kuo 'osi 'atita'i mea'i pē ko e 'uhinga ko e fiema'u he 'Atita....

<007>

Taimi: 1420-1425

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : ... 'oku ofiofi ia he peseti 'e 60 pea ha'u ai pē ki he peseti 'e 92 'a e ngaahi lipooti fakahū taimi totonu. Ka ko e me'a mahu'inga heni Sea ke hokohoko lelei mai pē 'o a'u ki he tēpile 20 'i he peesi 21 Sea tēpile 9. 'A ia 'oku ne fakaho'ata atu ai 'a e lahi 'a e ngaahi tupu haohaoa, pea 'oku na fekau'aki pē mo e tēpile 10 he peesi 22, 'oku ne 'oatu ai 'a e ngaahi fakafuofua ki he tafa'aki fakapa'anga. 'E tonu ange 'a e fakafuofua mei he tēpile ko eni. Neongo 'a e faingata'a 'a e ta'u ko eni mei he tēpile 10, ko e fakafuofua peseti ko eni 'e lava 'o fai'aki 'a e tupulaki 'a e ngāue 'a e ngaahi kautaha ko eni, na'e meimei ke peseti 'e 88.

'I he fakatauhua ki he taimi faingata'a ko eni, ta'u kuo 'osi, 'oku 'i ai 'a e, 'oku kau 'a e 88 ia he peseti ma'olunga ki he fakahoko fatongia 'a e Pule'anga. Pea ko 'ene foki mai ko ia ki he tēpile kimu'a tēpile 9 he peesi 21, 'oku ne 'oatu leva ai 'a e ngaahi tupu haohaoa 'a e ngaahi pa'anga fakatatau ki he fakaikiiki kuo pau ke nau fakafoki mai ki he Pule'anga, 'a ia 'oku meimei 'uhinga ia ko 'enau *dividend* Sea, 'a ia 'oku 'uhinga ia na'e 'i ai 'a e tupu haohaoa 'a e kautaha, pea mo e peseti leva 'e pau ke fakafoki mai ki he Pule'anga.

Ko u tui 'e tokoni pē ke mou me'a atu pē hangē ko e ngaahi Poate ko ia na'e 'i ai 'enau totongi mai pea mei he tēpile ko ia na'e tēpile 9 peesi 21. 'E tokoni pē ki ho'omou fakafuofua ko e ngaahi Poate ia 'oku tūkunga lelei 'a 'enau tānaki pa'anga. Ka 'oku ai leva 'a e ngaahi kautaha 'a e Pule'anga 'oku, na'e 'ikai ke 'i ai ha'anau fakafoki mai ki he Pule'angá. Ke mou mea'i pē ko e 'uhinga na'e 'ikai ha'anau tupu haohaoa ke to'o mei ai 'o fakahū mai ki he Pule'anga. Ka ko e fakafuofua ko ená 'oku tokanga pē ke mahino. 'Oku ai 'a e ngaahi kautaha mea'i pē hangē ko e Kautaha Fakamafolalea 'a Tonga, ko 'enau tānaki pa'anga 'oku mea'i pē ia 'e he Hou'eiki 'oku faingata'a. 'Oku lahi ko 'enau ngaahi polokalama 'oku 'ikai ke totongi 'a e 'a hono fakamatala 'ea ngaahi me'a tefito ki he Pule'anga. Ka 'oku ai pē fanga ki'i me'a 'oku tānaki e fanga ki'i sēniti hangē ko e tu'uaki mo e ngaahi me'a pehē, 'e mahino pē.

Ko e Kautaha Tānaki Veve hūfanga he fakatapu, 'oku ou tui 'oku tau tui tatau kotoa pē he ma'a hotau fonua faka'ofu'ofa Takimamata pea mo e ngaahi me'a pehē. Ka ko e ngaahi fiema'u ki ai e ngaahi me'angāue 'oku fu'u hulu atu ia he ki'i totongi ko u tui 'oku mea'i pē ia 'e he Falé ni na'e fai e talanoa lahi ki he totongi ko ia 'oku 'ai ke totongi 'e he kakai ke fai e ngaahi ngāue pehē ni. Koe'uhi ke mea'i pē ko e 'uhinga ia 'oku 'i ai ai e ki'i holo hifo pea mei he tāketi ko ia na'e 'amanaki 'a e Pule'anga 'e ma'u mai pea mei he ngaahi kautaha pa'anga ko eni 'a e Pule'anga.

Ko e me'a mahu'inga heni Sea 'oku 'i ai leva pē mo e ngaahi fengāue'aki mai e Pule'anga fiema'u ke fai hano tukuhifo e totongi. Lolotonga e ta'u, ko e 'uhila 'i ai e ngaahi hikihiki ia ko e 'uhinga ko e hikihiki e lolo, pea kuo pau leva ke tokanga e Pule'anga ke 'oua 'e fu'u mamafa. 'I he lolotonga e ngāue ko ia na'e fai leva e ngāue fakapa'anga 'e he Pule'anga ia he māhina ki he māhina 'a e hiki ke 'oua 'e fu'u lahi. Mea'i pē ko e ngaahi feitu'u ko ia 'oku a'u ki ai e vai 'a e Poate, na'e 'i ai 'a e ngaahi fiema'u ia ke hiki koe'uhi ā ko e mamafa pea mo e ngaahi fatongia. Ka 'oku sio pē 'a e Pule'anga he fakapotopoto pea mo e malava ko ia 'a e kakai ke totongi 'e vai, pea 'oku 'i ai. Ka ko e 'uhinga ia.

Mahalo 'oku ke mea'i pē Sea ko e ha'u leva ki he tēpile na'e fai ki ai e me'a 'a e Hou'eiki 'aneafi, neongo e ngaahi fokotu'utu'u ko eni, ka ko e faingata'a 'oku lahi. 'Oku 'i ai e ngaahi faingata'ia e ngaahi kautaha, pea mo hono feinga mo hono founga fefakangāue'aki. Ko ia Sea 'oku mo'oni pē tokanga 'a e Fakafofonga ka ko e me'a tumutumu heni, 'a e mahu'inga ke lava ke tau fe'ilongaki mo mahino'i lelei 'a e founga ngāue, pea mo e tau'atāina 'a e Poate pea mo honau fatongia ke fakahoko atu ki he kakai 'a e ngaahi fatongia ko ia 'oku nau fai Sea. Pea ko e ki'i 'amanaki pē 'e laumālie 'a e Fakafofonga kae fokotu'u atu ā ke tali ka tau hoko atu mālō.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā ko u tui kuo mahino ho'o tokoni ko ia.

Siaosi Pohiva : Mālō Sea ko u fakamālō heni ki he Minisitā hono 'omai 'a e tali, he 'oku mahino ange ki he motu'a ni e fakamatala. Mahino 'aupito pē uesia e KOVITI Sea. Ko e tōnounou ko ia 'a e tāketi he kimu'a he 2018/ 2019 na'e peseti 'e 37 pea toe lelei ange 'alu hake 'o peseti 'e 78 pea na'e fakalalakala 'aki ia peseti 'e 40. Ko e 'amanaki foki ia he fo'i *trend* ko ia pē ko e fo'i tafe ko ia Sea, totonu ke toe saiange ta'u fakapa'anga hoko...

<008>

Taimi: 1425-1430

Siaosi Pohiva: ... kapau 'oku kei tatau pē 'a e 'a hono tau'i e fakahoko fatongia 'oku 'ikai ke tau 'amanaki 'e fu'u holo lahi mei ai Sea ka neongo, neongo 'a e uesia 'i he kōviti. Fakatokanga'i hifo 'oku 'i ai e ngaahi potungāue 'e nima na'e 'ikai ke lava 'o, na'e me'a pē ki ai 'a e Minisitā 'ikai ke ma'u ha ngaahi, ha ngaahi *dividend* tānaki pa'anga mei he, mei ai ki he Pule'anga. Pea, ka ko e taha taha foki honau ngaahi tefito'i fatongia hono 'ave nautolu ki he ngaahi ki he ngaahi enterprise ko ia ke nau lava pē 'o fua 'enau ngaahi fakamole. Neongo e mahu'inga e ngaahi potungāue ko eni Sea ka 'oku mahu'inga pē ke nau fakakaukau'i ha founa te nau lava pē 'o toe ma'u 'enau mo'ui 'oua 'e fu'u fakafalala ki he Pule'anga he 'oku mahino pē 'etau fe'amokakí pea ka toe tautau mai mo e ngaahi pisinisi ia ko eni 'e toe ki'i lahi ange ai 'etau palopalema.

Ka ko u fakamālō atu 'Eiki Minisitā mai 'a e tali 'oku ki'i mahino ange ki he motu'a ni he hoha'a 'a e motu'a ni mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō Fakafofonga, me'a mai Tongatapu Fika 9.

Penisimani Fifita: Tapu mo e Sea 'o e Komiti Kakato, tapu mo e Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki e, Minisitā e Kapinetí tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau Nōpele tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakai.

Fehu'i ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e taketi ke a'u ki he 50% hono ngāue'aki 'a e sola he 2020

'E Sea ko e fakahoha'a ko eni ko e tokanga ki he 'etau sola. Na'a ku lele atu ki Siaina 'o sio ki he ngaahi faama sola ko ia pea 'oku holo 'a 'enau 'uhilá. Na'e 'i ai e faingamālie 'o mau lele atu ki *Dubai* 'ou sio ki he 'enau ngaahi sola 'oku nau ngāue'aki he toafa. Na'e 'i ai e foki e fakakaukau na'e tuku mai ke a'u mai ki he 2020 kuo holo 'etau sola 'aki e pēseti 'e 50 ka 'oku hangē 'oku te'eki ai ke a'usia e taumu'a ko ia pea kou fakamālō ki he Minisitā kae 'uma'ā 'a e kau Talēkita 'o e ngaahi potungāue ko eni 'i he tokoni ki he ngaahi fiema'u 'a e kakaí. Ko e mahu'inga foki he ngaahi pisinisi ko eni fokotu'u ko e me'a mahu'inga taha ko e tokoni ki he kakai ka 'oku ka ko e fakahoha'a ko e tokanga atu ko e hā koā 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a 'etau sola te tau a'usia pēseti 'e 50 ko eni kuo tau a'u ki he 2021 mo 'etau fononga atu mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō, 'oku 'i ai ha fakamaama mei he Pule'anga, me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea tapu pea mo e Sea. 'Amanaki au Sea ko e alea'i e lipooti 'a e potungāue ko eni 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane felāve'i mo e sola kau tali atu ai pē 'Eiki Sea.

Fakalōloa ki he 2030 'a e taketi ke 50% e ma'u'anga ivi 'oku malava ke fakafo'ou 'i Tonga ni

Ko e ko e palani foki ko eni ki he sola toki tokoni mai pē ki ai e Hou'eiki na'e faka'amu ke lava 'etau pēseti 50 ki he ta'u ni. Pea 'oku toe fakalōloa ki he 2030 pea ko e tu'unga ko eni e ngāue fengāue'aki pea mo e 'Uhilá kuo tau 'osi 'i he pēseti 'e 30 he taimi ni 'a e ivi ko eni kuo ma'u pea mei he *renewable energy* ka 'oku tau tau *on line* pē mo tāketi 'oku lahi 'aupito e ngaahi faama sola 'oku lolotonga fai e fengāue'aki ki ai pē ko e partnership 'a e ngaahi kautaha pea mo e Pule'anga pea mo e kautaha 'Uhila ke lava 'o fokotu'u 'i he fo'i māhina 'e ono ko eni 'oku toe.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā Pa'anga, me'a mai e 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*.

Fakama'ala'ala Minisita MEIDECC ki he tu'unga ai ngāue ki he ma'u'anga ivi 'oku malava ke fakafa'ou

'Eiki Minisitā MEIDECC: Sea ko u kole ke u hūfanga pē he fakatapu kae fai pē ha ki'i tokoni na'a lava tokoni atu he ki he fehu'i na'e fai. Sea ko e sola foki na'e tonu ke 'osi he ta'u ni, Tisema e ta'u ni na'e fai e 'a e 'ikai Tisema he ta'u kuo 'osi 'a e 2020. Na'e fai e tāketi ki ai ko 'ene a'u ki ai 'oku a'u 'o pēseti 'e 50 mou mea'i pē 'e moutolu 'a e me'a na'e hoko 2020 kamata'anga e 2020 'ikai toe lele holo ha vaka ia 'ikai ke toe fai ha fefolau'aki. Ko e ngāue foki he sola Sea 'oku 'omai pē mo e kakai ia mei muli. 'Oku kakai mei Siapani kakai mei Siaina kakai mei 'Iulope 'a ia ko e kakai ia 'oku pau ke kau ia he ōmai ke fakahoko 'a e, tukukehe ange e tōmui ko ē ha'u 'a e vaká ka na'e fiema'u ke ōmai mo kinautolu ia ke fakakakato kātoa e 'ū, 'a e 'ū ngāue ko ia 'a ia ko e 'uhinga lahi ia...

<009>

Taimi: 1430-1435

'Eiki Minisitā MEIDECC: ... na'e 'osi maau pē fokotu'utu'ú ia mo e 'ū poloseki ki ai pea mo hono fakahokohokó. Ko e tu'unga ko ē he taimi ní 'oku peseti 'e 13.18 'a e kātoa 'a e *condition* 'a e solá ki he'etau 'uhila ko ē 'atautolú. 'I he lolotongá ní 'oku lolotonga fai 'a e ngāue ki he, ki he *solar farm* 'a ia ko e *megawatt* ia 'e 6 'i Liukava, Fualu mo Masilamea. 'Oku fakafuofua 'e 'osi ia ki Siulai ta'u fo'ou. 'E, ko 'ene 'osi ko iá pea 'e hoko mai mo e, mo e faama sola 'e taha *megawatt* mo ia 'e 6. 'Oku fakafuofua 'oku kei fai 'a e sio ki he *agreement* he taimi ni kei fai 'a e faka'osi'osi hono, hono 'a e *agreement* ko iá kae fai e fefakamo'oni'aki ai. Fakafuofua 'e 'osi hono langa 'o e sola ia ko iá ki Ma'asi 2023. 'A ia 'e 'alu hake leva ia 'o peseti 'e 34.77. Ko 'ene 'osi ko iá pea 'e hoko atu leva 'a e, 'a e ngāué ki he sola 'oku lolotonga fai hono alea'í he taimi ni mo hono *design* mei 'Eua, kau ai 'a 'Eua mo Vava'u, *kilowatt* ia 'e 650. 'E 'osi mo ia ki Ma'asi 22. Ko e, 'e 'alu hake ai 'o 35.71 'a e peseti. 'Osi pē ko iá pea 'oku lolotonga fai he taimi ni *negotiation* mo e *Wind farm* 'a e ko e tapilí 'i Niutoua. 4.5 *megawatt* ia. 'E 'osi ia 'i Sepitema 2023. 'E 'alu hake leva ai 'o a'u 'o ma'u e peseti 'e 50.64. 'A ia ko 'ene tu'u ia he taimi ní Sepitema 2023.

Pea 'oku 'i ai mo e ngaahi alea, 'oku 'i ai 'a e ngaahi, 'a e alea 'e taha ki Siaina *Wind farm* mo ia 'oku 'osi mo ia ki Sepitema 'o e, 'a e 22. 'Alu hake ia 'o 57.34. 'A ia ko e, pea 'oku 'i ai mo e ngaahi poloseki ia he'ikai ke u toe fu'u fakahoha'asi e Feitu'una mo e Falé ki ai ka ko e tu'unga ia ko ē 'oku 'i ai. 'A ia ko e ngāué 'oku lolotonga fai pē ia pea 'e hokohoko atu pē neongo 'a e ki'i tuai ko ení pea ko e fa'ahinga tuai 'oku 'ikai ko ha tuai 'oku tau ala pule ki ai kae 'oua leva ke tau sio pe anga fēfē 'a e hu'unga 'a e KOVITI-19. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā. Me'a mai.

Penisimani Fifita: Sea ko u fakamālō ki he Minisitā 'o e *MEIDECC* he tali lelei mai 'a e fehu'í. 'Oku mo'oni e Minisitā Pa'angá ia. 'Oku 'ikai ke 'asi heni ka ko e 'uhinga pē fakahoha'á pē 'ikai lava ke 'omai e solá 'o fakapipiki mai ki he 'uhilá ko e 'uhinga he 'oku talanoa ki he *kilowatt* mo e *megawatt* mo e ngaahi alā me'a pehē mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Me'a mai.

Mo'ale Finau: Tapu atu ki he Feitu'una 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Ko u lave'i ko e me'a ko eni 'oku fai e feme'a'akí 'oku mahalo 'oku 'i he 'asenita 6.6 ia 'oku 'i ai e 'uhilá.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole ki'i tokoni nounou atu. 'Io Sea ko e, ko e 'asenita 'oku tokanga ki ai 'a e Fakafofonga Tongatapu 9 'oku *detail* ia 'i he Lipooti Fakata'u ko eni 'a e Komisoni 'Uhilá 'a eni 'oku muimui maí. 'Oku 'asi pē he ...

Sea Komiti Kakato: He 6.6. Pea ko u tui mahalo na'a toki maama lelei ai, 'io. Fakafofonga Ha'apai.

Mo'ale Finau: Mālō Sea. Sea ko e ki'i fakahoha'a nounou pē. Ko e, ko e polokalama ko eni 'Eiki Sea ko e pisinisi pē ia, pisinisi pē ko ē ko e *enterprise* pe ko e Pisinisi 'a e Pule'angá *public business* pē ia. Pea ko hono mo'oní 'Eiki Sea ko u sio ki he ola mo e ngāue kuo pau pē ke, kuo pau pē ke 'i ai hono ola pea ko e Pule'anga ia 'o e 'ahó te nau muimui'i hono olá ke fakapapau'i. Ka ki he motu'á ni 'Eiki Sea ko e, ko e laumālie 'o e *enterprise* pē ko e pisinisi ko eni na'e kamata mai 'Eiki Sea hili 'a e ha'u fakamāmani lahi na'e 'ikai ke fu'u loko faka'aonga'i 'a e fo'i *concept* ko eni ko e ala e Pule'angá 'o pisinisi. Ka 'i he hili ko ē tau lahi hono 2 'Eiki Sea na'e 'i ai e uesia he māmani he tu'unga faka'ekonōmika, fakašōsiale. Pea na'e kamata leva ke 'unu'unu mai 'a e fo'i fakakaukau ko 'eni ke ala atu e Pule'angá ko hono 'uhingá he 'oku 'i ai e pa'angá 'a e fonuá. Ke ne hanga 'o to'o 'a e ngaahi pisinisi 'e ni'ihi ke lava 'o tokoni'i ai 'a e, 'a e kakai 'o honau ngaahi fonuá 'i he founa 'oku vave pea toe ma'ama'a ange.

Meimei 'Eiki Sea ko e natula eni mo e taumu'a hono fokotu'u 'o e *Public Enterprise* 'i ha fonua pē 'i māmani. 'Oku 'i ai hono kaveinga 'oku *service motive*. Ko e sevesí ma'a e kakaí. 'Oku 'ikai ke *profit motive* ke pehē ko e tupu. Hangē ko e me'a ko eni na'e me'a ki ai 'a e Minisitā Leipá ki he ngaahi mole ko ē 'i he fo'i, 'i he mahalo ko e letiō pea mo e vevé. Ko e taha foki 'a e ngaahi, 'o e ngaahi fiema'u ia ko ē 'a e fonuá 'Eiki Sea 'a e ngaahi *utilities* pe ko e ngaahi fiema'u ...

<002>

Taimi: 1435-1440

Mo'ale Finau: ... 'oku 'ikai to e lava ha kalo ia mei ai 'Eiki Sea, fakatātā ki he veve, ko e vai, ko e 'uhila ko e kasa, 'a e ngaahi 'ū me'a ko ia 'Eiki Sea, kuo pau ke fakapapau'i 'e he Pule'anga ia ke 'oua na'a *suffer* pē uesia 'a hono kakai 'i he ngaahi tefito'i fiema'u ko ia. Pea na'e makatu'unga mei ai 'Eiki Sea 'a e tafē hifo ko ē 'a e *enterprise* ke toe ala atu 'a e Pule'anga ke ne fakahokó, kapau 'e me'a 'Eiki Sea ki he Tō Folofola 'a 'Ene 'Afio na'e 'i ai 'ene, 'a e kongana na'a ne Folofola fekau'aki mo e *democracy* 'i he'ene piki ko ē ki he me'a ko eni 'a e pisinisi 'a e Pule'anga.

Ko ia 'Eiki Sea 'oku ou 'oatu 'a e fakakaukau ko eni 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u, ha ola he 'e 'asi mai keu hanga 'o ke fakahaa'i ai 'a e natula 'o e *opposition* ke fakaanga'i, ka 'oku 'atu pē fakakaukau ko eni 'Eiki Sea koe'uhi he 'oku 'i ai e natula pehē ko e, ke fai ha tokoni.

'Oku 'i ai 'eku fo'i fakakaukau 'Eiki Sea, ke fo'i fakakaukau 'i he lea faka-Tongá pē te u ngāue'aki ko e faingata'a'ia he 'ikai te u hanga 'o 'ai ko e palopalema, 'a ia ko e *challenges*,

ko e ngaahi tukupā pē ko e ngaahi pole. Ko e pole ko e fo'i lea totonu ia 'o e *enterprise*, 'o e *Public Enterprises*, koe'uhi he 'oku mahino 'oku 'ikai ke, 'e lava pē 'ikai ke 'i ai ha, 'e lava pē he 'ikai ke 'i ai ha tupu ia, ka 'oku 'i ai hono pole 'Eiki Sea te ne lava 'o fakafaingata'a'ia' 'a e silini 'a e fonua ke fakatafe atu ki ha fo'i feitu'u 'o maumau ai kae hili ko ia 'oku 'i ai 'a e feitu'u 'oku mahu'inga ange fakataata ki he'etau *priority*.

Pea ko e ki'i fo'i pole 'e taha 'oku ou hanga 'o 'ohake heni 'Eiki Sea ke fai ki ai ha sio. Ko e ki'i fo'i pole ko ia 'oku pehē 'oku ui ko e *poor management*, pea ko hono fakalea ke mahino ange 'Eiki Sea, ko e 'ikai ke, ko e 'ikai ke sai hono fokotu'utu'u 'o e pa'anga 'oku tafe ki he feitu'u ko eni ko e taha ia, ko hono ua, ko e *political interference* pē ko e ala atu 'a e ngaahi fakakaukau fakapolitikale 'o kau 'i loto 'Eiki Sea 'i he ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea kau ki'i fakatonutonu e Fakafofonga.

Sea Komiti Kakato: 'Io, fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e fo'i malanga ia ko eni 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane felāve'i 'ana ia pea mo 'etau ngāue 'atautolu ia. 'Oku 'i ai 'a e lao 'oku ne pule'i 'a e ngaahi *Public Enterprise* 'a e Pule'anga, mahino lelei pē tu'utu'uni 'a e lao, pea ko e fokotu'u 'a e ngaahi sino ko eni 'oku 'i ai e tefito'i fatongia ke nau fai 'oku fakalalakalaka, pea 'ikai ke ngata ai 'oku fiema'u ke fakafoki mai ha 'inasi ai 'o e Pule'anga 'i he ola 'o 'enau ngāue ko ē 'oku fakahoko. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mahino 'aupito 'a e me'a 'a e Minisitā Pa'anga.

Mo'ale Finau: Sea tuku pē ke u 'oatu 'e au 'a e fakatātā he *poor management, fund management*. Na'e 'i ai ki'i, na'e 'ikai ke u fakakaukau ke u lave ki ai, na'a ku 'osi fakamalanga atu ke mou taitaimi hifo ka tau sio ki he fu'u mala'e mahu'inga ko eni ko e *Public Enterprise*, 'Eiki Sea na'e fakataua 'e he Poate 'Uhila 'a e 'api pa'anga 'e 2.5 miliona.

Sea Komiti Kakato: 'E Fakafofonga, fakapatonu mai angé ho'o malanga he ko e *Public Enterprise* 'oku 'i ai hono kupu 'e 12, ko fē ai te te lava 'o fakahū ai ho'omo fo'i fa'unga fakakaukau ko ena, ke fatu'aki 'a e ngaahi kupu kotoa ko eni 'o e *Public Enterprise*.

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea ...

Sea Komiti Kakato: Kautaha 'Uhila pē ko e Poate Vai, ke tau lava ke tau sio ai 'a e anga 'a e fakamaama ko ē me'a ...

Mo'ale Finau: Ko e lipooti ko eni 'Eiki Sea ko e lipooti fakalukufua ia 'a e *Public Enterprise*, ngaahi *enterprise* kotoa pē, *every business* he ko e *enterprise* ko e pisinisi, pea ko e lipooti ko eni ki he ngaahi pisinisi kotoa pē 'a e Pule'anga kau ai 'a e 'uhila, pea ko 'eku 'uhinga 'eku fakamalanga fakalukufua kapau pē 'e feinga pē Pule'anga ia ke *manage* fakalelei 'etau silini ko e ha hono kovi ke u fokotu'u atu e fo'i *principle* ko ia, 'oku fekau'aki ia pea mo e lipooti ko eni 'Eiki Sea. Ko e ha hono maumau, pea na'e 'oatu 'a e fakatātā, ko e 2.5 miliona 'oku *poor manage* ai 'a e pa'anga 'a e fonua ko hono 'uhinga 'Eiki Sea ...

Sea Komiti Kakato: 'Ikai hono maumau Fakafofonga, ki'i fakaongoongo he taimi 'oku ou me'a atu ai ...

Mo'ale Finau: Sea ko 'eku tali atu pē 'e au ia 'a e me'a ko ē 'oku 'omai ko ē mei mu'a.

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga ko e taimi 'oku ou fakahoha'a atu ai pea ke ki'i taimi he ko e 'uhinga ko e, ko e 'Eiki Minisitā ena mo e Palēmia kuo mālō 'ene kei fie tali mai e me'a 'oku ke malanga ai. Me'a mai 'Eiki Palēmia na'a maama ai, kae toki hoko atu e me'a 'a Ha'apai 12.

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'una Sea pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Komiti Kakato. Fakamālō 'aupito ki he Fakafofonga fika 12 'o Ha'apai malanga mālie ki he ngaahi *issue* ko eni, neongo pē 'oku hangē kiate au 'oku ki'i lōloa 'ene malanga, pea ne 'omai 'e ia 'a e me'a kehe 'o 'ai 'i he fo'i taimi ko eni, koe'uhi ko e me'a ko eni 'a e Lulutai 'a eni ko eni 'a e me'a, 'oku fakangofua foki 'e he lao ke 'uluaki fai 'e he, kapau 'e fai ha fo'i me'a pehē ...

<005>

Taimi: 1440-1445

'Eiki Palēmia: ... 'a ia 'e mahina 'e 12 ke lele'i ai e fo'i me'a fo'ou ko ia pea he 'ikai leva ke kau ia he *Public Enterprises* kae 'oleva ke maau ia pea toki fokotu'utu'u kapau 'oku sai pea toki fokotu'utu'u leva ke 'alu 'o fakafou mai he *Public Enterprises*. 'A ia ko u kole pē te tau fu'u lōloa tautolu he ko e me'a ko ia 'oku toe ki'i lahi mo ia, ko u kole pē ki ai ke ki'i ta'ofi mu'a ia tau lele tautolu he fo'i lipooti ko eni 'a e *Public Enterprises* mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Mo'ale Finau: Mālō Sea ko u tali pē au 'a e tokoni 'a e Palēmia toki fakatokanga'i hifo he me'a 'oku pulia e Lulutai ia mei he fo'i lisi, ka 'i he taimi tatau ko e Lulutai ko e *enterprise* ko e pisinisi kae mahalo pē na'a 'omai.

'Eiki Palēmia: Sea toe ki'i tokoni pē mu'a ki he Fakafofonga. Na'e hoko e fo'i me'a ko ia he taimi ko eni 'o e hoko 'a e Koviti pea na'e 'ikai ke 'i ai ha ...fu'u lōloa 'ikai ha'atau vakapuna ke fai ai 'a e fefononga'aki ko eni ki Ha'apai mo na'e tokanga pē ki ai 'a e... pea kuo pau leva ke fai e fakakaukau ke fai e fo'i ngāue ko ia, pea ko eni kuo tau lelelele lelei atu.

Siaosi Pohiva: Sea ko u kole atu, ki'i fakatonutonu Sea 'Eiki Palēmia he'ene me'a 'o pehē 'ikai ha vakapuna, na'e lolotonga 'i ai e vakapuna Sea ka na'e 'ikai ke fakaivia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e fakatonutonu atu pē.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu ē me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e lipooti eni ki he 19/20 Sea, mālō.

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Palēmia: Sea ko u kole atu, ko e me'a ia ko u kole atu te tau tipeiti tau tuku ia ke tau toki tipeiti ai he 'e toki mahino ai pē 'a e me'a ko eni 'oku tokanga ki ai 'a Fika 1 pē 'oku mo'oni he 'oku toutou 'ai pē ia he 'ea pea 'oku sai pē ia 'a e *media*, ka tau ō mai ko ē ki Fale ni tau 'alu pē tautolu he founa koe'uhí he 'e mahino ai mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Palēmia.

Mo'ale Finau: Sea ko u kole fakamolemole pē ki he 'Eiki Palēmia na'a kuo hē atu 'eku tipeiti, ka na'e 'uhinga pē foki 'eku 'ai hake 'Eiki Sea ko e 'ohake pē 'a e ngaahi fakatātā 'o e *poor management* ka ko u ala atu au 'o to'o hake e me'a te'eki ke 'asi he'etau lisi, ka 'oku ou tui pē 'e toki hū mai ia ki he *enterprise* vave ni pē, ko e 'uhinga pea ha'u leva ai 'o hū mai 'o lipooti 'i he lipooti hoko, mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Ha'apai 12, pea 'oku ou, 'io me'a mai Tongatapu Fika 5.

Me'a Tongatapu 5 ke tokangaekina he pule'anga 'a e tu'unga malu e ni'ihī 'oku nau hiko 'a e veve

Losaline Ma'asi: Sea tapu pea mo e Feitu'una 'Eiki Sea, pea tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'a e Komiti Kakato, pea 'oku ou fakamālō atu pē koe'uhī ko e ngāue ko eni kuo fakahoko 'e he potungāue ko eni e *Public Enterprise*, pea neongo 'oku 'i ai 'a e ngaahi kautaha 'oku lele mole pē ka 'oku ou tui 'i ai e ngaahi *service* 'oku mahu'inga 'aupito ia koe'uhī ko e kakai 'o e fonua, pea vakai hifo pē ki he kautaha ko eni e Ma'u Mafai ki he Veve Sea na'e 'i ai 'a e tokanga mai pea mei he kāinga koe'uhī ko e malu e mo'ui ko ia 'a kinautolu 'etau fānau 'oku nau fai e fatongia ko eni ko e hiko e veve. Pea 'oku lahi 'aupito 'a e fai 'a e ngāue ko eni 'e he tamaiki ka 'oku 'ikai ke nau ma'u ha teunga malu'i koe'uhī ko e mo'ui lelei pea mo e *safety* ko ia ko ē 'etau fānau 'oku nau loto ke fai 'a e ngāue mo e sēvesi mahu'inga ko eni ki he kakai 'o e fonua, ka ko e kole pē ki he Pule'anga ke fai hano fakatokanga'i ange 'o e ngāue ko eni mo e malu ko ia ko ē fānau 'oku nau fai e fatongia ko eni 'i he ma'u mafai ko ia ki he veve, ko ia pē ki'i tokoni Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Fakafofonga, ko u tui pē 'e fakatokanga'i ia me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e tokoni atu pē fakamālō atu pē ki he fokotu'u 'e hoko atu e ngāue ki ai kae fokotu'u atu.

Semisi Sika: Sea, kataki...

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Fokotu'u ke to e fai hano fokotu'utu'u fo'ou 'a e ni'ihī e ngaahi kautaha pisinisi 'a e pule'anga

Semisi Sika: ... 'oku 'i ai pē 'a e tokanga 'a e motu'a ni ki he, ko e ngaahi kautaha 'oku mahino pē he 'ikai ke fu'u 'amanaki atu tautolu ia 'e tanaki mai ha silini ka ko e fatongia ko ē ki he fonua 'oku mahino pē pea mo e ngaahi kautaha hangē pē ko ē na'e lave pē ki ai 'a e lipooti ko ē hangē ko e 'uhila ko e vai 'e fai pē 'a e fatongia pea 'oku totonu pē ke 'i ai pē mo ha ki'i tokoni ki he tānaki ko ē hotau ivi ki he fonua. Ko e kautaha ko eni ko ē ko e *FISA* 'oku 'asi ko eni 'i he peesi 21 'oku 'ikai ke 'i ai ha silini na'e tānaki mai, 'a ia ko e angamaheni pē ko 'eku fakafehu'i 'a'aku Sea 'osi 'i ai foki e ni'ihī 'oku nau lava 'o fakahoko e fatongia ko eni ...

<007>

Taimi: 1445-1450

Semisi Sika: ... 'i he ngaahi pisinisi taautaha mei fuoloa pē laulau to'utangata. Ko 'eku sio ko ē ki he lipooti 'oku mole pē, lele mole pē, a'u ki he peesi hono 2 na'e 'ikai fakahā 'e he *FISA* ha'anau 'inasi koe'uhi na'a nau mole. 'I he peesi 45 'oku ai 'a e lipooti ai ko e taliangi ki he

ngaahi fiema'u 'a e lao ki he ngaahi kautaha pisinisi 'a e Pule'anga. 'A ia ko e ni'ihi lahi 'o e ngaahi kautaha ko eni 'e 12 ko ē 'a e Pule'angá 'oku nau meimei peseti 'e 100 'enau taliangi, mo 'enau faipau ki he ngaahi *compliance*. Ko e kautaha ko eni, *FISA* ko e kautaha ma'ulalo taha eni 'enau taliangi ki he lao mo e fiema'u ko ē 'a e kakai mo e fonua. 'Oku peseti 'e 52 e me'a 'e taha, peseti 'e 67, 75, 66. Ko e toenga meimei peseti 'e 100 kotokotoa. 'A ia kapau 'oku 'ikai ke 'omai ha silini, pea nau toe peseti ma'ulalo 'a e taliangi, 'oku ou fokotu'u atu ke fakakaukau'i e kautaha ko eni. 'Oku 'i ai e Kautaha Vaka 'a 'Eua lele lelei, 'i ai e Kautaha Vaka Tofa *Ramsay* laulau to'utangata 'enau fakahoko fatongia, lele lelei. Na'a kuo taimi ke tau fai hano fokotu'utu'u 'a e kautaha ko eni. Sio ki he ngaahi lipooti ola ko ia kuo ha'u, ke fai hano fakakaukau'i. Ko ia pē Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito Tongatapu Fika 2.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea pou pou atu hoko atu e ngāue ia kae fokotu'u atu mu'a e Lipooti ia. Ko e me'a pē ke fakatokanga'i 'e he tēpile na'e fai ki ai e tokangá 'a e lava ko ē he taimi ni ke hanga 'e he Pule'anga 'o sivilisi'i 'a e ngāue ko ē 'a e ngaahi Poate. Pea ko e fika 2 ki ai Sea hangē ko e ngaahi tākaki na'e 'omai, ke me'ai, ko e lipooti fakalūkufua eni ia 'a e Potungāue ki he ngaahi pisinisi. 'Oku pau pē ke toe fakahū mai mo e lipooti tahataha hangē ko Poate 'Uhila ko e Poate Vai pea mo e Poate ki he Veve, ke toki fai ai e fanga ki'i fakaikiiki. Ka ko e me'a 'oku fai ki ai e tokanga, ke lava me'a lelei pē. Ko e me'a foki ke mahino 'aupito 'a hono siofi 'a 'enau fakahoko fatongia, pea mo 'i ai ha ki'i faingamālie ke tuku atu ki he ngaahi kautaha ke nau tataki e ngāue.

Ko e tokanga ko eni ko e fakatātā pē hangē ko e 'Uhila. 'Oku pau ke 'i ai ha taimi 'a ia na'e fai ki ai e tokanga, ko 'ene fu'u mamafa ko ē totongi, 'e 'ikai ke sio faiva atu pē Pule'anga kuo pau ke sio 'o tokoni ko e 'uhinga 'oku mahino e faingata'ia 'a e kakai. 'A ia ko e lolotonga 'o e taimi ni 'oku sēniti 'e 70 'i he 'uluaki *kilowatt* 'e 100 fakapa'anga ia 'e he Pule'anga. Pea toki 'i ai, toki makatu'unga pē ko ha'ane toe fu'u mamafa ange pea 'oku toe ala atu 'a e Pule'anga 'o fai hono totongi. Ko e taimi ia 'oku fai ai 'a e fa'a fe'unu'aki holo ko ē he ngaahi fatongia, ka 'oku fai pē founga faka-pule lelei pea mo tau'atāina 'o fakatatau ki he lao. Hangē pē ko e ngaahi, ko e me'a ko ia na'e 'ohake, 'oku ai e taimi ia 'e ni'ihi 'oku fa'a matavarea 'a e ngaahi kautaha. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi tu'utu'uni pau ki he malu hangē ko e 'Uhila 'ene malu ki he kakai, ko e Vai kuo pau ke 'i ai e ngaahi Tu'utu'uni pau ke 'oua te nau kolosi 'o maumau'i e ngaahi me'a. 'A ia ko e ngaahi me'a kātoa ko iá 'oku kau hono sivilisi'i 'e he Potungāue ke fakapapau'i 'oku nau tauhi lao. Fokotu'u atu Sea e Lipooti mālō.

Sea Komiti Kakato : Mālō. Mo'oni 'aupito e fakamaama 'oku fai 'e he 'Eiki Minisitā. Hou'eiki ko eni 'oku 'asi pē he'etau 'asenita 'oku toki ha'u ai e Poate 'e taha ia 'a e 'Uhila pea toki fai ai e feme'a'aki fakaikiiki. Ka ko e 'uhinga ia e lipooti ia ko ē ko e 'uhinga pē ia 'oku tuku kiate ia. Ko ia ai tau pālōti. Kalake, ko ia 'oku loto ke tali e Lipooti 'a e Potungāue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 2019/2020 fakahā 'aki e hiki ho nima.

Pālōti ki he Lipooti 'a e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga 2019/20

Kalake Tēpile : Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangia Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Nōpele Tu'ivakanō, Nōpele Tu'iha'angana. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko 18.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito Hou'eiki, tali e Lipooti ko ia, ka tau hoko hifo ki he fika 6.2 hangē ki te au ne fakamaama eni 'e he 'Eiki Minisitā hangē 'oku meimei kāinga pē 'a e 6.2 mo e 6.3 ho'omou 'asenita...

<008>

Taimi: 1450-1455

Sea Komiti Kakato: ... tukukehe ka toki 'i ai ha me'a mai ki ai tau hoko hifo eni ki he 'asenita Fika 6.2 ko e Potungāue Fefakatau'aki mo e Ngaahi Fakalalaka 2018/2019, kae toe hoko hake pē ai mo e 6.3 ko e Potungāue Fefakatau'aki mo e Langa Fakalalaka Faka'ekonōmika 2019/2020.

'Eiki Minisitā Lao: Kole pē Sea ki he Feitu'una ke 'ai fakataha atu pē mu'a e 'a e ongo lipooti ko eni ko e lipooti eni ia he taimi ko ē 'o'oku ...

Sea Komiti Kakato: 'Io tali pē. Fai ai pē mo e feme'a'aki e Hou'eiki.

Lipooti 2018/19 mo e 2019/20 'a e Potungāue Fefakatau'aki

'Eiki Minisitā Lao: Ko e 2018/2019 ia 'Eiki Sea ko hono fakakakato pē ia e fatongia ko ia na'e 'ikai ke ke malava ia kimu'a ka na'e fakakakato ia 'i he, he taimi ko ē motu'a ni 'o 'ai e lipooti ko ia pea ko e konga ko ē lipooti e 2019/2020 Sea ko eni 'oku lolotonga lele pē 'ū ngāue ko ia pea 'oku 'i ai mo'oni pē 'oku 'i ai e ngaahi me'a 'oku tōnounou ka 'oku fai pē feinga ke fakakakato ia 'Eiki Sea ki he langa faka'ekonōmika ko ia 'o e fonuá. Me'a 'oku mahino he taimi ni hangē ko e ngoue mo e 'ū me'a ko ia 'oku 'ikai ke tau pule ki he 'ū vaka 'ikai foki ke toe 'i ai ha'atau vaka ia 'atautolu ke 'alu ki Nu'usila pea 'oku faingata'a leva ke polokalalama'i ke fai 'a e 'a hono polokalama'i e taimi 'o e ngāue ko ia 'a e kau ngoue, fie ngāue pē kakai ka ko e 'osi atu e 'ū vaka ia ko ia kimu'a Sea ka 'oku fai pē ngaahi ngāue kehekehe ke lava pea hangē ko ē ko e me'a ko ē na'e fehu'ia 'aneafi ki he *PACER PLUS* ko e 'ū ngāue pē ia na'e tuku'au mai mei mu'a pea fakakakato ia hono fakaa'u fakakakato ki he 'Ene 'Afio 'a ia 'o hokohoko atu ai e ngāue ko eni 'oku fai pē ngaahi aleapau ko ia fekau'aki mo e 'a ē ko ē me'a ko ē na'e mahu'inga 'aneafi e, 'a e fonua ko ia 'o e *origin* ke 'uhī 'e lava ai ke, ke tau toe fa'u e ngaahi koloa fo'ou atu mei he ngaahi koloa ko ē 'oku 'ai leva e *value added* pea lava ke tau *export* 'o toe lahi ange ai 'Eiki Sea. 'Oku meimei 'uhinga pehē 'a e tu'u ko ia 'a e *PACER PLUS* ka ko e kakato pē ena 'a e ngaahi ngāue.

Ko e me'a ko ē na'e fai 'i he hū atu ko ia 'i he 2019 ko hono fakasi'isi'i e ngaahi *division* 'a e potungāue ko eni na'e fu'u lahi 'aupito ka na'e holoki hifo 'o ki'i si'isi'i ange 'ū *division* kae tokolahi ange e kau ngāue he *division* takitaha koe'uhī ke malava 'a e ngaahi fatongia e ngaahi *division* ko ia kae 'ikai ke 'ai 'o meimei 'o tautau toko u pē toko taha atu he *division* kae holoki hifo mei he 10 tupu mahalo 'o 7 'o fai 'aki e 'ū ngāue ko ia he taimi ni pea 'oku maau mo lelei pē 'o hangē ko e lipooti ko ē 'a e ngaahi Konifelenisi 'a e Siasí. Maau mo lelei pē ngāue 'Eiki Sea. Fokotu'u atu.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā he fakakakato mai e lipooti e ngaahi ta'u ko eni ko u lave'i na'e 'ikai ke kakato e 2018 pea toki fakakakato he Feitu'una ho'o hū atu fakataha mo e 2019 mo e 2020. Mālō kuo a'u mai ki Fale Alea ni. Me'a mai Tongatapu Fika 4.

Mateni Tapueluelu: Fakatapu atu ki he Feitu'una 'Eiki Sea. Tapu atu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato kae fai atu ha lave Sea ki he lipooti ko eni 'oku

‘i ai e me’a ‘oku mau tokanga ki ai ki he fakapapau’i pē ‘oku muimui’i. ‘Oku mau tokanga’i ‘Eiki Minisitā ‘oku ‘i ai e tokanga ho’o kau ngāue ki he fakakakato honau tokolahí pea ke poupoua foki ha ngaahi polokalama ako pea ‘oku mau poupou atu ki ai ke lava ke pukepuke poto’i taukei e kau ngāue ke vave ange pē ‘a e ngāue. Sea ‘oku ‘i ai e me’a ‘oku ou tokanga au ki ai ‘i he, te u fakamalanga atu ...

<009>

Taimi: 1455-1500

Mateni Tapueluelu: ... fakalukufua pē ‘i he ongo lipooti fakatou’osi, 2018/2019 mo e 2019/2020 pea te u kamata atu ‘i he 2019/2020 ‘i he peesi 81.

Ko e polokalama eni Sea na’e fakahoko ‘e he potungāue ko ení pea ‘oku palopalema pea ‘oku ‘i ai ‘eku tokanga pe ko e hā leva e tūkunga ‘oku a’u ki aí. Pea ko u loto pē Hou’eiki ke u hanga mu’a ‘o ‘oatu ‘oku, ‘oku, na’e ui eni ko e, ko e polokalama nō ki he poloseki uta hina ki tu’apule’anga ke tokonia ‘a e ngaahi kulupu kakai fefine ki he ta’u fakapa’anga 2019/2020. Pea ko e tēpile ko ena ‘oku hā ‘i he peesi ko ená ‘oku ne hanga ‘o fakaikiiki mai ‘a e, ‘a e pa’anga ‘oku mo’ua ‘i he polokalama ko ení. Pea ko u loto pē Hou’eiki ke u taki homou tokangá ki ai ‘i he palakalafi vaeua ‘o e peesi ‘oku hā ai eni ē.

‘Eiki Minisitā Lao: Sea.

Mateni Tapueluelu: Na’e tuku atu, ko e tokoni ē pe ko e fakatonutonu?

Sea Komiti Kakato: ‘E ‘Eiki Minisitā ko u kole atu ke ke laumālie lelei pē tali si’i ke lava atu ‘a e me’a ‘oku tokanga ki ai e, ‘oku me’a ki ai e Fakafofongá.

Mateni Tapueluelu: Ko ia. Mālō Sea. Mālō, mālō Minisitā.

Sea Komiti Kakato: He ko e me’a ko eni ‘oku, ‘oku hanga ‘e he Fakafofongá folofolahi atú nau fanongo na’e tangi ai e finemātu’a ki he ‘Eiki Palēmiá.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai Fakafofonga.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ka u ki’i tokoni ki he Fakafofonga. ‘I ai mau ki’i fa’a kananga ‘oku ‘i ai e mate’i mai angé ‘ení. Pe ko e hingoa ‘oku faka’osi ‘aki e “m” faka’osi ‘aki e “e” pea fai e maté. Mate! Fai pē ‘o pehē atu leva he motu’a ‘i Vava’ú, tahataha atu. Fu’u mama’o ia. Pehē atu tuku ke tahataha mai ‘oku ofi ia. Ko u kole atu ki he Feitu’una, tahataha atu. ‘Oua te ke me’a koe ki he me’a ko ená he ‘e toe ‘ohake ai e me’a kehe ia.

Mateni Tapueluelu: Sea.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Oku ke mea’i ko e pa’anga ko ená ...

Sea Komiti Kakato: ‘E ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Hangē tofū pē ia mo e fo’i koniteina ko ē na’e ‘ave ki Nu’usilá. ‘Oku fiu hono kumi pe ko fē ‘a e pa’anga ko iá.

Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā tuku ke fai mu’a e me’a ‘oku fifili ki ai e Fakafofongá he na’e fakaulo mai hono maamá pea ko u ‘oange ‘ene totonu ke me’a. ‘Osi ko íá pea ke toki me’a leva koe ‘o fakamaama lelei ko e hā ho’o ...

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai koe Fakafofonga.

Mateni Tapueluelu: Ko e lipooti fakata’u eni Hou’eiki. ‘A ia ‘oku ne hanga ‘o talamai pe na’e fēfee’i e pa’anga ko ē na’e vahe ko ē ki he potungāué. Pe ‘oku tau tokanga Sea ke mahino ‘oku ‘ata ki tu’a. Pea mou kātaki pē Hou’eiki ‘oku ou tokanga fakamatoato ki he *issue* ko ení ‘a ia ‘oku pehē, na’e tuku atu ‘e he potungāué ‘a e pa’anga nō fe’unga mo e 1 kilu 9 mano 8 afe 179 fakakātoa ki he malumalu ‘o e poloseki uta hina ki tu’apule’angá. ‘A ia ko e nō iiki eni ki he ngaahi kulupu kakai fefine ‘oku nau kau ki he Sōsaieti Fetokoni’aki mo *Credit Union* ‘o e Kau Ngoué.

Tokanga Tongatapu 4 ki he mo’ua 6 kilu tupu e kautaha uta hina ki he pule’anga

Na’e totongi foki ‘e he potungāué ‘a e pa’anga ‘e 4 kilu 2 mano 5 afe 513 ki he ngaahi sōsaieti koe’uhí ko e ‘ikai ke malava ‘e he kautaha na’a ne uta atu ‘enau hiná ‘o ‘oange ‘enau totongi. Ko e mahu’inga ko ení na’e ma’u ia he ‘osi hono to’o ‘a e pa’anga nō mo e totongi tupu mei he nō peseti ‘e 5 mei he pa’anga hono fakatau atu ‘a e hiná. ‘I he tu’unga ko ení ‘oku mo’ua leva ‘a e kautaha uta hiná ki he potungāué ‘aki ‘a e pa’anga ‘e 6 kilu 3 mano 3 afe 600.

Sea ‘oku ou tokangá ko hono ‘uhingá ko e ngaahi poloseki pehé ní, ko e hā e tūkunga ‘oku a’u ko ē ki aí? Ko e lipooti mai pē pea tau tuku he laipeli pe ko e lipooti mai pē pea tau tali heni ke tau ‘ilo e tūkunga ‘oku ‘i aí pe ‘oku fai ha ngāue ki he tūkunga ko ē ‘o tatau ai pē ia pe ko hai na’e malumalu ai ‘a e poloseki ko íá.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Mateni Tapueluelu: He ‘oku totonu Sea ke fakapapau’i ‘oku muimui’i ke ‘omi e pa’anga ‘a e Pule’angá. Mālō e ngāué ia Minisitā ka ko e tūkunga ko ē ‘oku ‘i aí ‘oku totonu ke fakakaukau’i Sea. He ‘oku mo’oni Sea ‘oku ‘i ai ‘etau lea Tonga ‘oku pehē. Ko hono fakamatala mālie mai mei tu’a e ngāue na’e faí ka kuo a’u e mo’uá ‘o 6 kilu 3 mano ‘oku ‘i ai ‘etau lea Tonga ki ai, ko e “Fengutu ‘a ...

<002>

Taimi: 1500-1505

Mateni Tapueluelu: ... fei’umu ‘ota hūfanga ‘i he fakatapu. Pea ‘oku ou kole atu Minisitā ke tokoni mai ko e ha ‘a e ngāue ‘oku ‘ai ke fai ki ai.

‘Eiki Minisitā Lao: Sea ‘oku ‘i ai e ki’i tūkuhua ‘a e kau leka, sai ā kae ‘atu ...

Mateni Tapueluelu: ‘Oku te’eki ke sai Sea he ko e vaeua pē ena ia e me’a ‘oku ou fie lave ki ai, ko e peesi hoko ...

Sea Komiti Kakato: ‘E Minisitā Lao, Minisitā koe na’a ke hoko atu he Potungāue ‘oua te ke fakakata ‘i he fakamāatoato ko e me’a totonu mahu’inga ki he tu’utu’uni ‘oku me’a atu ai e Fakafofonga.

Tali ‘e he Minisita Lao ‘a e

‘Eiki Minisitā Lao: Ko ia, ko e ‘ai eni ke u fakamatala Sea, ke u fakamatala ‘i atu Sea ‘a e me’a, ko e hisitolia ko ē ‘o e ngāue ko ia, ne u ‘osi ‘ave pē ki he Fakafofonga kimu’a he na’a ne ‘i ai ‘ene tohi fehu’i, ka ko e me’a ko eni na’e iku totongi ‘e he Pule’anga ‘a e hina ko ē ‘a e finemātu’a, na’e uta. Na’a mau fakataha mo e Kautaha ko ē na’a ne uta atu e hina, ‘o mahino ia ai na’e fai pē alea ngutu, talanoa pē ki he mahu’inga pea fakahā leva e mahu’inga ia ko ia ki he si’i finemātu’a, pea ko e fatongia leva ko ē na’e fakahoko ko e totongi ia ‘e he Pule’anga ko eni ‘a e pa’anga ko ē ‘a e finemātu’a pea na’e palomesi mai pē ‘e he Kautaha Hina, ‘a ē na’a ne uta ‘a e hina, te nau totongi mai he ‘aho ko ē 3 ‘a e pa’anga ko ia pea ko e talu ko ē ‘emau fepulingaki ko ia, te’eki ke ‘asi, ka ko hono maumau na’e ‘ikai ke ‘i ai ha ‘ū aleapau pepa ia ke fai hano muimui’i fakalao.

Ko e ‘ū alea kātoa ko ē na’anau fai ko e alea ngutu pē ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha tafa’aki ka ko e fatongia ia ‘o e Pule’anga ‘Eiki Sea, ke totongi e hina ia ko ē ‘a e finemātu’a kae fua ia ‘e he Pule’anga ‘a e fehalaaki ko ia, ka ko e anga pē ia ‘etau ngāue pau pē ke fehalaaki neongo na’a mau ō atu maotolu ‘o fua hia ka ko e anga ia ‘etau ngāue ‘i māmani ‘Eiki Sea ... mahu’inga ke tau hanga ‘o fua ha faingatāmaki ke ‘oua ‘e hoko ha me’a ke holomui ai si’i kau ngoue mei he fatongia ko ia.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Lao : Pea ko e me’apango pē ko e hoko mai ko eni ‘a e Kōviti ‘oku ‘ikai ke lava ai ke hoko atu e ngaahi ngāue ko eni he ‘e ‘i ai pē hono fulihi pea ‘e mālohi pea sai ange, ka na’a ku tu’utu’uni ai pē au ia ai ki he kautaha ko ē na’a nau uta, ko ‘enau ki’i ‘emeni ai pē ia kae ‘oleva ke tau sio ke faka’ali’ali mai ha pa’anga ha’a taha te ne totongi ‘a e uta ‘a e kakai, pea toki ‘ave, ka ‘ikai he ‘ikai ke toe ‘oange ha laiseni ia, ka ko e me’a pē ia ko ē na’e hoko kole fakamolemole na’e mole, ko hono mo’oní ia na’e mole, ka ko e fehalaaki ia ‘a e ngāue na’e ‘ikai ke ‘i ai ha alea ia ‘e tohi ‘i he me’a ko eni ‘o tupu ai ‘a e fehalaaki ko eni ‘e Sea. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā e fakamaama, Hou’eiki ko u sio ki he’etau taimi.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea, kole atu pē ha ki’i faingamālie ‘anai ke faka’osi atu e ki’i ‘asenita kehe ia he ...

Sea Komiti Kakato: ‘Oatu pē miniti ‘e 2.

Mateni Tapueluelu: Ki’i me’a ‘anai, ‘anai ‘Eiki Sea ‘i he’etau me’a mai.

Sea Komiti Kakato: Sai Hou’eiki tau mālōlō ai, mālō.

<005>

Taimi: 1525-1530

Sātini Le‘o: Me‘a mai e Sea ‘o e Komiti Kakato.

Sea Komiti Kakato: Hou‘eiki mālō ho‘omou laumālie hoko atu ai pē ‘a e feme‘a‘aki kapau ‘oku mou kei feme‘a‘aki ‘i he ‘asenita fika 6.2 mo e 6.3 mo e me‘a na‘e fai ai ‘a e feme‘a‘aki.

<007>

Taimi: 1530-1535

Sea Komiti Kakato: Me‘a mai Tongatapu Fika 4.

Fiema‘u ke ‘oua toe fakahoko ngaahi polokalama ‘ikai ke fakakaukau‘i lelei.

Mateni Tapueluelu: Mālō ‘aupito Sea, mālō e laumālie ‘a e Feitu‘una pea pehē ki he ‘Eiki Palēmia mo e Hou‘eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato kae hoko atu mu‘a Sea ‘a e tokanga ki he lipooti ko eni ‘a e Potungāue Leipa, pea ‘oku ou hoko atu Sea ki he peesi 82 ‘i he Fakamatala Fakata‘u 2019/2020. Ko e taha eni he ngaahi polokalama Sea meimei natula tatau ‘oku mau tokanga atu ki ai ke fakapapau‘i pē he ‘ikai ke toe hoko ha ngaahi polokalama pehē ‘a ia ‘oku hā kiate kimautolu na‘e ‘ikai ke fu‘u fakakaukau lelei. ‘A ia ko e polokalama eni na‘e ui ko e tokoni ki he ngaahi sosaieti fetokoni‘aki fo‘ou. Pea ko hono ngaahi fakamole ena ‘oku hā ‘i he peesi 81 mo e 82 ‘a ia na‘e fe‘unga mo e ngaahi falekoloa sosaieti.

Lord Tu‘iha‘angana: Sea kau ki‘i tokoni mu‘a ki he Fakafofonga.

Sea Komiti Kakato: Me‘a mai.

Fokotu‘u fai ha ngaue fakalao ki ha taha te ne ngaue hala‘aki pa‘anga ‘a e fonua.

Lord Tu‘iha‘angana: Tapu mo e Feitu‘una Sea mo e Hou‘eiki e Komiti Kakato, kimu‘a ho hiki ko ē ki he poini hoko ‘a e me‘a ko eni fekau‘aki mo e pa‘anga ko eni, pea neongo ‘oku me‘a mai ‘a e Minisitā Lao Minisitā ki mu‘a he potungāue ma‘u foki ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ngaahi fakamo‘oni ke fai ai ha ngaahi faka‘ilo, ka ko e me‘apango ia ka ‘oku ou tui pē ko e fokotu‘u atu pē ki he ‘Eiki Minisitā Lao ‘uhinga ‘oku tau fanongo ‘i he ngaahi hili atu ko eni ‘a e ngaahi hopo fekau‘aki mo e ngāue hala‘aki ‘a e pa‘anga ‘o e fonua, ke kei hoko atu pē hono muimui‘i e ngaahi me‘a ko eni he ko e mole eni ki he pa‘anga tukupou e fonua, ‘uhinga na‘a ‘oku ma‘u, na‘a ‘oku lava pē ‘o ma‘u ha ngaahi makatu‘unga fakalao ke faka‘ilo ke ‘omai e kakai ko eni ‘o tali ki he Fakamaau‘anga ke fakamaau‘i ke nau...ka ‘oku fehalaaki ‘a e ngāue na‘a nau fai pea nau fua, ko ia pē ‘eku ki‘i tokoni pē ‘a‘aku ki he Fakafofonga ki he hoko atu ki he ‘Eiki Minisitā Lao Minisitā kimu‘a ke kei hoko atu pē pea ‘oku ou poupu pē au ka ai ha taha ‘oku ngāue hala‘aki ‘a e pa‘anga e fonua pea kumi, *Crown Law* ena mo e hā kumi ha me‘a ‘o faka‘ilo ke nau ōmai ki he Fakamaau‘anga ‘o tali fehu‘i ki he ngaahi ngāue ‘oku tukuaki‘i kae ‘oua ‘e pehe‘i ‘a e pa‘anga ‘a e fonua Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Nōpele, ‘Eiki Minisitā pea hoko atu ai pē ‘a Tongatapu Fika 4.

‘Oku maau pe tokangaekina pa’anga ‘a e potungaue pea tali mo e fakamatala pa’anga ‘osi ‘atita’i.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ko e tokoni atu pē ki he hoha’a ko eni ‘oku ‘ohake he ‘oku mo’oni ‘aupito, pea ko e mahu’inga Sea ke fakatokanga’i ko ‘etau talanoa foki eni ki he lipooti ngāue fakamatala ngāue, ka ko ‘e ne ha’u ko ē ki he me’a fakapa’anga na’e ‘ohake, ko e tokanga pē Sea ke fakamahino’i ‘oku maau ‘aupito ‘a hono tokangaekina’i he Pule’anga ‘a e ‘uuni me’a ko eni ‘oku ‘ohake ko ē. Sea ‘oku ‘osi tali foki ia he Fale ni ‘a e fakamatala pa’anga ko ia ki he 19/20 fakalukufua ‘a e Pule’anga, tali ko ia Sea hili hono ‘atita’i tau’atāina ‘a e pa’anga ko ia. ‘Oku ‘osi tonu ke mea’i pē ‘e he Hou’eiki ‘oku ‘i loto ai ‘a e fakaikiiki ‘o e lisi ‘o kinautolu na’a nau mo’ua mai he 2019. Pea ko e lisi ia ‘oku fai ko ē ki ai ‘a e ngāue angamaheni ‘a e Pule’anga.

Sea ko e me’a ‘oku ou tokanga au ke mahino ko hono ‘ohake ko ē tokua ‘oku ‘ikai ke maau ‘a hono tokanga’i ‘a e ngaahi me’a ko eni. Ko e polokalama eni na’e ‘osi hono fakahoko, lipooti atu ia he lipooti ngāue ‘a e potungāue, ko e malu ko ē pea mo e maau hono muimui’i ‘o e pa’anga ‘a e Pule’anga ‘osi tali ia pea kuo ‘osi tali e lipooti ko ia Sea hili hono ‘atita’i mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā, mo’oni ‘aupito e me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā, ka ko u ‘oatu pē ‘o fakaavaava atu pē ko e Fale Alea eni ko e ‘uhinga ‘o e ‘asenita ‘o e lipooti ka fai ki ai ha feme’a’aki, ka ko e fakamaama ē ‘oku fai he ‘Eiki Minisitā kae ‘ia kimoutolu pē Hou’eiki ho’omou feme’a’aki ke fakapotopoto lelei telia na’a faka’ilo e Fale Alea ha fa’ahinga alea ‘i ho’omou feme’a’aki me’a mai.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamālō atu ‘i he tokoni na’e fai mai he Minisitā ka na’e ‘uhinga atu ‘a e motu’a ni ia Sea ki he ngaahi polokalama ‘oku fokotu’u he potungāue ‘oku hā na’e ‘ikai ke fakakaukau ke kakato hangē ko eni ko e polokalama tokoni ki he ngaahi sosaieti. Na’e fokotu’u pē ‘a e polokalama ko eni ‘o mo’ua pea hiki leva he potungāue ‘e ne tokanga ta’ofi ‘a e tokoni ki he sosaieti kae ‘ave ia ke tokoni ki he kau ngoue ki he ngaahi kulupu ngoue kae mahino ko e feitu’u ia ‘e mo’ui ai, ‘uluaki.

Ua, ko e polokalama tokoni ko eni ki he uta hina hā lelei ‘i he me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā mālōlō na’e ‘ikai ke ‘i ai ha aleapau tohi.

a

<007>

Taimi: 1535-1540

Totonu ke fakakaukau’i kau taki ne fokotu’u e polokalama ‘o mole ai e pa’anga ‘a e fonua.

Mateni Tapueluelu : ...ko e talatalanoa ngutu ‘i he me’a ‘a e Pule’anga ‘o iku mole ai e 6 kilu 3 mano 3 afe pea ‘oku ou poupuu au Sea ki he fokotu’u ‘oku ‘omai ‘e he ‘Eiki Nōpele. ‘Oku totonu ke ‘oua ‘e tukuange ‘a e ngaahi ngāue peheni ke ‘alu noa pē, ka e fakapapau’i ‘oku fai ha ngāue fakalao ke fakamā’opo’opo mai. ‘Ikai ke u tokanga au ki he kau ngoue Sea. Ko e kau Taki na’a nau hanga ‘o fokotu’u ‘a e fakakaukau ko eni, ko nautolu ia ‘oku totonu ke fakakaukau Sea, ko e konga ia ‘o e taliui ki he fatongia ‘oku ui kitautolu ki ai ‘oku mamafa ‘e Hou’eiki. Pea ‘oku ou fie taki pē ho’omou tokanga ki he polokalama hoko ko eni, ‘a ia ko e tokoni ki he

ngaahi falekoloa Sōsaieti, ko e ngaahi fakakaukau Sea kapau na'e tukuange ki he kau tekiniakale ke nau hanga 'o fokotu'utu'u, ko u tui pē au Sea na'e ki'i...

Sea Komiti Kakato : 'Eiki Minisitā Lao, fakamolemole pē Fakafofonga.

Ne 'osi ta'ofi pe polokalama tokoni ki he fanga ki'i falekoloa sosaieti he 2019.

'Eiki Minisitā Lao : 'Oatu pē ha'aku ki'i tali fakakongokonga atu pē Sea ke nounou pē. Tapu mo e Feitu'ú na Sea mo e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Komiti Kakato. Sea ko e polokalama ko ē fanga ki'i sosaieti falekoloa, na'e ta'ofi pē he taimi ko ia na'a ku hū atu ai. Na'a ku fiema'u 'e au ke totongi faka'osi mai 'e he ngaahi sosaieti, 'a e pa'anga ko ia na'e totongi kamata 'aki 'a e me'a ko ia. Kae feinga'i ke uki 'a e sosaieti ngoue, ke lava 'o fakamalohia 'a e *exports*. Pea ko e ngāue ia 'oku lolotonga lele ko ia 'i he taimi ni, ka ko e 'uhinga ia na'e ta'ofi ai 'a e fanga ki'i sosaieti. 'Oku 'i ai pē 'u sosaieti ia 'oku 'osi mai 'a e sēniti ia hono totongi 'a e Pule'anga, ka 'oku ai e ni'ihi 'oku te'eki ai ke 'osi. Ka ko e polokalama ko ia na'e 'osi ta'ofi pē ia 'i he 2019 'o lele mai ai ko eni ki he taimi ni. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā Lao. Fakafofonga fakama'opo'opo mai 'e koe e sosaieti ka ke hoko atu ki ha lao 'e taha.

Mateni Tapueluelu : Mālō Sea. Ko e fakama'opo'opo, mahalo ko 'ene tonu taha eni, 'oku ha he peesi 82 'i he'ene a'u ki he 'aho 30 'o Sune 2020, ko e toenga mo'ua ke totongi ki he Potungāue ko e pa'anga 'e 4 mano 1 afe 5 ngeau 50 fakakātoa. 'A ia ko e mo'ua ia 'e taha 'i he fo'i *project* ko ia 'oku mau 'uhinga ko ē ki ai Sea ko e me'a lelei ke fakapapau'i pē 'oku kakato hono fakakaukaua ke 'oua 'e hoko 'a e ngaahi palopalema pehé ni, he ko ngaahi fika 'oku tau talanoa ki ai ko e pa'anga 'a e kakai totongi tukupau.

Sea ke faka'osi atu pē 'e he motu'a ni 'a e fakahoha'a.

'Eiki Minisitā Lao : Sea ko 'eku ki'i tokoni pē 'e taha, na'e totonu pē foki ke nau ta'ofi he taimi ko ē na'a nau 'i he Pule'anga ai, he ko e me'a ia honau taimi. Ka 'oku toki tuhu mai eni ia ke ta'ofi ka ko eni kuo 'osi ta'ofi, mālō Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. Hoko atu 'o fakama'opo'opo ho'o me'a.

Mateni Tapueluelu : Mo'oni e Minisitā ia Sea ka ko 'ene toki ha'u foki eni ia 'a e Lipooti, pea ko e 'uhinga ia 'oku fai atu ai e fokotu'u ke fakakaukaua ha fa'ahinga ngāue fakalao, ko u tui mahalo ko e fakama'opo'opo totonu tahá ia. Sea 'oku ha pē 'i he ongo Lipooti fakatou'osi ko eni 2018/2019 mo e 2019/2020 'a e lave fekau'aki mo e polokalama lēsisita 'o e ngaahi pisinisi. 'A ia 'i he anga e tu'u ko ē 'a e Lipooti 2018/2019 'oku ha eni 'i he peesi 19 – Polokalama Lēsisita 'o e ngaahi pisinisi 'a ia 'oku ha mahino ai 'a e feinga ke fakahū mo faile 'a e ngaahi fakamatala ki he ngaahi lēsisita, talitali lelei kau *customer*, fakapapau'i 'oku ma'u e kau *customer* e fakamatala mo ha fale'i 'oku tonu. 'A ia 'oku mei tatau pē ongo lipooti.

Sea 'oku ou poupou lahi ki he polokalama ko eni, mo e kole mo e tautapa pē ki he Minisitā lolotonga. 'Eiki Minisitā, ko e anga ko ē 'o e faile 'o e ngaahi pisinisi 'e ni'ihi, 'oku tu'u foki kapau 'oku 'i ai ha kau Talēkita 'oku tu'u ai ko e tokotaha ko eni tau pehé ko *Peter Smith* kuo ne tali ke hoko ko e Talekita.

Taimi: 1540-1545

**Tokanga ki hono lesisita ‘o ha tokotaha ko ha Talekita ‘o ha kautaha ‘ikai ha’ane
‘ilo ki ai.**

Mateni Tapueluelu: Pea ko u kolé ki ho kau ngāue ke fakapapau’i mu’a ko e ni’ihi pehē ‘oku ‘oatu ‘oku mo’oni ‘oku nau fakamo’oni tonu honau loto mo tali ke nau kau he ngaahi kautaha ko ia pea nau Talēkita ai he ‘oku ‘i ai ‘a e ni’ihi ‘oku fakahū honau hingoa he ngaahi pisinisi ‘oku ‘ikai ke nau ‘ilo ia ‘e nautolu pea na’e ‘ikai ke nau fakamo’oni kinautolu ia te nau kau ai. Pea ko e ‘asi pē hoto hingoa ha kautaha ko e Talēkita ko e ngaahi me’a fakalao ‘e ha’u kiate kita. Pea ‘oku kau mo eni ia he’eku tui ‘a’aku ‘oku totonu ke fai ha ngāue fakalao ki ai. Kapau ‘oku fakahū noa’ia holo ha hingoa ha ni’ihi ‘oku ‘ikai ke nau si’i ‘ilo pea na’e ‘ikai ke nau fakamo’oni hingoa ke nau kau he ngaahi pisinisi ko ia ka ‘oku ‘alu e ngafa fakalao ka nautolu ko e Talēkita totonu ke malu’i kinautolu pea kou kole atu ‘e Minisitā ko hono ‘uhinga ko e ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ke ‘oatu pē ha ki’i fakatonutonu ke mahino ...

Mateni Tapueluelu: ‘O sai ...

Sea Komiti Kakato: Me’a mai Minisitā kae toki hoko atu ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Fakatonutonu pē ke mea’i ko e ko e lesisita ‘oku tau’atāina pea fakataata ki he laó. Pea na’e ‘i ai e tu’utu’uni ko e sino ko ē na’a ne fai e tu’utu’uni ko ia ko ‘ene faitu’utu’uni pē ‘oku kau kotoa ki ai e kau Mēmipa. Kapau ‘oku faka’ikai’i ia he taimi ni ‘oku hala ia Sea ko e fakatonutonu ia.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā. Fakafofonga me’a mai.

Mateni Tapueluelu: Sea, ko e ko e pango pē Sea ko e ‘ikai ke lava ‘o folahi kakato atu ‘a e ‘a e keisi ko ē ‘i heni ka kou tui Sea ‘oku ‘i ai e ngafa ‘a e potungāue ke tokoni ke tokoni ‘o fakataata ki he polokalama, polokalama lesisita ‘o e ngaahi pisinisi ke nau tokoni ai ke fakapapau’i ‘oku tonu ‘a e me’a ko ē ‘oku nau hanga ‘o lesisita. Ka ‘i ai ha taha ‘oku ‘ikai ke ne ‘ilo ko ia ‘oku lesisita ko e Talēkita ‘i ha pisinisi pē te’eki ke fakamo’oni ki ai ‘oku loto ki ai, ko e tokotaha ko ia ‘oku ngāue hala ‘aki. Pea ‘oku totonu ke tau falala ki he potungāue ‘e tu’u ‘o tokoni.

‘Eiki Minisitā Lao: Sea ki’i tokoni atu pē.

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga ko e tokoni ē ‘a e Minisitā.

‘Eiki Minisitā Lao: Mahalo ko 'ene fo’i keisi pē ia ko ē tapu mo e Feitu’una Sea fo’i keisi pē ia ‘a e Fakafofonga na’e fakahū ‘o lesisita ia he kautaha ‘oku ‘uhinga ki ai nōmolo pē hono lesisita ‘a e ngaahi kautaha ia hono sivi’i he ‘e tamaikí kehe pē ki’i fo’i kautaha ko eni na’e lesisita ai e hingoa ‘o e Fakafofonga ...

Mateni Tapueluelu: Sea ‘oku ‘ikai ke taha ‘oku ua, ua e kautaha. Pea ‘oku totonu ke fai ‘a e tokanga fakalukufua Sea ‘o tataua ai pē ia pē ko hai ka ko e ngafa ko ia ‘oku ha’u he potungāue ‘a e Pule’anga totonu ke tau tokanga ki ai ka hoko tu’o taha ‘oku malava ke hoko tu’o tolu pē tu’o fā.

Lord Tu'iha'angana: Sea ki'i tokoni ki he Fakafofonga he ko e me'a ena 'oku mahu'inga.

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'iha'angana: 'A e me'a ko e ngāue hala 'aki e mafai. Pea ko e me'a ko ena 'oku neongo pē 'oku 'ikai ke ne fola mai ka 'oku fai pē 'a e vakavakai ko e 'uhinga mahino hangē pē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā lolotonga ia 'oku fakahoko pē he kau ngāue e ngāue ko eni 'o fakataua hangē ko ē na'e toki me'a mai he 'Eiki Minisitā Lao ka ko e ngāue hala 'aki ia e mafai he 'oku mahino ko e fai eni he 'e tu'unga ma'olunga 'o fakahoko ai e ngaahi me'a ko ē 'oku si'i me'a ki ai e Fakafofonga ko e ngaahi me'a ia ke fakatokanga'i he ko e me'a ia na'e 'ikai ke fou hake ai, fou hake ia he me'a na'e tonu ke fou ai kae ha'u pē ia mei, 'alu hake mei he me'a ko ia kae fou hifo ia mei 'olunga palopalema ia kae me'apango ia 'oku hoko e fo'i me'a ko eni 'e ua ko ē ka ko e me'a ia 'oku mahu'inga.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'iha'angana: Ka ko e me'a ia 'oku ui ko e ngāue hala 'aki e mafai mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Palēmia fakamolemole pē Fakafofonga 'oku maama lelei e tokoni ko eni pea te tali.

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'una Sea pea kou fakatapu ki he Hou'eiki 'o e Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Ko e *issue* ia foki ko eni ko e *issue* eni ia 'oku lolotonga 'i he Fakamaau'anga neongo pē 'oku 'ikai ke tau 'ai hingoa pea 'oku kau ai mo e motu'a ni 'i he 'i he 'i he kau Talēkita ko eni 'oku lau. Ka na'a ku tala 'e au he 'aho ko ia 'oku 'ikai ke u loto ki ai. Pea na'e meimei ai hono anga ia 'o'ona 'aho ko ia ka kou 'ohovale 'aupito au ia he anga e fōtunga 'o e talanoa ko ia 'i he taimi ni. Ko ia pē Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Palēmia ko e me'a 'oku me'a 'a e Fakafofonga ko e lipooti. Me'a mai Fakafofonga.

Mateni Tapueluelu: Ko ia Sea 'oku ou 'ilo pē 'e au ia 'e ai e ni'ihī 'e fakakaukau pehē taimi ko ia na'a ku me'apango pē Sea ko e taimi ko ē 'oku 'ohovale ai foki mai kumi'i hake he paasipooti na'a ku 'a'ahi au ki Nu'usila moe Komisiona Polisi kae fai e ngāue ko eni...

<009>

Taimi: 1545-1550

Mateni Tapueluelu: ...ko e 'uhinga ia na'e 'ikai ke u 'ilo aī. Kae kehe 'ikai ke u toe fie lave ki ai Sea. Ko e me'a pē ko u kolé ko e lēsisitā 'oku fai he potungāue 'a e Pule'angá pea 'oku 'i ai e totonu mo e 'amanaki e kakaí 'e malu'i foki kinautolu 'i he founa fakahoko fatongia 'oku fai 'e he potungāué. Ko e anga ia 'o e tokanga 'a e motu'á ni Sea ki he ngaahi *issue* lalahi 'e 3 ko ia fekau'aki mo e lipooti ko eni. Fakamālō pē au ki he Minisitā Leipa Mālōlō mo e Minisitā Leipa lolotongá 'i he fakahū mai 'a e lipooti ko eni pea kuo u faka'amu pē Sea 'oku fanongoa 'a e ngaahi tokanga mo e *issue* 'oku 'oatu ki ai 'a e fakahoha'a 'a e motu'á ni Sea pea ko u fakamālō atu 'i he ma'u taimi Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Tongatapu Fika 4.

Veivosa Taka: Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai Ha'apai 13.

‘Osi maau pe ngaahi falekoloa sosaieti ‘e 12 ke fokotu’u ‘i Ha’apai.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’una ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni. ‘Eiki Sea ko e fokoutua hake pē ‘o lave atu ki he me’a ko ē na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā Mālōlō ‘a e *Trade* fekau’aki pea mo e sōsaieti. Ko e neongo ‘oku ‘ikai ‘uhinga pehē me’a ‘oku ou ‘ohaké ‘Eiki Sea ka ko ‘eku ‘uhingá ‘oku lava he ‘e ngāue ko eni ‘oku fakahoko he, ‘i he Vahefonua Ha’apai fokotu’u e sōsaieti ‘oku ne *achieve* ai pē mo e me’a ko ē ‘oku me’a mai ki ai ‘a e Minisitā Mālōlō.

‘Eiki Sea ko e sōsaieti ‘oku fokotu’u ko eni ‘i Ha’apai, ‘a ia ‘oku teuteu ke fokotu’u e sōsaieti ia ‘e 12. Kuo ‘osi tau mai hono koloa. Ka ko e fongá eni ‘Eiki Sea. Ko e ‘oatu e koloá ki he falekoloá pea ‘alu atu e kaingá ‘o fakatau ai. ‘Oatu e tangai manioke ‘oku pa’anga ‘e 50 ‘omai e koloa pa’anga ‘e 50. ‘A ia ko e *trade* ia ‘a ia ‘oku ‘omai e, ‘a e koloa ko iá pea ko e ‘ave leva ‘a e ngoue mo e toutai ko iá ‘o ‘ave ki muli. ‘E hanga leva he kainga ko ia ‘o Ha’apai ‘o fakahoko leva hono toe liliu koloa ia ‘o fakafoki mai ke fai ‘aki e ngāue. ‘A ia ko e, ko e kongá ia Sea ‘oku ou poupou atu au ki ai he ‘oku ‘ikai ke mau, ke mau lava ‘o ta’ofi e me’a ko eni.

Pea ko u tui ‘oku ‘osi fakataha kātoa mo e kau ‘ofisakoló pea mo e ngaahi komiti ‘o e sōsaieti taki taha. ‘A ia te u pehē ko Ha’ano, Fakakai, Faleloa, Fangale’ounga, Ha’afeva, Tungua, ‘O’ua, Fotuha’a, Fonoi mo Mano. ‘A ia ko e ni’ihi ko eni Sea ‘oku ‘osi a’u mai ‘a e koloa ko eni pea ko e ngāue eni ‘e fakahoko. Te mau fetongi koloa pea ko u tui ko e, ‘e lava ai pē ‘o fakahoko ‘a e fatongia ‘oku ‘omai ke ‘ai e māketi ngoué pe ko e sōsaieti ngoué. ‘Oku lava pē ia ‘o fakahoko ‘i he taimi tatau pē.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea.

Veivosa Taka: Mahalo Sea ko e kongá ia ‘oku ou ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ki’i kole pē ki he Fakafofonga pe ‘e fie tokoni atu ki ai.

Veivosa Taka: ‘Io.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Fakafofonga. Me’a mai ‘Eiki Minisitā, tokoni.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ko u fie tokoni atu pē Fakafofonga ki he Feitu’una. ‘Oku tau faka’amu ke ‘uhí ke nau fokotu’u ha sōsaieti lelei ‘i he fonuá ni Sea. ‘Oku lahi ‘aupito e palopalema hono ngāue’aki e sōsaieti ka ko ‘eku fie tokoni atu ki he Feitu’una Fakafofonga. Mou toe vakavakai fakalelei. ‘Oua te tau hanga ‘o fu’u ngāue’aki e uma e kakaí he ‘oku lolotonga faingata’a’ia ‘a e ‘ū sōsaieti ‘oku tu’u homau ngaahi koló ‘Eiki Sea. Kapau te mou me’a ki Nukunuku. Fakapa’anga mai he ni’ihi mei muli pea ‘omai e pa’angá ki he sino ‘o e ni’ihi ‘i Tongá ni ke nau fai e ngāué. Toki ‘ilo pē he kakaí ‘omai e 3 mano ‘oange pē koloa pa’anga ‘e 5 afe. Kapau te mou vakai ki Kolonga, vakai ki Talasiu lahi e palopalema ‘o e sōsaieti ia ai. Kole pē ki he Feitu’una ke mou toe ki’i vakai’i fakalelei hono ngāue’aki ‘a e sōsaieti ‘e 12 ko ē teuteu ke fokotu’u ‘i Ha’apai na’a faifai ange kuo hoko ia ko ha me’a ke uesia ai ‘a e kainga ‘o Tongá. Ko hai te ne fua e me’a ko eni Sea ‘e foki mai ki he Pule’angá ‘Eiki Sea.

Veivosa Taka: Sea.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Na’a ‘oku sai ange ke ke me’a mai ke mou feme’a’aki pea mo e Minisitā. Ko ena ko e Minisitā ena ho tafa’akí ke mou fetokoni’aki hono fa’u ha sōsaieti.

Sea Komiti Kakato: Mālō tokoni ‘Eiki Minisitā.

Veivosa Taka: Sea kuo lava e tokoní. Fakamālō ki he Minisitā koe’uhí ko e tokoni mo e poupou ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Oku te’eki ke ‘osi atu ia ka kuo tu’usi mai ia he Feitu’una.

Veivosa Taka: Lelei fakalukufua e kainga Ha’apai.

Sea Komiti Kakato: ‘Ikai ‘e ‘Eiki Minisitā. ‘Oku ‘ikai ke u tu’usi, ko e ‘uhingá ko e toe me’a hake ‘a Ha’apai 13 he ko moua ‘oku mo feme’a’aki he *issue* ko ení.

Veivosa Taka: Ko ia.

Sea Komiti Kakato: Ko ‘ene ‘osi pē eni pea ke toe fakakakato mai.

Veivosa Taka: Mālō ‘Eiki Sea. Tapu mo e Feitu’una.

‘Eiki Minisitā Lao: Sea fakamahino atu pē Sea ko e me’a na’e ta’ofi ia ko e tokoni ko ē na’e ‘ave ‘e he Pule’angá pa’anga ‘e 6000. Ko e sōsaieti ia ‘oku ‘atā pē ia ke fokotu’u ‘o kapau, he ‘oku ‘i ai pē lao ia ki ai.

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko ‘ene ta’ofi ‘a e tufa pa’anga ko ē na’e faí ko e me’a ia ‘oku ...

<002>

Taimi: 1550-1555

‘Eiki Minisitā Lao: .. ta’ofi ke ‘oua ‘e toe fai ha tufa pa’anga.

Veivosa Taka: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, fakamālō ‘aupito ki he fale’i pea mo e fakamaama kuo ‘omai mei he Minisitā Mālōlō ‘a e *Trade*. ‘Eiki Sea ‘oku ou tui ‘oku ‘ata’atā pē me’a ko eni mei he me’a ko ē ‘oku me’a ki ai ‘a e tokotaha ko eni, Minisitā, ka ‘oku ou tui ko e, kuo ‘osi fai pē fengāue’aki pea mo e Minisitā *Trade* ‘i hono laiseni ‘a e ngaahi fale ko eni, pea ‘oku ou tui ‘oku tali lelei mei ai.

Pea ko e ngāue ko eni ‘Eiki Sea ‘e malava ange ke ma’u ‘e he kāinga ia ...

Sea Komiti Kakato: Mālō Fakafofonga ‘osi mahino kia au ‘a e me’a ‘oku ke me’a ai, kae fakakakato mai e ‘a e ...

Veivosa Taka: Te u fakamā’opo’opo atu au Sea kau mālōlō atu ki lalo.

Sea Komiti Kakato: ‘Asinga ai ko moua ko e taimi pē ‘oku ke me’a ai koe ‘oku fiema’u pē ‘e he ‘Eiki Minisitā Toutai ke ne fakamaama atu ...

Veivosa Taka: Ka u faka’osi atu au Sea kae toki me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisitā ia.

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Sea, ‘oku ‘ikai ke, ‘oku ‘ikai ko ha me’a ia ke pehē ko ha fiema’u ha ‘api fakafō’ituitui ki ha taha ‘i he Fale ni, ‘oku hala ia ke u fakafō’ituitui au ki ha taha ‘i he Fale ni ‘Eiki Sea ‘i he’etau tohi tu’utuuni. Ko ‘eku tokoni ki ai he koe’uhí ‘oku ou ‘osi ‘ilo lelei ‘e au e me’a ko eni ‘oku hoko ko eni he taimi ni ‘i Tonga ni.

Sea Komiti Kakato: Ko ia me’a mai koe ‘e ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: ... ‘oku ke me’a ki he me’a ko eni ‘oku me’a ki ai ‘a e Minisitā Leipa..

Veivosa Taka: Sea ko ‘eku fakatonutonu atu Sea, ko ‘eku fakahoha’a ki Ha’apai ka ‘i ai ha palopalema ‘i Tonga ni tuku pē ia ‘i Tonga ni, kae tuku mai ke fakahoko atu ‘eku fakakaukau mo e me’a ko ia ‘oku mau fakahoko.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Sea, kapau leva ‘oku ‘omai ha me’a ki he Fale ni ...

Sea Komiti Kakato: Mālō Fakafofonga.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Kuopau leva ke tau feme’a’aki ‘i he me’a ko ia Sea.

Sea Komiti Kakato: Tuku pē ke me’a mai e ‘Eiki Minisitā ko hono ‘uhinga e.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Kapau ko ha me’a pē ia ‘a Ha’apai na’e tonu ke tuku pē ‘i Ha’apai.

Veivosa Taka: Sea ‘oku ou fakamālō atu au he faingamālie ‘oku ‘omi ma’aku, ka ‘oku ou fakahoha’a atu ‘Eiki Sea ko e me’a eni ‘oku loto taha ki ai e kāinga, pea ko e me’a eni te nau ‘ai, taumaiā ‘oku nau ma’u ha pa’anga ‘e 2 ha ‘aho, ko e me’a ‘oku nau ma’u ko e fo’i manioke mo e fo’i mei.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Ki’i fakatonutonu atu Fakafofonga e.

Sea Komiti Kakato: ‘Io ko e fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Ko e fakatonutonu, toe kumi, laiseni na’e fai ‘i Fakakai kae ‘omai ‘o fokotu’u ‘a e falekoloa ‘i Nukunuku, kau tama tatau pē ko ena ‘oku ‘ai ke mou ngāue’aki. Hanga ‘o vakai fakalelei ‘a e me’a ko eni he ‘oku ou ‘osi lave’i e me’a ko eni, pea kapau ‘oku ke fiema’u te u tākaki mai ‘a e kakai ko ia ‘o ‘oatu ki he Feitu’u na. Ha’u ‘omai laiseni mei Fakakai, ‘o fokotu’u ‘aki ‘a e falekoloa ‘i Nukunuku, mamahi e kau me’a ko ē ‘i loto ‘i Nukunuku ‘oku nau toe hiki atu ki he fale ko eni na’e fakalele ko ē ‘e he tama Fakakai ko ē kimu’a atu ‘Eiki Sea.

Veivosa Taka: Fakatonutonu atu ...

Sea Komiti Kakato: ‘Io me’a mai Fakafofonga.

Veivosa Taka: Sea, ko ‘eku fakatonutonu, ko e ‘omai ‘a Fakakai ‘o ‘omai ki Nukunuku, ‘oku ‘i ai e, ko Nukunuku ko honau Hou’eiki ko e tokotaha mei he Vahefonua Kauvai, pea kapau ‘oku ōmai ha kakai ‘o fokotu’u ‘o sosaieti ai, ko e ha hono kovi.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: ‘Oku tapu he lao ke ngāue’aki e laiseni mei Ha’apai ke ‘omai ‘o fokotu’u ha falekoloa heni, ko e laiseni ‘o e falekoloa ‘oatu pē ‘o fokotu’u ‘i Ha’apai.

Sea Komiti Kakato: Tonu ‘aupito ‘a e fakatonutonu ‘a e ‘Eiki Minisitā ai Fakafofonga.

Veivosa Taka: Sea te u afē au mei he me’a ko ia ...

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Ko e ki’i me’a eni ‘oku ou ‘oatu ke ke mea’i.

Sea Komiti Kakato: Me’a nofo ‘a kāinga ia ‘oku ‘atā pē ia he ‘oku ‘ikai ke motu e toto ia he’etau feme’a’aki.

Veivosa Taka: Sea ko e lao ko ē ‘oku ‘omai ko ē Sea mei he sosaieti.

Lord Tu’ivakanō: Mo me’a ā ki lalo. Sea, tapu pē mo e Feitu’u na, ‘ikai ke fai ho’omo me’a ke ‘ai ke u kau ai he ‘oku ‘ikai ke u, ka ‘oku mo’oni pē ‘Eiki Minisitā ia ko e me’a ia na’e hoko ia kae, ka na’e movete pē me’a ia ‘ia nautolu pē, he ‘ikai ke ha’u ha loi ia mo ha kākā ke me’a, he’e fakamovete’i pē he me’a ko ia ‘a e me’a ‘oku hoko. Pea ‘oku mavahe atu leva ‘a e kulupu ‘e taha fai ‘enau me’a ‘i Matafonua, kae kei nofo pē ‘a e me’a ko ē, ‘ikai ke tau ‘ilo ‘etautolu ko e ha hono lōloa ko u tuku pē ‘e au ke nau lele ke nau ako, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Nōpele. Fakafofonga.

Veivosa Taka: Mālō ‘Eiki Sea, mālō ki he Hou’eiki, kae faka’osi atu ‘eku fakahoha’a. Sea, ko e motu’a ni na’a ne lēsisita ‘a e *Credit Union* mo e Sosaieti ‘a Ha’apai. Pea ‘oku *under* kotoa ki ai ‘a e kolo kotoa pē ‘i Ha’apai. Ko e lao ia ‘oku ‘omai mei he *Trade*, ka ‘oku ‘ikai ke lave’i ‘e he motu’a ni ia ‘a e me’a ‘oku fakahoha’a kiai, ‘oku me’a ki ai e Minisitā Toutai mo e Ngoue. Ka ‘oku ou tui ‘Eiki Sea kae tuku mai pē mu’a foki ke u fakahoha’a atu pē au hoku kāinga.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Ki’i tokoni faka’osi pē.

Veivosa Taka: ... he ko hoku mafai pē ‘oku ia ‘e ngata pē ia ai ‘ikai ke u toe lave au ki ha me’a ...

Sea Komiti Kakato: Te ke tali ke tokoni mai e ‘Eiki Minisitā ...

Veivosa Taka: Sea te u faka’osi atu au ‘oku toe pē ‘eku miniti ‘e taha ‘aku. ‘Eiki Sea, ‘oku ou fakamālō atu au ki he Feitu’u na pea ‘oku ou tui ko e ngāue ko eni ...

Sea Komiti Kakato: ‘E ‘aonga fēfē Fakafofonga e tokoni kapau ‘oku ‘osi e miniti ‘e taha, pea ‘ikai te ke toe me’a koe.

Veivosa Taka: Ko ia ‘oku toe pē ‘eku ki’i miniti ‘e taha ‘aku Sea fakamolemole kau fokoutua au ki lalo.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Veivosa Taka: Sea ‘oku ou fakahoha’ a pē ‘a’aku Sea, kuo ‘osi fai e ngāue ki ai, pea ‘oua mu’ a ‘e ‘omai ha fa’ahinga uesia he ‘oku ‘i ai pē lave ki ai ‘a e tangata ‘iloa Sea, ‘oua ‘e hoko e tōnōnou ‘eku tangata’ eiki pē ko hoku kāinga, pē ko ha taha ke tukuhifo ai ‘a e tu’unga ko eni ‘oku ou ‘i ai, pea ‘oku ou tui ‘Eiki Sea ‘oku mahino mea’i pē ia ‘e he ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Fakatonutonu e Minisitā.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu...

<005>

Taimi: 1555-1600

Sea Komiti Kakato: ... ko e fakatonutonu ē Fakafofonga.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Ko ‘eku fakatonutonu ‘ikai ha taha ia te ne ‘omai e me’ a ‘a e tangata’ eiki mo e me’ a ‘a e kolo ki heni ko ia pē na’ a ne ‘omai. Pea ko e ‘uhinga ‘etau feme’ a’aki ki ai ko ‘e ne ‘omai ki heni kapau na’ e tuku pē ‘enau ‘i tu’ a ‘ikai ha taha ia ‘e fie me’ a ki ai heni.

Veivosa Taka: Sea ko ‘eku fakahoha’ a.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Pea ko e ‘uhinga ‘eku lave ki he’ ene me’ a ko ē ‘oku me’ a ki ai ke fakatokanga’ i ‘oua te ne ngāue’ aki e founa ko ia si’ i uesia hono kāinga.

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Fakafoki ki he Pule’ anga.

Veivosa Taka: Sea kole ki he ‘Eiki Nōpele ke me’ a ki lalo ‘ikai ke lea ia homau kāinga.

Sea Komiti Kakato: Sai ‘Eiki Nōpele tuku ke si’ i faka’osi ā.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Ko ‘eku ‘oatu pē ‘e au ke fanongo mai ‘a Ha’apai ko au ko u si’ i lave’ i lelei e me’ a ko eni.

Sea Komiti Kakato: Ko ia, ko ia.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Ke nau tokanga ke ‘oua te nau ō ‘o kau he me’ a ko ia na’ a nau uesia ai.

Sea Komiti Kakato: Ko ia tonu e fakatonutonu e ‘Eiki Minisitā.

Veivosa Taka: Me’ a mu’ a koe ki lalo, na’ a faifai kae tuku ‘eta talanoa kata hiva. Sea ‘oku ou fokotu’ u atu.

Sea Komiti Kakato: ‘Oua te mou kau noa’ia ha me’a na’a mou fihia ai, he ‘oku mou ‘i he lakanga fakapule’anga ma’olunga.

Veivosa Taka: Ko ia Sea, mālō.

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Sea fu’u fuoloa ‘e ne fai e me’a ko eni.

Veivosa Taka: Me’a foki ki lalo ka u faka’osi.

Sea Komiti Kakato: Mo me’a lelei pē ko e miniti ‘e 5 ko eni ‘oku toe ko ho’omo fonofononga ai pē.

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Sea ‘oku hoko hoku *birthday* he ‘aho ni Sea ke puhi’i ai leva ‘eku fo’i keke.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai koe Ha’apai 13.

Veivosa Taka: Sea fakamālō atu, fakamālō ki he tokoua ko e loto ma’ulalo kae tuku ke fakahoko atu si’eku fakahoha’a pea kapau ‘oku ‘ikai ke fe’unga ia tuku pē mu’a ke ‘oatu ‘a e loto hoku kāinga ‘Eiki Sea ko e me’a ia ‘oku ou fakahoko atu he ‘e lava he ki’i mata’ipone ‘e tolu ‘o ‘omai ‘a e kapapulu paame, ko e me’a ia ko ē ‘oku ou ‘uhinga ki ai he ‘oku ‘ikai ke mea’i kotoa he Fale ‘Eiki ni ‘a e anga e fengāue’aki pea mo e si’i kāinga Ha’apai. ‘Oku nau ma’u ē ka ‘oku ‘ikai ke nau ma’u ē, pea ‘oku ou tui Sea ko e kongia ia ‘oku ou ‘oatu fakamālō atu he ‘omai e faingamālie ka ‘oku ou kole fakamolemole atu Fale ‘Eiki kapau ‘oku ‘i ai ha fa’ahinga fakahoha’a ‘oku fakamatatu’a mou fakamolemole ko e anga pē ia e mamahi’i ‘a e fatongia mālō ‘Eiki Sea

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga mālō ‘aupito e me’a lelei ko au pē ia ke ke tokanga ki ai kapau ‘e tau kovi ha’o me’a. Ko e Hou’eiki ia ko au ia ‘oku ou tu’utu’uni atu mei mu’a ni, kau ho’o me’a ‘a’au he ‘uhinga ‘o e Fakafofonga ‘ohofi tokolahi tau pē kita e ki’i lelei e ki’i feitu’u ‘oku ke fakafofonga mei ai. Pea ka kovi ‘ai’ai ai pē koe ai mālō ‘aupito Fakafofonga ma’u ha Sapate lelei mālō. ‘I ai ha taha ‘oku toe... me’a mai Tongatapu Fika 1.

Fiema’u e fakahū taimi totonu mai e ngaahi lipooti ka ‘oku ‘asi e fakalalakaka.

Siaosi Pohiva: Tapu pea mo e Feitu’una Sea kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki. ‘Uluaki pē ‘oku ou fakamālō atu au ki he ‘Eiki Minisitā teuteu e ngaahi lipooti ko eni, ka ko u ki’i fakaanga pē Sea pea ‘oku ou tui pē ‘oku fai e ngāue ki ai ‘a e mahu’inga ko ē ‘a e fakamatala ko ē ke a’u mai he taimi ‘oku fiema’u lahi taha ai, toki fakahū mai e lipooti 2018/2019 ko e fo’i me’a pē eni ia mei fuoloa Sea, ka ko u tui he taukei ko ē ‘oku tau ma’u he taimi ni ‘oku mahu’inga ke toe vave ange hono fakahū mai ‘a e ngaahi lipooti, he ‘oku mahu’inga ia ki he faitu’utu’uni hangē ko e Patiseti kaikehe fakamālō atu ‘oku ‘i ai e ngaahi fakalalakaka ‘oku ‘asi pea hangē ko e fakafōtunga ko ē hono *present* mai ‘a e lipooti ‘oku ‘asi mai pē ‘oku ‘alu pē taimi mo toe lelei ange ko e ki’i me’a pē ‘oku ou tokanga au ki ai Sea ke lava pē ‘e lava ‘o tauhi faitatau ‘i he ngaahi lipooti ke faingofua ‘a e me’a ki ai ‘a e Hou’eiki kau au he faingata’a’ia lele hake he lipooti ko ē ‘oku kehe hake fōtunga ia ko ē he lipooti ko ē. Kaikehe ko e anga pē ki’i tokoni Sea na’a lava ‘o fakalelei’i, ‘oku ou tui pē ‘oku fai e ngāue ki ai.

'Oku 'i ai e ki'i me'a 'oku ou tokanga ki ai he Lipooti Fakata'u ko ē 2019/2020 peesi 10 mahino 'aupito e mahu'inga ko ē pea ko e fakamo'oni eni ke lahi 'aupito 'aupito 'a e ngaahi pisinisi 'ikai lesisita ē pē ko e *non-formal pē informal business* ē hangē ko 'etau kāinga ko ē 'oku nau fakatau pē 'enau ngaahi me'a 'i he 'enau ngaahi 'api, 'oku 'i ai e mata'ifika ia 'oku ne hanga 'o to'o 'eku tokanga. Ko e mata'ifika ko ē he ki'i tēpile ko e ngaahi tokoni ko ē ki he Koviti 'a e ngaahi pisinisi na'e kole ko ē ki he tokoni ko e ...

<007>

Taimi: 1600-1605

Siaosi Pohiva : ... pisinisi ia 'a Tongatapu ngaahi pisinisi lēsisita na'e kole ki ai 'a e, 'ikai ko 'eku talanoa eni 'i he *non profit* ē pisinisi 'ikai lēsisita kolomu fika 3. Pisinisi 'a Tongatapu pisinisi 'e 642, pisinisi 'a Vava'u pisinisi 'e 863. Ko e me'a ko ia 'oku mahino mai kia au, hangehangē na'e ki'i lahilahi ange, 'oku ki'i lahilahi ange e uesia, 'a e ngaahi pisinisi 'i Vava'u, he ngaahi pisinisi 'i Tonga ni, neongo fakatatau ki he ngaahi lekooti 'oku lahi mama'o ange 'a e ngaahi pisinisi 'i Tongatapu ni.

Ko u ki'i fie fifili pē 'aku ia ki he makatu'unga na'e lahiange ai 'a e lēsisita 'a e kole tokoni mai ia e ngaahi pisinisi 'a Vava'u he ngaahi pisinisi 'a Tonga ni. Pea ko e faka'osi pē 'e Sea kae 'uma'a 'a Hou'eiki, ko e me'a na'e lave ki ai 'a e Fakafofonga Fika , 'i ai e mo'oni 'aupito 'aupito. Ka 'oku ai ha me'a na'e fie me'a pē ki ai 'a e Nōpele mei Vava'u ka 'oku ai ha faihala, tatau pē pē ko hai 'oku mahu'inga ke fakatotolo'i pea kumi ke ma'u e totonu. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito. Fakama'opo'opo mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ko e fakamālō atu ki he ngaahi tokoni, tali kātoa e ngaahi tokoni mau tali mo e loto fiefia ke fai hano fakalelei'i e ngaahi lipooti hoko mai hangē ko e fokotu'u. Ko e ki'i tākaki atu pē, ko e lipooti atu eni ia ngata 'i Sune 30 he ta'u kuo 'osi, 'a ia 'e fu'u vave ia mou mea'i pē 'oku kei lele ko e takai 'uluaki ia na'e ngata mai ai. Ko e taimi ni 'oku 'alu atu 'a e Pule'anga he takai hono 3. Pea ko e fika ko ia he taimi ni 'oku tonu ange ia, 'a ia 'oku meimei fetaulaki ia 'oku tu'a tatau pea mo e lahi ko ē 'o e ngaahi pisinisi 'a e Vāhenga Fonua. 'Oku ou tui 'oku mea'i pē 'e he Feitu'ú na Sea. Ko Vava'u ia ko e fonua lahi ia pea 'oku lahi ange ia he ngaahi fonua kotoa pē. Ko e me'a ia 'oku ki'i lahi ai he fo'i taimi pē ko eni. Mālō 'aupito 'Eiki Sea mo fokotu'u lōua e ongo Lipooti.

Sea Komiti Kakato : Mālō tau pālōti. Ko u lave'i pē kuo lava e feme'a'aki lelei ka 'oku ou pehē ke tau koma hē na'a faifai kae lipooti tautolu ki he kau Taki Fakalotu ha'atau 'ulungaanga ta'etau ha'amou feme'a'aki 'i Fale Alea ni. Ko ia 'oku laumālie lelei ke tali 'a e Lipooti Potungāue Fefakatau'aki & Ngaahi Fakalalakaka 2018/2019 pea mo e Lipooti Fika 6 'o e Potungāue Fefakatau'aki & Langa Fakalalakaka Faka'ekonōmika 2019/2020 laumālie lelei fakahā 'aki ia e hiki ho nima.

Paloti Lipooti Potungāue Fefakatau'aki 2018/19 mo e 2019/20

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosā Taka, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Minisitā Ngoue, loto kotoa ki ai e Hou'eiki ko e toko 18.

Sea Komiti Kakato : Mālō Kalake. Ko u fakamālō atu Hou'eiki talamonū atu 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā, Hou'eiki Nōpele, Hou'eiki Fakafofonga e Kakai he *long weekend* ko eni. Ha ki'i taimi lelei ke mou teuteu ai ho'omou mo'ui fakalaumālie ma'u ai ha ivi he hoko atu 'etau ngāue he uike kaha'u. Ko u talamonū atu ki he ngāue lelei kuo tau fakahoko, ka tau liliu 'o Fale Alea.

(Ne me'a mai leva 'a e 'Eiki Tokoni Sea ki hono me'a'anga – Lord Tu'iha'angana)

'Eiki Tokoni Sea : Mou ki'i atu pē Hou'eiki kātaki pē kae 'oatu e ki'i fanongonongo vave pē. Fakamālō ki he 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato he ngāue lahi kuo fakahoko he 'aho ni. Ko e ki'i 'oatu pē Hou'eiki ke mou mea'i ko 'etau Lao Fakaangaanga ko ia he'etau 'esitimetri ko e *final* kuo 'osi tufa atu ke mou mea'i. Ko e fika totonu ia e ngaahi me'a ne fakatonutonu 'oua te mou toe ngāue'aki e *draft* ko ia na'a tau feme'a'aki ai. Ko e fika ko ena 'osi tufa atu 'e he kau ngāue, ko e *final* ia 'etau lao ko ia ki he 'esitimetri. Pea kuo 'osi tufa atu pea mo e Lipooti 'a e Potungāue Pa'anga ki he 2019/2020 pea mo e 'Ofisi 'Ateni Seniale Lipooti he 2018 mo e 2019 ke mou mea'i pē 'e hū ia ki he 'asenita he'etau foki mai. Mou mea'i pē ko e 'aho mālōlō fakapule'anga e 'aho Monite, 'e toki hoko atu 'e Fale Alea 'o Tonga he 10:00 he pongipongí Tusite uike kaha'u. Mou me'a hake ke tau kelesi.

Kelesi

<008>